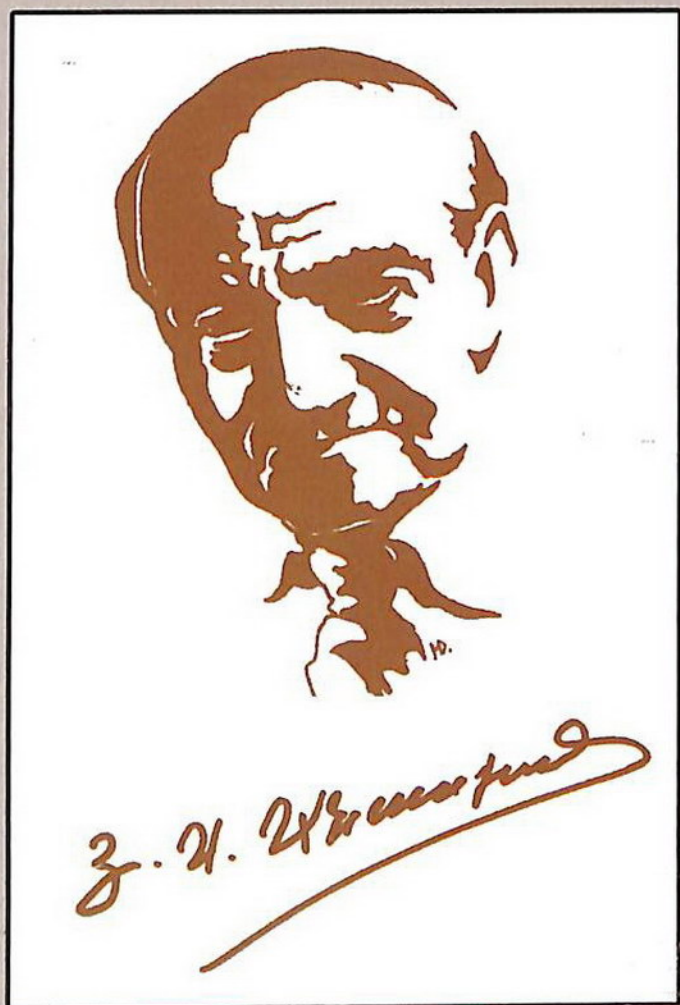
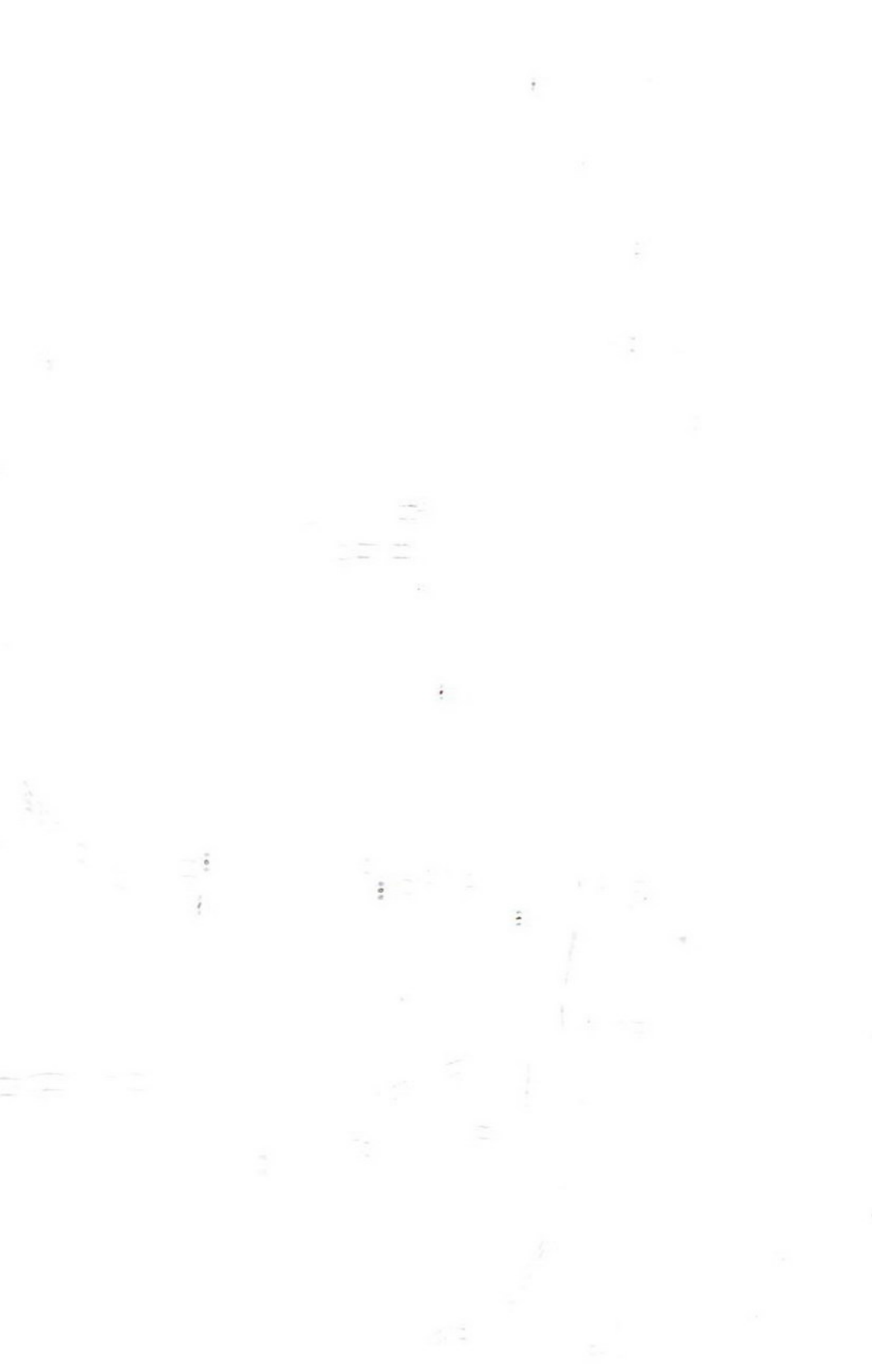

ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

ՏԻՐԱԿԱԼԸ
(ՅԱԿՈԲ ԱՆԱՍԵԱՆ)

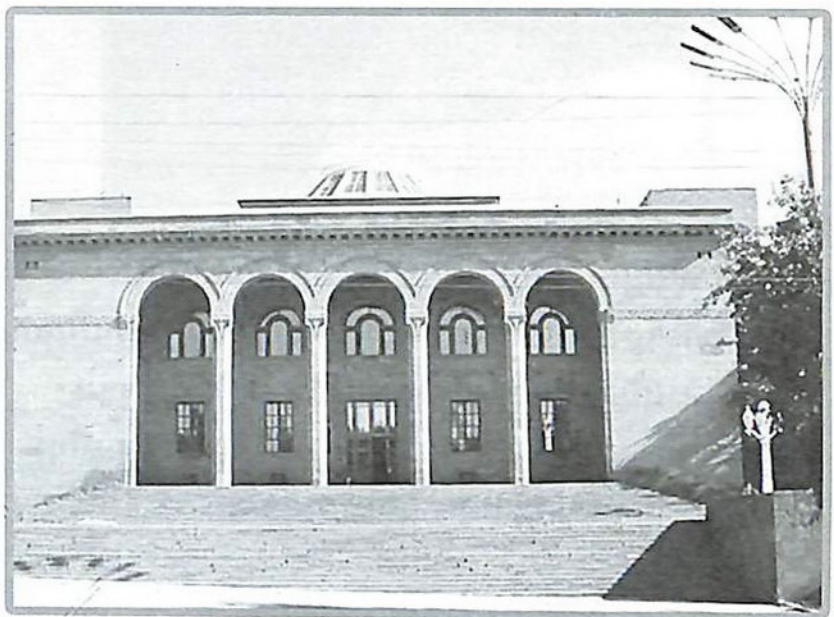
Լուս Անդեկիս, Յունուար, 2018

«Քայլող Հանրագիտարան» հորս
ոտնահետքերը եղե՛լ են, կա՛ն ու պիտի մնան
Երեւանի փողոցներում եւ մենք՝ նրա
հետևորդները, մշտապես պիտի ջանանք
քայլել այդ հետքերով:

ՀԵՆՐԻԿ ԱՆԱՍԵԱՆ

1254214

ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ
ՏԻՐԱԿԱԼԸ
(ՅԱԿՈՒՐ ԱՆԱՍԵԱՆ)

103457

ՅԱԿՈՒՐ ԱՆԱՍԵԱՆ..... 3
ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՀԵՆՐԻԿ ԱՆԱՍԵԱՆ..... 73
ՄԵՆՔ ԹՈՂՆՈՒՄ ԵՆՔ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ

ԳԵՒՈՐԳ ԱՍԱՏՐՅԱՆ 113
ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՏԻՐԱԿԱԼԸ

ՀԵՆՐԻԿ ԱՆԱՍԵԱՆ 130
<<ԱՐՄԱՏ ՀԱԻԱՏՈՅ>>-Ի ԱՌԵՂԾՈՒԱԾԸ

Լոս Անջելես, Յունուար, 2018

Սոյն աշխատութեան հրատարակութեան
հովանաւորն է
Տէր և Տիկին
Սարգիս և Լուսինէ Թովալեան ամուլը

YEREVAN PRINTING

818.246.2070

626 W. Colorado St.
Glendale, CA 91204
yerevanprinting.net

Յակոբ, Սեդրակի որդին, ծնունդ է Փոքր Ասիայի
Էսկիշեհիր քաղաքում 1904 թ. Մայիսի 15-ին: Հայե-
րեն տարրական գրագիտությունը նա ձեռք է բերել
Կուտինայի հայ կաթողիկե համայնքի դպրոցում:
1916-17, 1917-18 ուսումնական տարեշրջաններում
սովորել է Կուտինայի Թուրքական Սուլթանական
վարժարանի (Սուլթանի Մեքթեփի) Ա. Ե. Բ. Դասա-
րաններում:

Այս դպրոցից Յակոբի ստացած հիմնական կրթու-
թիւնը եղել էր օսմաներենի իւրացումը, որի շնորհիւ
հետագայում ինքնաշխատութեամբ իւրացրեց այդ
լեզուի անթերի իմացությունը եւ այն օգտագործեց իր
գիտական աշխատութիւններում:

1919 թ. սկզբներին, իր հօր եւ քրոջ հետ տեղափոխ-
ւեց Կ. Պոլիս: Քիչ ժամանակ անց ուղարկուեց Վենե-
տիկ՝ իր ուսումը շարունակելու՝ Ս. Ղազար կղզում:
Յակոբը պատկանել է Ա. Համաշխարհային պատե-
րագմից յետոյ Ս. Ղազար հասած ուսանողութեան
առաջին խմբին, որը հիմնականում բաղկացած էր
Մեծ Եղեռնից վերապրած 18 պատանիներից: Որոշ
ժամանակ անց, Պոլսից եւս ժամանեցին 14 պատա-
նիներ, որոնք էլ ամբողջացրին հոգեւոր ճեմարանի
ուսանողութեան կազմը՝ հիմնականում երկու՝
Վարի եւ Վերի դասարաններ պայմանական ան-
ուանումով: Յակոբը վերի դասարանում էր: Ճակա-
տագրի բերմամբ Յակոբի ընտանիքը թուրքախօս էր,

ինչպես բոլոր կուտինահայերը (Ինչպես Կոմիտասը, որը նոյնպես Կուտինահայ էր,- ՀԵՆ. Ա.):

Կուտինայի (Թրքերեն՝ Քեթահիա) երկրորդական՝ վերը նշեալ դպրոցում Յակոբը հազիւ էր տառաճանաչ դարձել ու ընդամենը երկու տասնեակի չափ հայերէն բառեր գիտեր միայն, եւ սա էր հայերէն լեզուի հետ նրա ունեցած ամբողջ ծանօթութիւնը՝ մինչեւ Վենետիկ հասնելը:

Իր հօր ներշնչած գաղափարներով նա գիտեր, որ Վենետիկը հայ մշակոյթի նշանաւոր օճախներից մէկն էր, եւ ինքն այնտեղ էր գնում՝ մեր հին ու հարուստ լեզուն սովորելու համար: Այս խանդավառութեամբ եւ ուսման համար բուռն ձգտման շնորհիւ, նա դարձաւ հաստատութեան ամենաառաջադեմ ուսանողներից մէկը:

Ս. Ղազարում Յակոբը բոլորեց 3 ուսումնական տարեշրջան, առաջինը՝ վանքի Նորընծայարանում, վերատեսչութեամբ՝ Հայր Թադէոս Թովմաճեանի, որը յայտնի գրաբարագետ էր, իսկ երկրորդ եւ երրորդը՝ Վանքի վարժարանում, ուր աշակերտները ուսման լսարանական ընթացքին էին հետեւում՝ վերատեսչութեամբ բանասէր Հայր Քերովրէ Զրաքեանի:

Նորընծայարանում Յակոբը առաջին հերթին պիտի յաղթայարէր լեզուի դժուարութիւնը, պիտի արագօրէն տիրապետէր հայոց լեզուին, որպէսզի կարողանար հետեւել նաեւ ուսումնական միւս

առարկաների դասաւանդմանը: Այս դժուարութիւնը հիմնականում կայանում էր նրանում, որ դեռ աշխարհաբար հայերէն չիմացող Յակոբը պիտի սկսէր միանգամից սովորել գրաբարը: Յաջողութեամբ աւարտելով առաջին տարին, քննութիւնների սրդիւնքով Յակոբը արժանացաւ առաջին մրցանակին:

Նա անյազ տենչ ուներ սովորելու: Տրուած դասերը չէին բաւարարում նրան: Իւրաքանչիւր դասավերջին, երբ ուսուցիչները յաջորդ դասը պատրաստելու համար էջեր էին հաշուում դասագրքերի վրայ, ուսանողներն սկսում էին միաբերան ասել՝ «Բաւակա՜ն է, բաւական է...», մինչ Յակոբը առաջ էր նետւում ասելով՝ «Բաւական չէ՛, բաւական չէ, աւելի՛ տուէք, աւելի տուէք...»: Յակոբը տառապում էր անբաւարարութեան զգացումով: Իրեն թւում էր, թէ ուսման ընթացքը անբաւարար էր վանքում՝ համեմատութեամբ դրսի դպրոցների, որոնց մասին ինքը, բնականաբար ոչ մի գաղափար չունէր:

Մի աղոտ գաղափար ուներ միայն Վենետիկում գտնուող Մուրատ Ռափայէլեան վարժարանի մասին, ուր մի անգամ, նրա շքեղ դահլիճում իր ընկերների հետ ներկայ էր եղել երաժշտական համերգի եւ մէկ անգամ էլ՝ Հայր Սահակ Տէր Մովսիսեանի «Բարգէն Միւնի» ողբերգութեան ներկայացմանը: Այդ զոյգ երեկոններից ստացած տպաւորութիւնների շնորհիւ Յակոբը մէկընդմիշտ փոխեց իր կարծիքը Ս.

Ղազարում մատուցուող գիտելիքների որակի մասին:

Այդ ուսումնական հաստատությունում էին դասաւանդում այնպիսի խոշոր գիտնականներ, հայագետներ, որոնցից էին Հայր Խորէն Սինանեանը, Հայր Քերովբէ Չրաքեանը, Հայր Գրիգորիս Այտընեանը, Հայր Սանուէլ Ղեւոնտեանը, Հայր Հմայակ Կէտիկեանը եւ ուրիշներ:

Յակոբի հոգում լոյսեան մէջ թաղուած էր իր հօր տուած պատուերի համար որդիական հաւատարմութեան զգացումը, ըստ որում, վանքում ուսումը լրացնելուց յետոյ, նա պէտք է տուն վերադառնար, որովհետեւ ինքը ընտանիքի ապագայ միակ յոյսն էր: Որքան էլ տարօրինակ թուայ՝ այս վերջին հանգամանքին ի սկզբանէ իսկ՝ տեղեակ էր վանքի Վարժարանի վերատեսուչ Հայր Քերովբէն:

1919 թ. Յուլիսին, վանք հասնելու առաջին օրերին, Նորընծայարանում աշակերտները խոստովանանքի հրաւիրուեցին՝ ըստ վանքի սովորութեան: Խոստովանահայրը, որ մի անծանօթ վարդապետ էր, խոստովանանքի ժամանակ այսպիսի զրոյց ունեցաւ Յակոբի հետ.

- Տղաս, դուն վարդապետ պիտի ըլլա՞ս...

- Ո՛չ:

- Ուրեմն՝ Ինչո՞ւ համար եկած ես հոս:

- Ուսում առնելու համար եկած եմ, որովհետեւ հայրս այդպէս ըսաւ ինծի, ըսաւ որ ուրիշ տղայ

չունի, եւ ուսումնաւ առնելէն ետք տուն պիտի վերադառնամ:

- Մի յուսահատիր, տղաս, Աստուած հետդ կ'ըլլայ:

Հետագայում է, որ Յակոբը տեղեկացաւ, թէ անծանօթ խոստովանահայրը Հայր Քերովբէ Չրաքեանն էր, այն անձը, որը մի տարի յետոյ նրա դեկավարն էր դառնալու՝ իբրեւ Վարժարանի վերատեսուչ:

Յամենայն դէպս՝ այդ օրերից անցել էր երեք տարի: Այժմ Յակոբի հոգին ալեկոծում էր հօրը տուած իր խօստումով, ուսման համար, ունեցած շտապողականութեամբ եւ, մանաւանդ, այն գիտակցութեամբ, թէ ինքը կոչում չունէր եկեղեցական կեանքի համար եւ պէտք է անկեղծ եւ մաքուր ապրէր յետագայ կեանքում:

Հոգեկան տագնապի այդ դրութեան մէջ, Յակոբն այլեւս չկարողացաւ նոյնիսկ մէկ-երկու շաբաթ եւս համբերել, որպէսզի կարողանար ներկայ լինել ուսումնական տարեվերջի քննութիւններին: Եւ նա, 1922 թ. Մայիսի 25-ին, վճռական որոշումով դիմեց վերատեսչին, բացատրելով ամէն ինչ եւ խնդրելով, որ, եթէ կարելի է, իրեն տեղափոխեն Մուրատ Ռափայէլեան՝ ուսումնաւ այնտեղ շարունակելու համար, իսկ եթէ ոչ՝ իրեն ուղարկեն Կ. Պօլիս, իր հօր մօտ:

Հայր Քերովբէն թէեւ չզարմացաւ նրա այս որոշման համար, քանի որ արդէն իրազեկ էր իր սանի <<զաղտնիքին>>, բայց խոր ցաւ զգաց, որովհետեւ

մեծ յոյսեր էր կապել նրա հետ: Նա աշխատեց Յակոբին համոզել, թե սխալ քայլի էր դիմում: Անօգուտ էր, սակայն: Ի վերջոյ բացատրեց, որ Ս. Ղազարից տեղափոխուել Մուրատ Ռափայելեան՝ ընդունուած օրէնքով էլ՝ անթոյլատրելի էր:

Եւ այսպէս, նոյն տարուայ Մայիսի 29-ին, Յակոբին շոգենաւով Վենետիկից ուղարկեցին Կ. Պոլիս:

Յակոբը Հայր Քերովբէի աչքի լոյսն էր՝ իր աշխատասիրութեան, ընդունակութեան եւ օրինակելի վարքի շնորհիւ: Ապահովաբար՝ նրա հանդէպ Հայր Քերովբէի ունեցած անխառն համակրանքը այն օրուանից էր, երբ խոստովանանքի պահին նկատել էր պատանի ուսանողի անկեղծութիւնը, միամտութիւնը եւ մանկական անմեղունակութիւնը, յատկանիշներ, որոնք անտեսանելի չէին վանական միջավայրում: Հրաժեշտի առիթով Հայր Քերովբէն նրան նուիրեց, ի շարս այլ գրքերի, փոքրադիր հրատարակութեամբ մի <<Եղիշէ>>, որի ընթերցումն ու ուսումնասիրելը լաւագոյնս լրացրին նրա պարապ ժամերը ողջ նաւագնացութեան ընթացքին:

Այսպիսով, ուսուցչի եւ սանի փոխյարաբերութիւնները նամակագրութեամբ շարունակուեցին երկա՜ր տարիներ:

Պոլիս հասնելուց օրեր անց, Յակոբը հասկացաւ, որ մեծ սխալ է գործել հեռանալով Ս. Ղազարից: Ուսումը շարունակելու համար պայմաններ չկային Պոլսում: Փորձեց որպէս ուսուցիչ աշխատանք գտնել

քաղաքի ֆրանսիական դպրոցներից որեւէ մէկում, սակայն ապարդիւն: Ի վերջոյ, որպէս ուսանող ընդունուեց Պոլսոյ Պերա թաղամասի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ ուսումնարանում, որը հայկական դպրոցների մէջ լաւագոյնն էր, ուր նա կարող էր ընդլայնել իր գիտելիքները՝ հայագիտական առարկաներից: Չկարողացաւ սակայն, երկար յաճախել այդ ուսումնարանը, որովհետեւ ժամանակները խառն էին ու վտանգաւոր:

Յունական բանակները, որոնց գրաւման տակ էր Փոքր Ասիան, սկսել էին նահանջել թուրքական ուժերի առջեւ: Մուստաֆա Քեմալի (Աթաթուրք) բանակները Անկարայից դէպի արեւմուտք յաղթական արշաւանքով անխնայ կոտորում եւ հալածում էին քրիստոնէայ ազգաբնակչութեանը (յոյն, հայ, ասորի), որը յունական նահանջող բանակների հետ միասին խուճապահար փախչում էր դէպի ծովեզրեայ քաղաքները, գլխաւորապէս Իզմիր եւ Կ. Պոլիս՝ արտասահման անցնելու յոյսով:

Կ. Պոլսում սարսափ էր տիրում: Փախստական բազմաթիւ բազմութիւններ, հազարաւոր յոյն եւ հայ ընտանիքներ, Անատոլիայից շնչասպառ այնտեղ էին հասնում՝ ամենօրեայ կարաւաններով: Քաղաքը վեր էր ածուել հսկայական գաղթակայանի: Այնտեղ էին հաւաքուել նաեւ Յակոբի հօր եւ մօր կողմի մերձաւոր բոլոր ընտանիքները:

1923 թ. Հոկտեմբեր 6-ին թուրքական բանակը մտավ Կ. Պոլիս: Ահաւոր ահն ու սարսափը տիրել էր քրիստոնէայ ազգերին: Վախ կար, որ նոր կոտորած է սկսուելու: Պոլսի հայ գաղթականների եւ նրանց միացող տեղաբնակների հոսանքը օտար նաւերով ուղղուում էր երկու ուղղութեամբ. Դէպի Յունաստան (եւ այնտեղից՝ նաեւ Բուլղարիա եւ Ռումինիա) եւ դէպի Ֆրանսիա, ինչպէս նաեւ այլ երկրներ:

Կ. Պոլսում էին գտնուում նաեւ հայկական բազմաթիւ որբանոցներ, որոնցում պատսպարուած էին Եղեռնից վերապրած տասնեակ հազարաւոր որբեր: Այդ որբերը ազգային իշխանութիւնների ջանքերով էին փրկուել ստրկութիւնից, այսինքն՝ թուրք, քուրդ եւ արաբ առեւանգիչներից, իսլամ ընտանիքներից, Դեր-Զորի անապատներից եւ թուրքական, այսպէս կոչուած որբանոցներից, որոնք ծառայում էին հայ մանուկներին կրթութեամբ թուրքացնելու գործին:

Մղձաւանջ էր նաեւ այս որբերի պարագան: Նրանց՝ երկրորդ փրկութեան համար արեւմտեան որոշ երկրներում յայտնուեցին օգնութեան շարժում կազմակերպողներ, ինչպէս Իտալիայում Վատիկանը եւ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներում՝ <<Մերձաւոր Արեւելքի նպաստամատոյց>> (Near East Relief Society) ընկերութիւնը: Ամերիկեան այս ընկերութիւնը իրացրեց հայ որբերի հսկայական զանգուածի մեծագոյն մասի շուտափոյթ տեղափոխումը Կ. Պոլսից Յունաստան:

Այդպիսի թոհուրոհի մէջ 6 ամիս Պոլսում մնալուց յետոյ, Յակոբը միանալով Յունաստան մեկնող հսկայ կարաւանին, երկու օրուայ ընթացքում հասնում է Յունաստան, ուր 13 ամիս իր գոյութիւնը պահելու համար ստիպուած է լինում պատահական աշխատանքներ կատարել:

Երիտասարդ Յակոբի նպատակն էր ինչ-որ ձեւով Ֆրանսիա հասնել, ուր ապրում էր իր հայրը: Վերջապէս, 1924 թ. Մարտի 5-ին հայ եւ որդի գրկում են միմեանց Ֆրանսիայի հարաւում գտնուող Կաստելսարազէն գիւղաքաղաքում: Հազիւ մէկ ամիս ապրեցին միատեղ հայր եւ որդի: Անողորձ մահը երկնային արքայութեան առաջնորդեց իօրը: Նրա մահից յետոյ Յակոբը չուզեց մնալ գիւղական այդ վայրում եւ կարճ ժամանակ անց մեկնեց Փարիզ՝ ուր ապրեց աւելի քան 11 տարի:

Այդ տարիների ընթացքում ապրուստի համար Յակոբը զբաղուեց պատահական աշխատանքներով: Սովորեց կար անել, աշխատեց հագուստեղէնի արտադրութեան մէջ, որպէս առտնին (տնային) արհեստաւոր:

Այս շրջանում մղում զգաց ազգային հասարակական կեանքի հետ շփուելու: Նրա մօտ այդ հետաքրքրութիւնը զարթնել էր դեռ Կաստելսարազէնում գտնուած ժամանակ՝ այնտեղ եղած մօտ երկու տասնեակ դաշնակցական եւ հնչակեան երիտասարդների ընկերական շրջապատում:

Փարիզում այդ հետաքրքրությունն էլ ասելի զորացու եւ ինքը դարձաւ Անիեր եւ Բուա-Կոլումբ արուարձաններում Հ. Յ. Դաշնակցութեան <<Եռագոյն>> խմբի հիմնադիրներից մէկը (<<Եռագոյն>> **անուանումն ընդունեց հենց իր առաջարկութեամբ,- Հեն. Ա.**): Յակոբը գործոն մասնակցութիւն ունեցաւ այդ տարիներին հիմնադրուած ՉՈՄ-ի (Չափահաս Որբերի Միութիւն) մէջ, որը որպէս անկուսակցական կազմակերպութիւն, ցանկանում էր իր մէջ համախըմբել Եղեռնից վերապրած հայ որբերին եւ առհասարակ հայ երիտասարդութեանը, եւ նրան կազմաւորել ու դաստիարակել որպէս <<Վահագնեան բանակ>>՝ հայութեան, իբրեւ ազգի վերականգնման համար պայքարի նուիրուող կազմակերպութիւն:

Իբրեւ ՉՈՄ-ի Փարիզի մասնաճիւղի քարտուղար, Յակոբը կազմակերպում էր դասախօսութիւններ, առիթ ստեղծելով, որ մեր նոր սերունդը անմիջական շփման մէջ լինի հայ մտաւորականութեան ներկայացուցիչների հետ: Այս միջոցով է, որ ինքնանձնական յարաբերութիւնների մէջ էր մտել մշակութային գործիչներից Արշակ Չոպանեանի եւ Կարապետ Պասամաճեանի հետ: Միաժամանակ փորձեր էր կատարում մամուլում հանդէս գալու: Այս հանգամանքը, սակայն, նրան ստիպեց վերանայել իր ազգանունան արմատը: Ի՞նչպէս կարող էր նա հասարակութեան առջեւ հանդէս գալ մի այնպիսի ազգանունով, որի արմատը բացայայտօրէն թրքական էր:

Յակոբը որոշեց լեզուաբանօրէն տարրալուծել թրքաբոյր ՍԷՕՅԼԷՄԵԶ բառը, եւ նրա մասերի թարգմանութեամբ վերականգնել հայերէնով ԱՆ-ԱՍ բառակազմի հիմքը, որն արդէն գոյութիւն ունէր՝ ԱՆԱՍԵԼԻ բառի մէջ, ի հակադրութիւն ԱՍԵԼԻ բառի:

Մտածելն ու որոշումն իրականացնելը մէկ եղաւ: Փարիզի <<Հայ գաղթականների պաշտօնատան>> 1929 թուակիր կարգադրութեամբ, Յակոբի ՍԷՕՅԼԷ-ՄԷԶԵԱՆ ազգանունը դարձաւ՝ ԱՆԱՍԵԱՆ:

Հայկական ազգանունների ծագման մասին խօսելիս՝ Հրաչեայ Աճառեանը, ի շարս այլ օրինակների, օրինակ է բերում այս փաստը.

Համալսարանում ունենք ԱՆԱՍՅԱՆ ազգանունով մի բանասեր: Հարցրի՝ նրան այս ազգանվան ծագումը: Նա պատմեց, թէ իր պապը եղել է սակաւախոս մարդ, ուստի կոչել են՝ ՍՈՅԼԵՄԵԶՅԱՆ (թուրքերեն՝ <<խոսող, չատող>>): Իր հաջորդները հայերենի թարգմանելով այդ անունը դարձրել են ԱՆԱՍՅԱՆ, այսինքն՝ <<չատող-յան>>:

Հ. Աճառյան, <<Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի>>, հատ. 2, Երևան, 1971, էջ 770

Ի լրացումն նշանաւոր հայագէտի պատմածի, աւելացնեմ, որ սակաւախօսութիւն նշանակող ՍԷՕՅԼԷՄԵԶ անունը Յակոբի գերդաստանն ունեցել

է դէռեւս 18-րդ դարի վերջերին, իսկ հայացնողի պատիւը կամայ, թէ ակամայ պատկանում է Յակոբին:

Սուրեն Քոլանճեան

Որոշ ժամանակ անց Յակոբը ամուսնացաւ Փարիզի Ռենսի արուարձանում հաստատուած Դպրոցասէր Տիկնանց Վարժարանի սաներից Վերժինէ Յովհաննիսեանի հետ: Վերջինս 1929 թ. աւարտելով վարժարանը, այնտեղ հայերէն լեզու էր դասաւանդում: Ամուսնութեան առթիւ Յակոբի գրած մի քանաստեղծութիւնը՝ <<Տաճար մըն էս>> խորագրով, լոյս տեսաւ <<Երկունք>> ամսագրի 1930 թ. Ապրիլեան համարում:

Վերժինէն վերապրող էր Հայկական Ցեղասպանութիւնից: Նա, ըստ իր մանկական յիշողութեան, ծընւել է Ադաբազարում: Մեծ Եղեռնի ընթացքում նրա ընտանիքը տեղահանուել ու զոհուել է թուրք ջարդարարների ձեռքով, իսկ ինքը, 5 կամ 6 տարեկան հասակում որբ մնալով Դեր-Ձորի անապատում, թուրքական հայատեաց իշխանութիւնների կողմից որպէս մարդկային աւար, տարուել է Մերդին, եւ այնտեղից՝ Կ. Պոլիս, ուր պահուում էր թուրքական մի որբանոցում:

Պատերազմի աւարտին Կ. Պոլսում կազմակերպուած <<Հայ որբախնամ մարմնի>> ջանքերով ազատուել է եւ յանձնուել հայկական հաստատութիւնների

խնամքին՝ քաղաքի արուարձաններից՝ Օրթագիւղի եւ Բեշիկթաշի որբանոցներում: Օրթագիւղի Ազգային Աղջկանց որբանոցից Վերժինէին տեղափոխում են Բուրսա, այնտեղից էլ՝ Պոլիս:

Մերձաւոր Արեւելքի Ամերիկեան Նպաստամատոյց ընկերութեան միջոցներով, բազմահազար հայ որբերի հետ միասին, Վերժինէն տեղափոխւում է Յունաստանի Սիրայի որբանոցը, իսկ այնտեղից, որպէս ուշիմ, աշխատասէր աշակերտի, ուղարկւում է Ֆրանսիա՝ Դպրոցասէր Տիկնանց Միութեան վարժարանում ուսանելու:

Առօրեայ աշխատանքին զուգընթաց, Յակոբը Փարիզում հետամուտ եղաւ իր ուսուցումը շարունակելու: 1931 թուականից մինչեւ 1934, ամբողջ չորս տարի, հետեւեց քանասէր-պատմաբան Կարապետ Յ. Պասմաճեանի մասնագիտական դասերին (Հայաստանի պատմութիւն, հնագիտութիւն, պատմական աշխարհագրութիւն, եւ հին գրականութիւն): Ջանում էր պրպտումներ կատարել հայագիտական որոշ նիւթերի շուրջ եւ այդ նպատակը իրագործելու համար, մշտապէս այցելում էր Նուպարեան մատենադարան, որտեղից էլ գնել էր մեծ քանակութեամբ մասնագիտական գրքեր, որի շնորհիւ հարստացել էր իր անձնական գրադարանը:

Նրա գրչի համար փորձադաշտ հանդիսացաւ <<Երկունք>> ամսագրի (խմբագիր՝ Շաւարշ Նարդունի) էջերը: 1929-1936 թ.թ. ընթացքում իր ստո-

բազրութեամբ այնտեղ լոյս տեսած յօդուածներից երկուսը գիտական առումով՝ արժանի ուշադրութեան արժանացան: Մէկը՝ <<Ինքզինք դերանուան շուրջ>> (1932 թ. Յունուար եւ Ապրիլ, 1934 թ. Յունուար-Փետրուար) քերականական յօդուածն էր, որը հակաճառութիւն էր՝ Հայր Ղազիկեանի այն տեսակէտի դէմ, թէ <<Ինքզինք>>-ի մէջ գտնուող Զ-ն յօդակապ եւ զօրացուցիչ տառ է:

Միւս յօդուածը՝ <<Նպաստ մը հայոց ազատագրական պատմութեան (ԺԷ դար) <<Մահտեսի Շահմուրատ եւ Յովհաննէս Թիւթինճի>> յօդուածն է՝ տպագրուած <<Յառաջ>> թերթի 1934 թ. Հոկտ. 7-ի համարում:

Կարապետ Պասմաճեանը, իր աշակերտին տուած ուսումնական վկայականում, այս յօդուածը համարել է <<Փոքր, բայց կարեւոր աշխատութիւն, զոր կարելի է համարել իբր իր աւարտաճառը>>: Հետագայում, երբ Յակոբ Անասեանը ընտանիքով տեղափոխուել էր Հայաստան, Երեւանի Պետ. Համալսարանի դասախօսներից Պրոֆ. Խաչիկ Սամուէլեանն այն համարել է՝ <<Արժէքաւոր եւ խիստ շահեկան աշխատութիւն, որտեղ հեղինակը ցուցաբերում է պատմագիտական ուսումնասիրութիւն կատարելուն անակոթիւն... Հետեւապէս ընկ. Անասեանը միանգամայն նոր բան է ասում, նոր տեսակէտ է արծարծում, որը կարեւոր նշանակութիւն է ներկայացնում հայ պատմագիտութեան մէջ>>:

Խաչիկ Սամուելեանը 1939 թ. Նոյեմբեր 3-ի Պետական Համալսարանի ԳԱՍ-ին (Գիտական աշխատողների սեկցիա) ուղղուած իր նամակում իր կարծիքն է յայտնել այն մասին, թէ Անասեանին կարելի է ընդունել որպէս Համալսարանի ԳԱՍ-ի (Գիտական ամբիոն) անդամ:

1936 թուականին Անասեանի ընտանիքի կեանքում տեղի ունեցաւ պատմական իրադարձութիւն: Նրա նախահայրերը անյիշատակ ժամանակներում էին հաստատուել Կոստինայում: Գաղթելով Հայաստանից, հաւանաբար Գողթն գաւառի Յոնա գիւղից: Յակոբը որոշեց իր ընտանիքին փրկել դարաւոր գաղթականութիւնից: Հայաստանի կառավարութիւնը ՀՕԿ-ի (Հայաստանի օգնութեան կոմիտէ) միջոցով պարբերաբար ներգաղթի կարաւաններ էր կազմակերպում դէպի Հայաստան:

Յակոբը չէր կարողացել մասնակցել 1932 թուին Տրանսիայից մեկնող կարաւանին, որովհետեւ դիմողների թիւը պահանջուածից շատ աւելին էր: Դրութիւնը նոյնն էր նաեւ 1936 թուին կազմակերպուած կարաւանի համար, բայց այս անգամ նրան, որպէս խոստումնալից երիտասարդի, ներգաղթի կարաւանում հերթից դուրս տեղ ապահովելու խնդրանքով Հայաստանի կառավարութեանը դիմեցին մշակութային եւ հասարակական գործիչ Արշակ Զոպանեանը եւ բանաստեղծ Աւետիք Իսահակեանը, որն այդ շրջանում Փարիզում էր գտնուում:

Վերջինիս հետ Յակոբը Նուպարեան մատենադարանում էր ծանօթացել եւ խնդրել էր նրան՝ օգնել իրեն՝ ներգաղթելու հարցում: Հայաստանի կառավարութիւնը, ի յարգանս հայ մտաւորականութեան այս անուանի ներկայացուցիչների, ՀՕԿ-ին հրահանգել էր ընդառաջել նրանց խնդրանքին:

Յակոբի ընտանիքը 1936 թ. Մայիսի 9-ին Մարսել-Բաթումի ծովային ճանապարհով ոտք դրեց սովետական հողի վրայ:

Յակոբը ընտանիքով տեղաւորուեց Երեւանի Արաբկիր ւանում՝ պետութեան կողմից իրեն յատկացուած պատրաստի բնակարանում՝ ներգաղթողների համար կառուցուած շէնքերից մէկում:

Հայաստան հաստատուելու առաջին իսկ օրուանից Յակոբն անցաւ աշխատանքի Երեւանի պետական համալսարանում, սկզբում գրադարանի աշխատակից, այնուհետեւ, որպէս գիտական աշխատող, նշանակուեց պատմութեան բաժնին կից Մառի անուան գիտական բաժնում: Մի քանի ամիս անց նշանակուեց նոյն բաժնի վարիչ:

Յակոբը այդ պատուաբեր պաշտօնը վարեց զրեթէ հինգ տարի անընդմեջ՝ մինչեւ Հայրենական Մեծ պատերազմի սկիզբը: Պատերազմի առաջին իսկ օրուանից Յակոբը զորակոչուեց Սովետական բանակ: Սկզբում՝ շտաբի գրասենեակում որպէս գրագիր: Այնուհետեւ դարձաւ գումարտակի մշակութային մասի պատասխանատու: Գումարտակը, որը

սկզբում գործում էր Աշտարակ-Լենինական խճուղու վրայ, տարուայ վերջերին շարժուեց դեպի Հիւսիսային Կովկաս եւ 1942 թ. Սկզբներին Թամանի նեղուցով անցաւ Դրիմի թերակղզին, ուր տեղաւորուեց Կերչի մօտակայքում: Գերմանացիների վերջնական գրոհի ժամանակ նո. 40 զումարտակի եւ սովետական այլ զօրամասերի հետ միասին, գերիմնաց գերմանացիների ձեռքում եւ տարուեց Ռումինիա, ուր հանգրուանեց Բուխարեստին մօտակայ Բոլգրադ գիւղաքաղաքի ռազմագերիների նո. 8 կայանում:

Բոլգրադի կայանում Յակոբը, որպէս մտաւորականի, ազատուել էր ֆիզիկական աշխատանք կատարելուց: Նման մարդասիրական վերաբերմունքի համար նպաստաւոր եղաւ այն հանգամանքը, որ նրա շինելի (զինուորական վերարկու) թելերի միջից գերմանացի սպաները յայտնաբերելցին մի քանի գրքեր եւ ձեռագրային շատ նիւթեր, որոնք սկզբում բռնագրաւուեցին, բայց ստուգումներից յետոյ վերադաձուեցին որպէս գիտական աշխատանքներ:

Յակոբը Երեւանում, բանակ մեկնելիս, հետոն էր վերցրել վերոյիշեալ գրքերն ու ձեռագրերը այն նկատառումով, որ իր ազատ ժամերին կարողանար գրել մի ուսումնասիրութիւն՝ հետեւեալ վերտառութեամբ. <<Մի էջ ռուս-թուրքական յարաբերութիւնների պատմութիւնից եւ Երեւանի 1724 թ. Հերոսամարտը>>: Եւ, իրոք, նա բանակում զգալի չափով

աշխատել էր այդ թեմայի վրայ, իսկ Բոլգրադում, կայանի հրամանատարը (Մայոր Լազարովիչ), որ ծագումով հայ էր, թոյլ էր տուել, որ Յակոբը շարունակի իր այդ աշխատանքը, միաժամանակ ցանկութիւն յայտնելով, որպէսզի նա թարգմանէր այդ աշխատութիւնը ֆրանսերէնի եւ տպագրուէր կայանի տպարանում:

Այս աշխատութեան Գ. Գլուխը գրեթէ աւարտուեց Բոլգրադում: Այս շրջանում Յակոբը տեղեկութիւններ էր հաղորդել իր վիճակի եւ աշխատանքների մասին Փարիզ՝ Արշակ Չոպանեանին: Վերջինս տեղեկանալով Յակոբի վիճակի մասին, տեղեակ էր պահել նաեւ գրականագէտ եւ գրաքննադատ Յակոբ Սիրունուն, որ Բուխարեստում էր ապրում: Սիրունին երկիցս այցելեց նրան՝ նուէրներ բերելով իր հետ: Ի թիւս դրանց, նա Յակոբին նուիրեց նաեւ <<Միքայել Էմինեսկու>> գիրքը: Այդ գրքում Միքայել Էմինեսկուի ծագման մասին վերաբերող գլուխը գիտական հետաքրքրութիւն առաջացրեց Յակոբի մօտ, եւ նա գրեց հարցին լեզուաբանական հիմունքով կարելոյ ճշդում բերող մի յօդուած՝ <<Ոչ թէ Իմինուվիչ, այլ՝ Էմինուվիչ>> (Պրոֆ. Ն. Եորգայի տեսակէտի ժխտումը)>>, որը ժամանակի հանգամանքների բերմամբ չկարողացաւ հրատարակել ռումինական մամուլում:

Հետագայում այդ յօդուածը տպագրուեց 1978 թ. Վիեննայի <<Հանդէս Ամսօրեայ>> ամսագրում:

Յակոբ Միրունու եւ նրա գլխաւորած Հայ Ռազմագերիների օգնութեան յանձնախմբի ջանքերով, 1943 թ. վերջերին Յակոբին տեղափոխեցին մէկ ուրիշ՝ աւելի նպաստաւոր պայմաններ ունեցող ռազմակայան: Որոշ ժամանակ անց, յատուկ կարգադրութեամբ, այնտեղից <<աշխատանքի>> տարուեց Քերթլայի շաքարի գործարան, որը հայկական ձեռնարկութիւն էր, որի տէրն էր մեծահարուստ Ֆրենգեանը: Այս ձեռնարկութիւնում էր, որ Յակոբի համար ստեղծեցին բնակութեան եւ ապրուստի հանգստաւէտ պայմաններ: Այնտեղ նշանակուելով որպէս գրասենեակային պաշտօնեայ, հնարաւորութիւն ունեցաւ ուսումնասիրելու ռումիներէն լեզուն՝ մինչեւ 1944 թ. Օգոստոսի 23-ի յեղաշրջման օրը, երբ Ռումինիան իր գէնքը շրջեց գերմանացիների դէմ:

Ի տես այդ օրուայ վտանգաւոր խառնաշփոթութեան, Յակոբը կեանքը փրկելու համար խոհեմութիւն համարեց փախուստ տալ Քերթլայից եւ հետիոտն ճանապարհով 12 կիլոմետր քայլելուց յետոյ հասաւ Բուխարեստ:

Բուխարեստում Յակոբը նորաստեղծ <<Հայաստանեան ճակատ>> կազմակերպութեան հրաւերով, Ռումինահայ Միութեան պատկանող Հայ Մշակոյթի տան մէջ պաշտօնի կոչուեց՝ որպէս տնօրէն Ռումինահայ Կենտրոնական Մատենադարանի եւ Թանգարանի, որոնք հիմնադրուել էին Յակոբ Միրունու ջանքերով:

Այդ մատենադարանի տպագիր գրականության եւ արխիւային նիւթերի եւ, մանաւանդ, Ռումինական Ակադեմիայի գրադարանից օգտուելու իրաւունքը, որ նա ստացաւ Սիրունու օժանդակութեամբ, Յակոբին հնարաւորութիւն տուեցին ընթացքի մէջ գտնուող իր աշխատանքների ուղիով նոր որոնումներ կատարելու:

Մի քանի քայլ առաջ տանելով <<Մահտեսի Շահմուրատ եւ Յովհաննէս Թութունջի>> թեմայի գծով իր հետազոտութիւնները, Յակոբը գրեց <<Հայր Օտտոմանը եւ արեւմտահայոց ազատագրութեան խնդիրը (ԺԷ. Դար)>> իր նոր ուսումնասիրութիւնը եւ Արամ Նայիրեան հեղինակային կեղծանունով ներկայացրեց Մշակոյթի Տան կողմից կազմակերպուած հայագիտական մրցոյթին, որի գրադատ ատենակի միաձայն որոշմամբ արժանացաւ մրցանակի (5 Յունիս, 1945 թ.):

Բուխարեստում Յակոբի երկամեայ (1943-1945 թ.թ.) գիտական բուռն գործունէութեան արգասիքը եղան մի քանի արժէքաւոր աշխատութիւնների համար նիւթեր հաւաքելը, որոնց թուում՝ <<Մի էջ ռուս-թուրքական յարաբերութիւնների պատմութիւնից>> թեման, որը գիտական աշխատութեան վերածելու համար, նա ստուար քանակութեամբ նոր նիւթեր հաւաքեց օտար աղբիւրներից:

Բաւական չհամարելով <<Ոչ թէ Իմինովիչ, այլ Էմինովիչ>> յօդուածով հանդէս բերած իր նախնական

հետաքրքրութիւնները Էմինականի հարցում, Յակոբը հետամուտ եղաւ ի մի հաւաքելու նրա ծագման հայկական վարկածի վերաբերեալ ռումինական պարբերական մամուլում եւ գրականութեան մէջ եղած կարեւոր նիւթերը: Յակոբը արխիւային նիւթեր հաւաքեց ռումինական եւ շրջակայ երկրների հայ գաղթականութիւնների պատմութեան վերաբերեալ, ըստ որում արտագրեց 17-րդ դարից ի վեր Բուկովինայում իր հասարակական գործունէութեամբ յայտնի՝ հայազգի Կապրի (Գբրեան-Գբրեյան) գերդաստանի անտիպ պատմութիւնը, որը 1836 թ. գրի է առնուած Սուչաւայի հայերէնի ուսուցիչ՝ Տիրացու Աստուածատուր Ռումաշկանի ձեռքով:

Այս ամէնի հետ մէկտեղ, Յակոբի մտքում օրէոր, էլ աւելի էր հասունանում հայրենիք վերադառնալու գաղափարը, որի իրականացման համար անհրաժեշտ էր թողնել իր գրաւած պաշտօնը, որպէս Հայ Մշակոյթի տան տնօրէն:

ՀԵՆՐԻԿ ԱՆԱՍԵԱՆ, - Հայրիկս գրեթէ չորս տարի, թէեւ, հիմնականում գերութեան մէջ, հիմնականում աշխարհիկ կեանքով է ապրել եւ գիտական հսկայական գործունէութիւն է ծաւալել: Ստերմիկ կապերի մէջ է եղել հիմնականում Բուխարեստի մտաւորականութեան հետ: Եղել է նշանաւոր պատմաբան, հայագէտ Յակոբ Սիրունու մտերիմ բարեկամը: Նրանց մտերիմ կապը շարունակուել է նաեւ

պատերազմից յետոյ: Միքունին քանիցս եղել է Հայաստանում եւ հիւրընկալուել մեր բնակարանում:

Հայրիկս աւելի քան մտերիմ կապերի մէջ է եղել Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգէն Առաջինի հետ: Նրանց մտերիմ կապը ձեւաւորուել է հենց Բուխարեստում՝ 1944 թ.՝ մի ընտանեկան պսակադրութեան ժամանակ, երբ ապագայ վեհափառը Վարդապետի հագուկապով էր իրականացնում պսակադրութեան արարողութիւնը:

Հայրիկիս եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգէն Առաջինի մտերմիկ կապը հետագայում վեր է ածուել գիտական համագործակցութեան: Վեհափառ Հայրապետը հայրիկիս առջեւ լայնօրէն բաց է արել <<Էջմիածին>> ամսագրի էջերը, ուր աւելի քան 20 տարի տպագրուել են նրա գիտական յօդուածները: Դրանց համար վճարուած առատաձեռն հոնորարները մեր ընտանիքին ազատել են այդ տարիների համար բնորոշ տնտեսական տաղտուկից:

Ի վերջոյ, 1945 թ. Յուլիս ամսին սովետական ռազմական ստուգողական մարմինը թոյլատրում է Յակոբին վերադառնալ հայրենիք: Մէկ ամիս Կոնստանցայում եւ նոյնքան Մոլդավիայում մնալուց յետոյ, Հոկտեմբեր ամսին Յակոբը վերադառնում է Հայաստան եւ նոյն ամսի 20-ին անցնում իր նախկին աշխատանքին՝ Երեւանի պետական համալսարանում՝ որպէս գրադարանի գիտական մատենագիտութեան բաժնի վարիչ:

Այս նոյն հանգամանքով՝ Յակոբը դեռեւս նախապատերազմեան շրջանում էր ուշադրութեան արժանացել Համալսարանի գիտական մասի փոխտնօրէն, ակադէմիկոս Արգար Յովհաննիսեանի կողմից, ուստի եւ վերջինս երկու տարի ժամկետով պայմանագրային աշխատանք յանձնարարեց նրան՝ «Հայ հին եւ միջնադարեան գրականութեան մատենագիտութիւն» կազմելու համար՝ արտապլանային կարգով: Յակոբը ստորագրել էր պայմանագիրը, շարունակաբար ստացել հոնորարի ամսական գումարները, բայց, տարուած իր սեփական ծրագրերով, անտեսել էր գործի իրագործումը՝ բոլորն թափով առաջ տանելով «Մահտեսի Շահմուրատ եւ Յովհաննէս Թութունջի» թեմայի գծով իր հետազօտութիւնները, շարադրել էր «XVII դարի արեւմտահայ ազատագրական շարժումների պատմութիւնից» ուսումնասիրութիւնը եւ ներկայացրել էր Ակադէմիկոս Արգար Յովհաննիսեանին՝ պայմանագրային աշխատանքի փոխարէն:

Թեմայի այսպիսի փոխարինումը թէւ իրաւաբանօրէն թոյլատրելի չէր, բայց սիրով եւ արտակարգ հետաքրքրութեամբ ընդունուեց ակադէմիկոսի կողմից, եւ նա տեղնուտեղը նոր պայմանագիր կնքեց Յակոբի հետ այս աշխատութիւնը «գրելու» համար: Վճարեց տոկոսային յարաբերութեամբ հասնող կանխավճարը եւ կարգադրեց, որ Անասեանի գործը

մեքենագրուի Համալսարանի հաշուին եւ ապա ներկայացուի իրեն:

Մօտ մէկ ամիս յետոյ մեքենագրուած վիճակում Արգար Յովհաննիսեանին ներկայացրին Յակոբի աշխատութիւնը՝ տպագրութեան համար պատրաստի վիճակում: Խիստ ոգետրուած գիտնականը կարգադրեց ամբողջութեամբ վճարել հեղինակին, թէեւ, ըստ պայմանագրի, վերջնահաշիւը պիտի իրականացուէր աշխատութեան տպագրութիւնից յետոյ միայն: Դրա հետ միասին նա ասաց.

<<Այժմ այս աշխատութիւնը Համալսարանի սեփականութիւնն է, սակայն՝ ափսո՜ւ...: Կը մնայ արխիւում, եւ, հաւանաբար երբեք չի հրատարակուի, որովհետեւ ես այլեւս այստեղ չեմ լինելու: Ինձ տեղափոխում են Ակադեմիա՝ Պատմութեան ինստիտուտի դիրեկտորի պաշտօնով: Այժմ պահէք հաստորը ձեզ մօտ, յետոյ այն կը բերէք ինստիտուտ: Ձեզ էլ այնտեղ աշխատանքի կ'ընդունեն՝ Գիտաշխատողի պաշտօնով>>:

Գործը այս վիճակում էր, երբ 1947 թ. Սեպտեմբերի 20-ին, Յակոբին ազատեցին համալսարանում իր ունեցած պաշտօնից, հաստիքների <<կրճատման>> պատճառով:

1947 թ. Հոկտեմբերի 7-ից Յակոբը աշխատանքի անցաւ Հայաստանի Գիտութիւնների Ակադեմիայի պատմութեան ինստիտուտում՝ սկզբում գիտական մատենագետի պաշտօնով, որը հետզհետէ փոխա-

րինուեց սկզբում կրտսեր եւ ապա աւագ գիտական աշխատողի պաշտօններով: Այս հանգամանքով Յակոբը համարուեց ինստիտուտի Հին եւ Միջին դարերի պատմութեան բաժնի անդամ եւ ստացաւ աղբիւրագիտական թեմա՝ <<Հայ ժողովրդի պատմութեան մատենագիտութիւն>> անուանումով:

Հետագայում այս աշխատութիւնը ընդունելով հայագիտական համապարփակ բնոյթ, դարձաւ՝ <<Հայկական Մատենագիտութիւն>>:

Որպէս պատմագիտական կարեւոր ուսումնասիրութիւն, Յակոբի <<XVII դարի արեւմտահայ ազատագրական շարժումների պատմութիւնից>> աշխատութիւնը ինստիտուտի տնօրէն Աբգար Յովհաննիսեանի կողմից ներկայացուեց ինստիտուտի Գիտական Խորհրդի նիստին եւ միաձայն որոշումով մտցուեց 1948 թուականի հրատարակչական պլանի մէջ: Սակայն, որոշ ժամանակից յետոյ, տնօրէնը նրան ցաւով յայտնեց, որ Կուսակցական Կենտրոնական Կոմիտեում, ինստիտուտի հրատարակչական պլանը քննելիս, դրանից դուրս են հանել Յակոբի աշխատութիւնը, այն պատճառաբանութեամբ, թէ ներկայացուող ազատագրական շարժման քաղաքական կողմնորոշումը ռուսական չէ, այլ՝ արեւմտաեւրոպական, հետեւաբար՝ <<գիտական չէ>>:

- Դժբախտաբար,- ասաց նա,- այդպէս եղաւ, եւ իրաւամբ, նախապէս էլ մտավախութիւն ունէի, որ այդպէս էլ կը լինի: Բայց դուք մի վիատուեք, տաշած

քարը գետնին չի մնայ: Առայժմ կը պահուի արխի-
ւում: Նրա օրն էլ կը գայ անպայման եւ կը հրա-
տարակուի:

Յամենայն դէպս, Յակոբի համար հասել էր գիտա-
կան լուրջ աշխատանքների լծուելու ժամանակը: Նա
գեկուցումներով եւ հաղորդագրութիւններով հանդէս
էր գալիս բաժնի նիստերին, մասնակցում էր գիտա-
կան հարցերի քննարկմանը: Միաժամանակ՝ Երե-
ւանի պետական Մատենադարանի ձեռագրերում
հետազոտութիւններ էր կատարում եւ նոր յայտնու-
ող նիւթերի հիման վրայ պատմական եւ բանասի-
րական հարցեր էր մշակում: Բայց ժամանակներն
այնպիսին էին, որ նա չէր կարող հանդէս գալ պար-
բերական եւ գիտական մամուլում (**որպէս անվստա-
հելի անձի՝ բանակում գերի ընկած լինելու պատ-
ճառով,- ՀԵՆ. Ա.**):

Ստալինեան դիկտատուրայի եւ անհատի պաշտա-
մունքի այդ տարիներին, այդ ծանր մթնոլորտում
խմբագիրներն արտակարգօրէն զգուշաւոր էին՝
ընդհանրապէս, իսկ յատկապէս՝ մարքսիստական-
սովետական դպրոցի բովով չանցած հեղինակների
վերաբերմամբ: Այդ դրութեան մէջ, Ակադեմիայի
հասարակական գիտութիւնների <<Տեղեկագրի>>
խմբագրութիւնում երկար ժամանակ Յակոբի նիւթը
քննելուց յետոյ, 1951 թ. հազիւ հազ լոյս տեսաւ ՅԱ-
ԿՈՒՐ ԱՆԱՍԵԱՆ ստորագրութիւն կրող <<Թուր-
քական տիրապետութիւնը Հայաստանում XVII

դարում>> յօդուածը, այն էլ՝ ինստիտուտի աւագ գիտաշխատակից՝ Պրոֆ. Վարդան Պարսամեանի պնդումով եւ աշխատասիրութեամբ: Մինչ այդ, Յակոբը կարողացել էր ի հարկէ, մի քանի յօդուածներ տպագրել աչքից հեռու համարուող <<Էջմիածին>> ամսագրում (1949-50 թ.թ.):

Սակայն, այդ նոյն շրջանում ստալինեան վարչակարգի ուղեգծից բխող մի ծանր հարուած էր սպասում Յակոբին:

Թէեւ Ակադեմիայի Հասարակական Գիտութիւնների Բաժանմունքի Բիւրոն, հաստատելով Վկայագրող Յանձնաժողովի որոշումը, 1951 թ. Յուլիսի 2-ի իր նիստում որոշում էր ընդունել թողնել Յակոբին իր պաշտօնում՝ որպէս իրեն արդարացնող գիտաշխատողի, հակառակ այդ իրողութեան, ստեղծուեց անակընկալ դրութիւն:

Ակադեմիայի Նախագահութիւնը, Յուլիսի 10-ի իր նիստում ընդունուած որոշումով, մի քանի ինստիտուտներից պահանջում էր աշխատանքից ազատել 13 գիտաշխատողների, որոնց թում եւ Յակոբին, առանց նշելու որոշման իրաւական հիմքերը: Սակայն շուտով պարզուեց, որ դրա հիմքը Հայաստանի Կոմունիստական Կուսակցութեան Կենտկոմի հրահանգն էր՝ վտարել աշխատանքից բոլոր նրանց, ովքեր պատերազմի ժամանակ գերութեան մէջ են գտնուել:

Պատմութեան ինստիտուտի տնօրէնը փորձեց ձգձգել այդ հրամանի գործադրումը, բայց յետոյ հարկադրուեց աշխատանքից ազատել Յակոբին: Յակոբի տուած դիմում-բացատրագերը՝ ուղղուած Ակադեմիայի նախագահ Վիկտոր Համբարձումեանին եւ Կենտկոմին՝ ոչ մի ցանկալի արդիւնք չտուին:

Միայն նոյն տարուայ Նոյեմբերի վերջերին էր, որ թոյլ տրուեց վերականգնել նրա արդարացի իրաւունքները: Եղած <<թիրիմացութեան>> եւ անգործութեան շրջանի համար նիւթական հատուցում չստացաւ Յակոբը, բայց նրա բարոյական իրաւունքների ապացուցման վկայութիւնները եղան իրար ետեւից իրեն շնորհուած չորս շքանշանները՝ կապուած Հայրենական Մեծ Պատերազմի յաղթանակի հետ:

Դեռ տարին չէր լրացել աշխատանքի մեջ վերականգնուելու օրուանից, երբ մութ ամպերը նորից կուտակուեցին Յակոբի գլխավերելում:

1952թ. Աշնանը սկսուեց այսպէս կոչուած միասնական հոսանքի գաղափարախօսութեան դէմ Ակադեմիայի յատուկ բաժանմունքի կողմից կազմակերպուած քննութիւնների շարքը, որը տեւելով մինչեւ յաջորդ տարուայ սկզբները, սարսափի մթնոլորտ ստեղծեց պատմագիտութեան, գրագանազիտութեան ասպարեզների գիտաշխատողների համար:

Խնդիրը վերաբերում էր 18 եւ 19-րդ դարերի հայ հասարակական-քաղաքական հոսանքների գնա-

հատման հարցին: Ակադեմիայի ցանցում, Համալսարանում եւ գիտական այլ հիմնարկներում աշխատող մասնագետներից շատեր խստագոյնս քննադատութեան ենթարկուեցին՝ դասակարգային պայքարի պետական գծի անտեսման կամ նրանից ունեցած շեղումների համար: Մատնանշումների կարգով, յանուանէ բեմ էին հրաւիրում շատ յայտնի մասնագետներ, որոնք ճգնում էին ինքնաքննադատութեամբ բացայայտել իրենց <<սխալները>> եւ ներման արժանանալ: Այդպիսիներից էին Պրոֆ. Մկրտիչ Ներսիսեանը, Արգար Յովհաննիսեանը եւ Վարդան Պարսամեանը:

Այս քննարկումների ընթացքում Հայաստանի Պետական Պատմական Թանգարանի աշխատակից Վ. Մելիքսեթեանը եւ Հայաստանի Գրողների Միութեան քուրդ գրողների մասնաճիւղից Հաջիէ Ջնդին ամբիոնից ուշադրութեան հրաւիրեցին նաեւ Յակոբ Անասեանի <<Թուրքական տիրապետութիւնը Հայաստանում XVII դարում>> յօդուածի վրայ, ասելով թէ հեղինակը Զալալիների շարժման սոցիալական բնոյթի հարցում, յենուելով հայկական աղբիւրների վրայ, անքննադատօրէն բերուած փաստերի վրայ, անուղղակիօրէն հակադրում է սովետական պատմագիտութեան մեջ <<ընդունուած>> տեսակէտին, որի համաձայն՝ այդ շարժումը գիւղացիական է: Բարեբախտութիւն էր, որ այդ մատնանշումին անմիջական արձագանգողներ չեղան, այլապէս Յա-

կորը եւս կը հրաւիրուէր մեղայական ելոյթ ունենալու: Իսկ նման հարուածի տակ ընկնելը՝ կարող էր եւ պատճառ դառնալ դուրս ընկնելու գիտական ասպարէզից:

Վերելից թելադրուած այս բանավեճ-քննարկումները հանդիսանում էին գործունէութեան մի ձեւ, մի մեթոդ, որի նպատակն էր ահուսարսափի միջոցով քաղաքական զգաստութեան մէջ պահել բոլորին՝ ներշնչելով վտանգի մէջ գտնուելու գիտակցութիւնը:

Յակոբը Ստալինեան վարչակարգի դաժանութիւններին ենթարկուեց նաեւ 1952 թուականի աշնանը, երբ Հայաստանի Ներքին Գործերի Նախարարութեան գաղտնի գործակալներ Գրիգոր Ղուկասեանը եւ ուն Ստեփանեանը (որոնք կեղծ անուններ էին անտարակոյս), խարդաւանքով գաղտնի հարցաքննութեան տարան նրան՝ կենսագրական որոշ հարցեր լուսաբանելու պատրուակով:

<<Հարցաքննութիւնը>> տեղի ունեցաւ մի կողմնակի վայրում, Օվիրի շէնքում, Ազիզբեկովի հրապարակի վրայ: Առաջին իսկ րոպէից նրանք ազդարարեցին.

<<Պէտք է իմանաք, որ մեր երկրում կայ երկու տեսակ օրէնք՝ գրուած օրէնք եւ չգրուած օրէնք: Առաջինի մասին դուք արդէն գիտէք, իսկ երկրորդի մասին՝ մենք յայտնում ենք ձեզ հիմա: Այս րոպէից սկսած՝ դուք գտնւում էք չգրուած օրէնքի ազդեցութեան տակ: Վերջնականապէս: Ձեր կեանքը ենթար-

կում է այս օրէնքի պահանջներին: Դուք իրաւունք
չունէք ոչ որքի յայտնելու մեր եւ ձեր միջեւ ստեղծուող
կապի մասին՝ ոչ ձեր հարազատներին, եւ ոչ էլ ձեր
բարեկամներին ու ընկերներին: Ոչ աշխատանքի
վայրում եւ ոչ էլ պետական մարմիններում: Եթէ
որեւէ առիթով գործ ունենաք նրանց հետ՝ մենք ձեզ
չենք ճանաչում: Դուք հիմա յանձնառութիւն էք
գրում, որ մեր օրէնքը խախտելու դէպքում՝ պատաս-
խանատու էք ձեր կեանքով:»

Առաջին հանդիպման ընթացքում պարզուեց, ուրե-
մբն, որ այս գործիչների նպատակը ոչ թէ Յակոբի
կենսագրական տուեալներ ճշդելն էր, այլ սարսափի
ենթարկելով նրան՝ յանձնառու դարձնել լրտեսու-
թիւն կատարելու իր շրջապատում, յատկապէս իր
գիտական գործունէութեան շրջանակում: Այնուհե-
տեւ շաբաթական պարտադիր հանդիպումներով եւ
հետզհետեւ ուժեղացող սպառնալիքներով, այդ գոր-
ծիչները աշխատանք էին պահանջում Յակոբից,
բայց չէին կարողանում նրանից որեւէ ցուցմունք
ստանալ որեւէ մէկի մասին:

Եւ երբ 1953 թ. Մարտի 5-ին մահացաւ Ստալինը,
այդ գործիչներն ինքնաբերաբար անյայտացան, ըստ
երեւոյթին: Ներքին Գործերի Նախարարութիւնում
ծագած ներքին խլրտումների հետեւանքով:

Այս ամիսների ընթացքում Յակոբը հոգեկան ահա-
ւոր ողբերգութիւն էր ապրում՝ չկարողանալով մէկ
րոպէ անգամ կենտրոնանալ գիտական աշխատանք-

ների վրայ, որովհետեւ այդ չարաղետ գործիչներն ասել էին, թե ազատում չունի դժոխային այդ վիճակից դուրս գալու:

ՀԵՆՐԻԿ ԱՆԱՍԵԱՆ,- Ես, իհարկե ամենայն մանրամասնությամբ յիշում եմ այդ պժգալի եւ սարսափելի օրերը եւ, իմ՝ <<ԱՅՍ ԵՄ ԵՍ>> գրքաշարի 2004 թ. հրատարակուած 5-րդ հատորի՝ հայրիկիս նուիրուած բաժնում անդրադարձել եմ KGB-ի գործակալների կողմից նրան լրտեսական ցանցի մեջ ներգրաւելու փորձի մասին: Ուստի նպատակահարմար եմ գտնում այդ հատորից մեջ բերել ներքոյ պատմութիւնը:

Ես այսօրուայ նման յիշում եմ այդ դառն օրերը: Խորհրդաւոր լռութիւն էր տիրում մեր տան մէջ: Հայրիկս բնաւ չէր խօսում: Շրջապատի նկատմամբ անտարբեր, երբեմն-երբեմն առանձնանում էր մայրիկիս հետ հարեւան սենեակում: Ես զգում էի, որ ինչ որ վատ բան էր կատարւում նրա հետ:

Պատահում էր, որ մէկ-երկու օրով բացակայում էր տնից: Նկատում էի, որ մայրս էլ խոհանոցում մի անկիւնում կծկուած, իբր թէ ինձնից ու եղբորիցս աննկատ մնալու համար՝ լռելեայն լալիս էր:

Զգուած ու պրկուած օրերից մի օր, երբ նոր էի վերադարձել դպրոցից (մայրս ու եղբայրս որպէս սեւ-ւագործ բանուորներ աշխատում էին նորակառոյց շէնքի վրայ), տեսայ, որ հայրիկս մենակ է տանը:

- Տղաս, Հենրիկ ջան, ես քեզ մի յանձնարարութիւն եմ տալու: Դու՝ թէեւ փոքր, ուշիմ ես, ու կարող ես անել այն՝ ինչ խնդրելու եմ,- ասաց նա: Ինչ որ

ասելու եմ քեզ, ոչ որ պիտի չիմանայ, նոյնիսկ մայրդ ու եղբայրդ, խօստանում ես որեւէ մէկին չասել մեր զրոյցի մասին:

- Այո՛, խոստանում եմ հայրիկ:

- Ես հաւատում եմ քեզ, եղբայրդ, ճիշդ է, քեզնից մեծ է տարիքով, բայց նա միամիտ է, մաքուր, կարող է պահի ազդեցութեան տակ գաղտնիքը երեւան հանել..., իսկ դու, վստահ եմ՝ կարող ես գաղտնիք պահել: Ուշադիր լսիր:

- Նայիր պատին կախուած այն նկարին, որ Փարիզից ենք բերել, դու էլ շատ ես սիրում այդ նկարը (ներկայումս այդ նկարը կախուած է իմ աշխատասենեակում): Ես քիչ յետոյ տեղ եմ գնալու: Այդ նկարի ետեւում շատ կարելոր մի բան կայ, թէ ի՞նչ՝ պէտք չէ, որ դու, կամ որեւէ մէկը իմանայ այդ մասին: Եթէ երկու օրից չվերադարձայ, այն՝ ինչ թաքցրել եմ նկարի ետեւում, առանց նայելու, թէ դա ինչ է, ժամանակի ընթացքում, ինչ որ ձեռով կ'ուղարկես արտասահման..., հասկանալի՞ է:

Այդքան լրջօրէն տրուած յանձնարարութիւնն էր հաւանաբար պատճառը, որ մէկ վայրկեան կարկամեցի, չկարողանալով անմիջապէս պատասխանել, գիտակցելով յանդերձ, որ, թէրեւս, վերջին անգամն եմ տեսնում հայրիկիս:

- Դէ՛, ասա, խօսիր Հենրիկ, կը կատարե՞ս յանձնարարութիւնս: Խոստացիր նաեւ, որ այս երկու օրուայ ընթացքին չես փորձի նայել, թէ ինչ է թաքնուած նկարի ետեւում:

Ես, իհարկէ, պահեցի խոստումս եւ հօրս գնալուց յետոյ, որքան էլ ցանկութիւն ունէի բացայայտել հայրիկիս գաղտնիքը՝ ես ինձ զսպեցի:

Բախտի կամօք՝ հայրս երկրորդ օրը տուն եկաւ։ Յաջորդ օրը հետաքրքրութեան համար նայեցի Ֆրանսիայից բերուած նկարի ետեւը, բայց..., բայց ոչինչ չկար։ Ես այդպէս էլ չիմացայ, թէ հայրիկս ինչ էր թաքցրել շուեցարական հիանալի մի տեսարան պատկերող նկարի ետեւում։ Յետագայ բոլոր տարիներին երբեւէ ես ինձ թոյլ չեմ տուել հարցնել հայրիկիս. թէ ինչ էր նա թաքցրել նկարի ետեւում։ Այդ նիւթի շուրջ բնաւ խօսակցութիւն չի եղել մեր միջեւ։

...1977 թ. խոր աշնան օրերից մի օր (Ամերկա մեկնելուց երեք ամիս առաջ), հայրիկիս հետ իջնում ենք Աբովեան փողոցով։ Յանկարծ, աներեւոյթ մի ուժի ազդեցութեան տակ հայրիկս քարացաւ տեղում։

- Հայրիկ, ի՞նչ եղաւ քեզ, գոյնդ էլ գցեցիր,- վախեցած հօրս տեսքից, գրեթէ բղաւելով հարցնում եմ ես։

- Նայի՛ր, նայի՛ր Հենրիկ, նայիր դիմացի մայթին, ոռոսական թատրոնի առջեւ կանգնած տղամարդուն, որ մեզ է նայում..., տե՛ս, տես դէպի մեր կողմն է գալիս։

Եւ, իսկապէս էլ, չնայած մեքենաների հոսքին, հայրիկիս մատնանշած տղամարդը անվարան փորձում էր դիմացի մայթից անցնել մեր մայթը, բայց..., բայց, այս ի՞նչ բան է՝ մեզ տեսնելուն պէս, շփոթուած, մի տեսակ իրեն կորցրած, անմիջապէս փոխեց մտադրութիւնը եւ ետ դարձաւ դէպի իր մայթը։

- Գիտե՞ս ով էր այդ մարդը տղաս...

- Ո՞վ էր հայրիկ, որ մեզ տեսնելուն պէս արագօրէն շրջուեց ու մի տեսակ փախաւ մեզնից։

- Իհա՛րկէ կը փախչի... նա 25 տարի առաջ օրեր, ամիսներ շարունակ ինձ հարցաքննող ԿԱ-ԳԷ-ԲԷ-ի

քննիչն էր: Ասեմ, որ այս քննիչը տարիներ շարունակ փորձել է մտաւորականներին ներգրաւել լրտեսական գործունեութեան մէջ: Այդ սրիկան է, որ երիտասարդ տարիքում հարցաքննութեան ժամանակ սիգարետ է մարել Աճառեանի լերկ գլխի վրայ:

Մղձաւանջային այդ օրերից յետոյ՝ Յակոբը կարողացաւ անցնել իր ասպարեզի աշխատանքներին: Այդ բարեբաստիկ իրողութեան առաջին արտայայտութիւնը եղաւ նրա հանդէս գալը VIZANTISKI VREMENNİK պարբերականում, Կ. Պոլսի անկման 500-ամեակին առնչուող հայագիտական թեմայով: Եւ այնուհետեւ, երկար տարիներ, մինչեւ 1976 թ. ներառեալ, Պատմութեան ինստիտուտում ունեցաւ անվերապահ լուրջ գիտահետազոտական արդիւնաւետ գործունեութիւն՝ վայելելով այդ հաստատութեան ղեկավարութեան վստահութիւնը եւ գիտական աշխատակիցների անվերապահ համակրանքը:

Այս ժամանակաշրջանում Պատմութեան ինստիտուտը ունեցաւ 4 տնօրէններ՝ Ա. Ռ. Յովհաննիսեան, Ս. Տ. Երեմեան, Ա. Բ. Յարութիւնեան (Արմօ Յարենց) եւ Գ. Ա. Գալոյեան: Նրանցից առաջին երկուսը լինելով հայագիտութեան հարցերին մօտիկ կանգնած գիտնականներ, ըստ ամենայնի թիկունք են կանգնել Յակոբի աշխատանքներին: Վերջին երկուսը, թէեւ մասնագիտական առումով ի վիճակի չէին գնահատական տալու Յակոբի աշխատանքներին, բայց ակնածանքով էին վերաբերուում նրան՝

առաջնորդուելով ինստիտուտի գիտական անձնակազմի ունեցած կարծիքով:

Ա. Յարութիւնեանը անկեղծօրէն եւ մշտապէս պատրաստ է եղել Յակոբին օժանդակելու, իսկ Գ. Գալոյեանը, թէեւ իր վերաբերմունքի մէջ միշտ զուսպ էր, բայց, ընդհանրապէս հեռու էր անցեալ ժամանակների պատմութեան եւ մշակոյթի հարցերին մեծ նշանակութիւն տալու գաղափարից:

Պատմութեան ինստիտուտի Հին եւ Միջին դարերի պատմութեան բաժինը եւ 1971 թուականին նրա վարչական վերակազմման առիթով ստեղծուած առանձին՝ Միջին Դարերի պատմութեան բաժինը հանդիսացել են այն օղակը, որի մէջ Յակոբը սերտ շփումներ է ունեցել համապատասխան մասնագէտների հետ: Այդ բաժնով են անցել այն շրջանի բազմաթիւ գիտնականներ՝ որպէս աւագ եւ կրտսեր գիտաշխատողներ:

(Այստեղ հայրիկս նշում է բազմաթիւ անուններ, որոնց թուարկումը նպատակահարմար չեմ գտնում հրապարակել՝ հայրիկիս կողմից ոմանց անունները ականայ մոռացութեան տրուած լինելու մտավախութիւնից ելնելով, միաժամանակ չվիրաւորելու համար նրանց ժառանգների ինքնասիրութիւնը:

Սակայն, ես իմ կողմից ուզում եմ նշել մեծագոյն հնագէտ-պատմաբան Աբգար Յովհաննիսեանի եւ Մորուս Հասրաթեանի անունները, որոնք 1949 թուականին, իրենց անձնական երաշխաւորագիր-

ստորագրութեամբ փրկել են մեր ընտանիքին Սիբիր արքայադուրս, վկայելով, որ Յակոբ Անասեանը աննկուն հայասեր-հայրենասեր է եւ նրա ներկայութիւնը Հայաստանում անհրաժեշտ է հայագիտութեան զարգացման համար,- ՀԵՆ. Ա):

Մէկ անուն էլ աւելացնեմ՝ Ակադեմիկոս Վլադիմիր Բարխուդարեան, որ մահացաւ 2017 թ. Սկզբներին: Նրա անմիջական ջանքերի շնորհիւ լոյս տեսան Յակոբ Անասեանի կոթողային գործի՝ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ 2-րդ եւ 3-րդ հատորները, ինչպէս նաեւ՝ նրա ծննդեան 100-ամեակին նուիրուած՝ իմ կողմից հաւաքուած ու խմբագրուած ՆԱՄԱԿԱՆԻՆ: Երրորդ հատորն ու Նամականին լոյս տեսան Երեւանում՝ 2004 թուականին ,- ՀԵՆ. Ա):

Ստալինի մահից յետոյ փոխուեց կարծես աշխարհը: Մարդիկ սկսեցին ազատ շունչ քաշել: Միանգամից փոխուեց նաեւ մթնոլորտը Յակոբի աշխատանքի վայրում: Այժմ արդէն իր բաժնի ջերմ ու խրախուսական մթնոլորտում սկսեցին ձեւաւորուել ու մարմին առնել նրա յղացած գիտական ծրագրերը: Պատմութեան ինստիտուտի ներքոյ կեանքի կոչուեցին Յակոբի մեծ ու փոքր աշխատութիւններից շատերը եւ լոյս աշխարհ ելան տպագրուած:

Յակոբի գործունեութիւնը ընթանում էր յսկողութիւնից դուրս եւ ճնշումներից ազատ պայմաններում: Նոյնիսկ բաժնի վարիչներ Սուրէն Երեմեանը

Եւ 1971-ից նրան փոխարինած Վազգէն Յակոբեանը որեւէ ձեռով չեն միջամտել նրա գործերին՝ նկատի ունենալով, որ նախ նրա աշխատանքների մասնագիտական բնոյթը համարում էր իւրայատուկ եւ ապա՝ նա խոր վստահութիւն ու համակրանք էր վայելում ոչ միայն ինստիտուտի կոլեկտիւում, այլեւ հասարակական գիտութիւնների ասպարէզի գիտնականների շրջանում:

Յակոբը աւելի բարձր վարկի էւ իրական համբաւի տիրացաւ այն ժամանակներից, երբ իրար ետեւից լոյս տեսան <<Հայկական Մատենագիտութիւն>> աշխատութեան Ա. Հատորը (1959թ.) եւ <<Ժէ դարի ազատագրական շարժումներն Արեւմտեան Հայաստանում>> մենագրութիւնը (1961թ.): Յակոբի՝ որպէս խոշորագոյն պատմաբանի համբաւի էլ աւելի տարածմանը նպաստեց նաեւ այն հանգամանքը, որ, այս հրատարակութիւնների կապակցութեամբ, հայ մտաւորականութեան լայն շրջանակներում խոր յուզմունքներ առաջացնող անակնկալ դէպքեր պատահեցին:

Նախ՝ <<Հայկական Մատենագիտութեան>> առիթով:

<<Հայկական Մատենագիտութեան>> Ա. Հատորը լոյս է տեսել 1959 թ. 2-րդ կէսին: Նրա երեւումը մեծ ոգեւորութեամբ ընդունուեց հայագիտութեան եւ առհասարակ, հայ մշակոյթի ասպարէզում աշխատող մասնագետների կողմից, թէ Հայաստանում, թէ

նրա սահմաններից դուրս: Երեւանում <<Սովետական Հայաստան>> օրաթերթի եւ գիտական պարբերականների խմբագրութիւնների պատուէրներով գրախօսութիւններ էին պատրաստում <<Հայկական Մատենագիտութեանը>> նուիրում: Միւս կողմից, նոյն տարուայ Հոկտեմբերից սկսած, դրսից Երեւան էին հասնում գնահատական նամակներ ոչ միայն սովետական հանրապետութիւնների գիտական հիմնարկներից ու անուանի մտաւորականներից, այլեւ եւրոպական երկրներից (զանց եմ առնում դրանց անունների երկարաշունչ թուարկումը,- ՀԵՆ. Ա.)

Նոյն շրջանում մեծաթիւ գրախօսականներ էին տպագրւում նաեւ օտարերկեայ մամուլում: Սակայն դրանք բաւականին ուշ էին հասնում Հայաստան: Շատ շուտով անակնկալօրէն մթնոլորտը պղտորուեց <<Հայկական Մատենագիտութեան>> շուրջ:

1960 թ. Փետրուարին կայացած Հայաստանի Կոմկուսի 21-րդ համագումարում խստօրէն քննադատուել էին երեք գրքեր՝ որպէս քաղաքականապէս արատաւոր հրատարակութիւններ:

Դրանք էին Յակոբ Անասեանի <<Հայկական Մատենագիտութիւն>>-ը, Պարոյր Սեւակի <<Անլռելի Զանգակատուն>>-ը եւ Արտաշէս Մարտիրոսեանի <<Մարտիրոս Դրիմեցի>> աշխատութիւնը:

Հենց նոյն օրերին, այս մեղադրանքների արձագանգները երեւացին մամուլում՝ Կենտկոմի Առաջին

քարտուղար Սուրեն Թովմասեանի եւ ուրիշների ելոյթներով: <<Հայկական Մատենագիտութիւն>>-ը, որակում էր որպէս ապովիտիկ (ապաքաղաքական), որովհետեւ, ինչպէս ասում էին՝ ոչնչից չէր երեւում, որ սովետական հրատարակութիւն էր: Ըստ ընդդիմադիրների, այդ գործը նոյնութեամբ կարելի էր հրատարակել բուրժուական որեւէ երկրի հայկական յայտնի կամ անյայտ գիտական կենտրոններից մէկում (Փարիզ, Հռոմ, Վենետիկ, Լոնդոն): Մեղադրանքներից մէկն էլ այն էր, որ Յակոբը իր գրքում օգտագործել էր ստուար քանակութեամբ միջնադարեան նիւթեր, որոնք, ըստ իրենց, անտարակոյս կը ծառայեն կրօնական պրոպագանդայի եւ ամենեւին պիտանի չեն ժամանակակից սովետական գիտութեան առումով:

Զայնը Կուսակցութեան կենտրոնից էր գալիս եւ մտաւորականութիւնը շփոթուած էր: Վրդովուած էին նոյնիսկ հայագիտութեան հետ առնչութիւն չունեցող մտաւորականները: Նրանցից մէկն ասում էր.

- Ընկեր Անասեան, ես պոլիտէխնիկի մարքսիզմի դասախօս եմ, անունս ... է, մի մտահոգուէք, այդպէս չի մնայ, որովհետեւ ձեր գրքի վերաբերեալ տրուած գնահատականը հակամարքսիստական է, օրը կը գայ եւ յետ կը վերցնեն իրենց գնահատականը: Գրականութեան ինստիտուտի տնօրէն Գուրգէն Յովնանը ցաւով ասում էր.

- Միրելի Անասեան, երանի թէ դուք ձեր աշխատութեան տպագրումից առաջ, ինչ մի անգամ ցոյց տուած լինէիք աշխատութեան ձեռագիրը, այնպէս կ'անէի որ... օրինակ, ձեր գրքի ներածութեան համար որպէս բնաբան բերուած է 13-րդ դարի վանական Գրիգոր Աբասինի ասոյթը՝ գրքի գիտութեան մասին: Ես դրա փոխարէն կը դնէի Լենինի մի ասոյթը, եւ կը տենէիք, թէ ինչպիսի գնահատանքի կ'արժանանար ձեր գիրքը:

ՀԵՆՐԻԿ ԱՆԱՍԵԱՆ,- Ասեմ որ, հայրիկյա <<Հայկական Մատենագիտութեան>> առաջաբանում, սովետական շրջանի պատմագրութեան մասին որեւէ արտայայտութիւն չանելն ու Լենինի՝ իբր նրա շնորհիւ հայագիտութեանը զարկ տուողի անունը չիշատակելը, Յակոբը մտածուած էր արել, որովհետեւ, երբ խօսակցութիւններ էին գնում այդ մասին, նա միշտ հաստատակամօրէն առարկում էր ասելով, թէ <<Լենինը այսօր կայ, վաղը կ'արող է եւ չլինել, իսկ ես գրում եմ դարերի համար...>>:

Հասարակութեան մէջ զարմանախառն դժգոհութիւնը համատարած էր, մանաւանդ գրքասէրների շրջանում՝ կապուած Պարոյր Սեւակի <<Անլռելի Զանգակատուն>> պոէմի հետ:

Պետական պաշտօնական քննադատութիւնը Յակոբի գրքի նկատմամբ՝ շանթի հարուած էր: Համագումարի վաղորդայնին մամուլի խմբագրութիւն-

ները, բոլորը մէկ, հարկադրաբար ձեռք քաշեցին պատուիրուած գրախօսութիւնները հրատարակելու մտքից: Հարցը սկսեց քննուել Կենտկոմում: Պատասխանատւութեան կանչուեցին Ակադեմիայի ղեկավարութեան որոշ օղակներ՝ սկսած հասարակական գիտութիւնների բաժանմունքից, յատկապէս Պատմութեան ինստիտուտը, գրքի պատասխանատու խմբագիրը եւ հրատարակչութեան խմբագիրը:

Քննարկմանը մասնակցեցին գիտութեան բնագավառի մօտ 15 մասնագէտներ, որոնց կազմակերպելու գործում եռանդուն աշխատանք կատարեց Պատմութեան ինստիտուտի տնօրէն Արմօ Յարենցը: Եւ նրա նախաձեռնութեամբ ամբողջացած այս խումբը թիկունք կանգնեց Յակոբի <<Հայկական Մատենագիտութեան>>-ը: Արդիւնքն այն եղաւ, որ Կենտկոմում մեղմացան տրամադրութիւնները եւ որոշուեց շրջանառութիւնից չհանել <<Հայկական Մատենագիտութիւն>>-ը, բայց համագումարի գնահատականը գոնէ ձեւականօրէն, համարում էր ուժի մէջ, ուստի եւ, անտիպ գրախօսութիւնների խնդիրը այսպէս կամ այնպէս՝ մնում էր կալանքի տակ:

<<Հայկական Մատենագիտութեան>> ազատ շրջանառութեան շնորհիւ, աշխարհով մէկ տարածուեց Յակոբի գիրքը, որի ադիւնքում լոյս տեսան երկու տասնեակի չափ փայլուն գրախօսականներ (Ես այստեղ զանց եմ առնում թուարկել դրանց անուննի հեղինակների, տպագրութեան վայրի եւ պարբե-

րականների անուանումները, որոնք ամենայն մանրամասնությամբ ու մատենագիտական մօտեցմամբ շարադրել է հայրս,- ՀԵՆ. Ա.):

Այդ շրջանում Հայաստանում <<համարձակուեցին>> գրախօսութիւն գրել Յակոբի գրքի մասին միայն երկու գիտնական, մէկը Ստեփան Կուրտիկեանն էր, իսկ միւսը՝ Սուրեն Քոլանճեանը:

Հայաստանում տիրող այդ պաշտօնական լռութիւնը եւ անորոշ դրութիւնը տեւեցին մինչեւ կուսակցութեան 22-րդ համագումարը, որը տեղի ունեցաւ 1961 թ. Սեպտեմբերի 21-23-ը: Այդ համագումարում, Սուրեն Թովմասեանի գլխաւորած Կենտկոմի գործունէութեան քննարկման ժամանակ, Հայաստանի Գրողների Միութեան եւ գիտական տարբեր հիմնարկների կուսակցական կազմակերպութիւնների պահանջով, քննադատուեց <<Հայկական Մատենագիտութեան>> հարցում ցուցաբերուած սխալ վերաբերմունքը, որի արդիւնքում ամբողջովին վերացուեց նրա վրայ դրուած ստուերոտ քողը: Դրանից յետոյ կալանքի տակ գտնուող Հայաստանեան բոլոր թերթերն ու ամսագրերը, գիտական պարբերականները ծաւալուն յօդուածներով արժեւորեցին Յակոբ Անասեանին՝ հայ պատմութեան, մատենագիտական, աղբիւրագիտական գրականութեան մէջ նման հանճարեղ գործ ստեղծելու համար: (Յակոբ Անասեանի կոթողային աշխատութեանն են անդրադարձել այնպիսի խոշոր գիտնականներ, որպիսիք են՝ Արամ

Ղանալանեանը, Ռաֆայէլ Իշխանեանը, Սուրէն Երեմեանն ու Արտաշէս Մարտիրոսեանը, Գեորգ Արգարեանը, Սուրէն Քոլանճեանը եւ ուրիշներ, եւ բոլորը նոյն՝ 1962 թուականին, որով եւ փակուեց <<Հայկական Մատենագիտութեան>> տխուր պատմութիւնը,- ՀԵՆ. Ա):

Սակայն շուտով այս ամէնին յաջորդեց յուզմունքի մի նոր շրջան, կապուած՝ Յակոբի <<ԺԷ. Դարի ազատագրական շարժումներն Արեւմտեան Հայաստանում>> աշխատութեան հետ, որը տպագրուել էր 1961 թուականին՝ պատմութեան մասնագէտների գրաւոր կարծիքների հիման վրայ: Պատմութեան ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ, այս գիրքը պետք է պաշտպանութեան դրուէր որպէս թեկնածութեան դիսերտացիա (աւարտաճառ), սակայն նպատակայնօրէն պաշտօնական ընդդիմախօսներ էին նշանակուել երեք դոկտորներ, որպէսզի, ըստ ընդունուած կարգի, հնարաւոր լինէր հենց պաշտպանութեան ժամանակ, դոկտորականի վերածել հեղինակին շնորհուելիք թեկնածուական աստիճանը:

Այս միջոցառումը, որն առաջարկուած էր ինստիտուտի դիրեկտոր Արմօ Յարենցի կողմից եւ պարգաբանուել հին եւ միջին դարերի պատմութեան բաժնի վարիչ Սուրէն Երեմեանի եւ Աշօտ Յովհաննիսեանի կողմից, միաձայնութեամբ հաստատուել էր Գիտական խորհրդի նիստում: Յակոբի գրքի

հրապարակային պաշտպանութիւնը պիտի տեղի ունենար 1962 թ. Սեպտ. 29-ին՝ Պատմութեան ինստիտուտի գիտական խորհրդի ժողովում, եւ այդ մասին պաշտօնական յայտարարութիւն էր լոյս տեսել <<Սովետական Հայաստան>> օրաթերթում:

Նշանակուած ընդդիմախօսներն էին Ակադեմիկոս Աշօտ Յովհաննիսեանը, պրոֆեսոր Բաբկէն Առաքելեանը եւ Պրոֆ. Սերոբ Պօղոսեանը, որոնք սիրալոծար կերպով ընդունել էին այդ պարտականութիւնը: Ընդունուած կարգով, ընդդիմախօսները պաշտպանութիւնից առնուազն 10 օր առաջ պէտք է Յակոբին յանձնէին իրենց կարծիքները: Ըստ այդմ Պրոֆ. Պօղոսեանը կարծիք էր յայտնել Անասեանի <<ԺԷ. Դարի ազատագրական շարժումներն Արեւմըտեան Հայաստանում>> աշխատութեան համար հեղինակին շնորհել դոկտորական աստիճան:

Պրոֆ. Առաքելեանը գրաւոր յանձնելով իր կարծիքը՝ ասաց. <<Սիրելի Անասեան, զիտեք, որ ես պատրաստ եմ ձեզ դոկտորական աստիճան տալ, եւ հիմա էլ ասում եմ, որ դուք արժանի էք դրան, բայց Աշօտ Յովհաննիսեանն ինձ յայտնեց, որ դէմ է դուրս գալու դոկտորականին, չգիտեմ՝ ինչ պատճառով: Օրէնքն ասում է, որ պաշտպանութեան ընթացքում թեկնածուականը կարելի չէ վերածել դոկտորականի, եթէ միաձայնութիւն չկայ 3 դոկտոր-ընդդիմախօսների միջեւ: Եկեք՝ ներողամիտ լինել, ձեզ կը տամ թեկնա-

ծուականի կարծիք, որպէսզի անօգուտ վէճեր չստեղծուեն պաշտպանութեան ժամանակ>>:

Ելնելով հանգամանքներից՝ նա իրաւացի էր: Յաջորդ օրը, Պրոֆ. Պօղոսեանը իրազեկ դառնալով կացութեանը, հեռախօսով նոյն մտահոգութիւններն էր յայտնում Յակոբին եւ ազնւօրէն խնդրում նրան՝ վերադարձնել իրեն տրուած գրաւոր կարծիքը՝ դոկտորականը թեկնածուականով փոխարինելու համար: Նա եւս իրաւացի էր: Եթէ միաձայնութիւն չկար երեք ընդդիմախօսների միջեւ՝ անօգուտ էր պայքարի մէջ մտնելը:

Այդ օրերին Երեւանում արդէն կայծակի արագութեամբ տարածուեց այս անակնկալ իրադարձութեան լուրը: Ողջ գիտական աշխարհը սպասում էր, որ Յակոբին կը շնորհուի դոկտորի աստիճան՝ իր, մինչ այդ, բացառիկ թեմայով գրուած <<ԺԷ. Դարի ազատագրական շարժումներն Արեւմտեան Հայաստանում>> աշխատութեան համար: Սակայն Յակոբի եւ գրքի պաշտպանութեան գլխաւոր ընդդիմախօս Աշօտ Յովհաննիսեանի ջրերը <<նոյն առումով չէին ընթանում>>:

Ոչ ոք չէր կարողանում պատկերացնել, թէ ինչ պէտք է պատահած լինէր, որ Անասեանին դոկտորական աստիճան տալու գաղափարին ջերմ պաշտպան հանդիսացած այդ գիտնականը յանկարծ ընդունել էր հակառակ դիրք: Սակայն մի քանի օր յետոյ Աշօտ Յովհաննիսեանի հետ փողոցում պատահա-

կան հանդիպման ժամանակ, հարցուպատասխանի ընթացքում Յակոբի համար ականայ լուսաբանուել էր այդ խնդիրը:

- Ձեր աշխատութեան մէջ,- ասում է Աշոտ Յովհաննիսեանը,- կայ մի արտայայտութիւն, որը, դժբախտաբար իմ ուշադրութիւնից վրիպել էր անցեալում: Դուք Եղիազար Այնթափցու կապակցութեամբ գրում էք, որ Լէոն եւ ուրիշներ գտնուել են Չամչեանի եւ Օրմանեանի ազդեցութեան տակ, այդ ուրիշների շարքում, հաւանաբար ե՞ս էլ կամ, այդպէ՞ս է...:

- Այո՛, դուք էլ կաք..., - ասում է Յակոբը:

- Լաւ ուրեմն, նշանակում է՝ աջն ու ձախը նոյնն են ձեզ համար եւ դուք մարքսիստ պատմաբանին ստորադասում էք բուրժուակրեական պատմաբաններին: Ո՞ր է Մարքս-Լենինեան ձեր սկզբունքայնութիւնը, ձեր քաղաքական զգաստութիւնը...

Յակոբի համար պարզ էր ամէն ինչ: Խստագոյնս վիրաւորուած էր <<Գիտնական>> Աշոտ Յովհաննիսեանի անհատականութիւնը: Նա նախապէս ծրագրել էր Յակոբի դէմ իր պայքարի բաղադրատարրերը: Այսպէս. խախտելով օրէնքը, նա աշխատութեան՝ ընդդիմախօսի իր կարծիքը փոխանցել էր Յակոբին ուրիշի միջոցով եւ այն էլ քննարկումից միայն երեք օր առաջ, որպէսզի Յակոբը անհրաժեշտ ժամանակը չունենար պատրաստելու իր հիմնաւորուած պատասխանը նրա առարկութիւններին:

Պաշտպանութեան արարողութիւնը տեղի ունեցաւ Ակադեմիայի դահլիճում՝ բազմամարդ մտաւորականների ներկայութեամբ: Դահլիճում էին հաւաքուել Ակադեմիայի բոլոր ինստիտուտների գիտնականները, Երեւանի Պետական համալսարանի եւ Մանկավարժական համալսարանի տասնեակից աւելի դասախօսներ, Գրողների Միութեան անդամներ, արտասահմանեան երկրներից ժամանած հայ եւ օտար հիւրեր:

Պաշտօնական ընդդիմախօսների ելոյթներից յետոյ, պաշտպանական ելոյթով հանդէս եկաւ Յակոբ Անասեանը: Նրա ելոյթը գրեթէ ամբողջովին ուղղուած էր ակադեմիկոս Աշօտ Յովհաննիսեանի առարկութիւններին եւ տեսակէտներին, որի պատճառով խստագոյնս լարուած մթնոլորտ ստեղծուեց սրահում: Յակոբը ոչ միայն խիզախօրէն դիմագրաւեց ակադեմիկոս Յովհաննիսեանի բոլոր քննադատութիւններին՝ իր կողմից փաստարկուած պատասխաններով, այլեւ լիովին անյողողող մնաց իր դիրքերի վրայ: Յակոբը միաժամանակ հանդէս եկաւ Յովհաննիսեանի <<Դրուագներ հայ ազատագրական մտքի պատմութեան>> աշխատութեան մէջ առաջ քաշուած եւ զարգացուած որոշ կարծիքների անխնայ քննադատութեամբ (այս ելոյթի բնագիրը տեսնել Յակոբ Անասեանի՝ 1987-ին Լոս Անջելէսում տպագրուած 1000 էջանոց <<ՄԱՆՐ ԵՐԿԵՐ>> աշխատութեան մէջ, - Հեն.Ա.):

Ելնելով տուեալ պայմաններից, բնական էր, որ պէսզի երեք ընդդիմախօսները կանգ առնէին Յակոբի թեկնածուական կոչման վրայ: Ազատ ելոյթ ունեցող գիտնականներից գրաքննադատ Մինաս Հիւսեանը պատշաճօրէն եւ տեղին դիտել տուեց, որ <<Անասեանի պաշտպանութեան այսպիսի դրուածքը նման էր այն բանին, որ ռազմադաշտում գէնէրալի պաշտօն ու փայլուն դէր կատարած զինուորականի մասին նստեն խորհրդակցելու թէ նրան տա՞ն արդեօք մայորի աստիճան>>:

Արարողութեան աւարտից յետոյ, դահլիճի եւ միջանցքների եռուզեռում, պաշտպանութեան ունկընդիրների միջեւ սկսուեցին մտքերի փոխանակութիւններ, գլխաւորապէս այն իմաստով, որ եթէ Անասեանը իրեն համար ճակատագրական այս պայքարում մի կողմ թողնելով <<համեստութիւնը>>, արիաբար չպաշտպանուէր այդ ընդդիմախօսի դէմ, եւ քննադատաբար չպատասխանէր նրա փորձած իւրաքանչիւր հարուածին, ապա տանուլ կը տար լիովին եւ դուրս կ'ընկներ գիտութեան ասպարեզից: Անգլիացի հայագետ Չառլզ Դոուսէթը, որը ներկայ եղող արտասահմանեան հիւրերից էր, ասում էր. <<Սա արտակարգ երեւոյթ էր: Մեր մօտ, Անգլիայում, այս աստճանի խստութիւններ չկան դիսերտացիաների ժամանակ: Այսօրուանը, իրականում դիսերտացիայի պաշտպանութիւն չէր, այլ գիտական լուրջ բանավէճ>>:

Ինչպէս <<Հայկական մատենագիտութեան>>, այնպէս եւ <<ԺԷ դարի ազատագրական շարժումներն Արեւմտեան Հայաստանում>> հատորի կապակցութեամբ տեղի ունեցած այս տխուր դէպքերը խոր յուզմունքի մի շրջան հանդիսացան թէ՛ Յակոբի եւ թէ՛ հայագիտութեան ասպարեզի գիտնականների համար:

Գիտութեան թեկնածուի պաշտպանութեան վաղորդային, ակադեմիկոս Աշոտ Յովհաննիսեանը, ի հակադրութիւն Յակոբ Անասեանի պաշտպանական ելոյթի թողած տպաւորութեան, գրախօսականի էր վերածել իր ընդդիմախօսականը եւ այն յանձնել Ակադեմիայի պաշտօնաթերթ <<Պատմաբանասիրական հանդէս>>-ի խմբագրութեանը: Իսկ հանդէսի խմբագիր Մ. Գ. Ներսիսեանը, որը պաշտպանութեան ժամանակ դահլիճում ականատես էր եղել Յակոբի պաշտպանութեան ելոյթի ստեղծած ոգեւորութեանը, որոշել էր ի հակադրութիւն Աշոտ Յովհաննիսեանի գրախօսականի՝ հանդէսի նոյն համարում տպագրել նաեւ Անասեանի պաշտպանական ելոյթը:

Գրաւիչ թուացող այս առաջարկութեան ընդունումը է՛լ անելի էր լարուած մթնոլորտ ստեղծելու Յակոբ Անասեանի եւ մոլեռանդ կուսակցական Աշոտ Յովհաննիսեանի միջեւ, եւ թէ հասարակութեան մէջ: Չխօսելով նաեւ այն մասին, որ ակադեմիկոսի ձեռքերը քաւական <<երկար>> էին եւ վերջինս

կարող էր անպատմելի խոչնդոտներ ստեղծել Յակոբի գիտական գործունեության ծաւալման համար: Բացի այս ամենից, Յակոբն ու ակադեմիկոսը աշխատում էին միասին, նայն ինստիտուտում՝ կողք-կողքի: Հետեւաբար, Յակոբը խոհեմութիւն համարեց հրաժարուել մէկ անգամ եւս Աշօտ Յովհաննիսեանին հակահարուած տալու մտքից:

<<Հայկական մատենագիտութեան>> տիպաքից եւ դիսերտացիայի պաշտպանութիւնից յետոյ, Յակոբ Անասեանի համար աշխատանքի պայմանները դարձան բնականոն եւ նա անկաշկանդօրէն շարունակեց իր հետազոտութիւնները, տրամադրելով իր ժամանակը հիմնականում <<Հայկական մատենագիտութեան>> յաջորդ հատորների պատրաստութեանը՝ մինչեւ 1976 թ. ներառեալ:

Այս շրջանի աշխատանքներում ուշադրութեան արժանի են առաւելապէս Մատենագիտութեան Բ հատորի լրացումն ու տպագրումը, ուսումնասիրութիւններ Վարդան Այգեկցու եւ նրա նորայայտ երկերի, ու, յատկապէս՝ <<Արմատ հաւատոյ>>-ի վերաբերեալ, Աստուածաշնչի հայկական թարգմանութեան հարցերի վերաբերեալ, հայկական համաբարբառային գրականութեան պատմութեան վերաբերեալ, Մխիթարեանների հնագոյն թարգմանութիւնների վերաբերեալ եւ այլ թեմաներով:

Պատմութեան ինստիտուտում եւ, ընդհանրապէս, Յակոբ Անասեանը ձեռք էր բերել որպէս լուրջ մաս-

նագետի համբաւ: Գիտական եռամսեայ գործուղումով նրան Վենետիկ ուղարկելու համար Մխիթարեանների կողմից եկած հրաւերի առիթով, ինստիտուտի տնօրէն Գ. Գալոյեանը, Հայաստանի Կենտրոնի հաւանութիւնն ապահովելու նպատակով իր բնութագիր-յան ձևարարականում գրում էր.

<<Ընդհանուր պատմութեան խոր իմացութիւնը, մի շարք լեզուներ գիտենալը, բացառիկ ջանասիրութիւնը եւ բազմահմտութիւնը նրան հնարաւորութիւն են տուել հայագիտութեան բնագաւառում գրելու գիտական երկեր, որոնք կարենոր տեղ են գրաւում սովետահայ պատմագրութեան մէջ, եւ գիտական մեծ արժէք են ներկայացնում...>:

(Ես այստեղ զանց եմ առնում շարունակել հայրիկիս՝ որպէս խոշորագոյն գինականի բնորոշող Պրն. Գալոյեանի մնացեալ տողերն ու գնահատականները, եւ հայրիկիս կողմից մատենագիտական մօտեցմամբ թուարկուող բազմաթիվ պարգէնների ու կառավարական շքանշանների ցանկը, սակայն որպէս լրացում՝ պարտականութիւն եմ զգում շարադրել հետեւեալ տողերը:

1970 թուականին, Վենետիկում նշում էր Մխիթարեան Միաբանութեան 250-ամեակը: Համաշխարհային տարողութեամբ իրականացուող տօնակատարութիւններին մասնակցելու համար, Ս. Ղազար կղզու Աբբահայրը նամակով դիմել էր

Ակադեմիայի նախագահութեանը, որպէսզի վերջինս թոյլ տար իրենց նախկին սան, այժմ արդէն հոշակաւոր գիտնական Յակոբ Անասեանին մեկնել Իտալիա՝ այդ յիշարժան տօնակատարութեանը մասնակցելու համար:

Վերելում շարադրուած պատմութեան ինստիտուտի տնօրէնի հիանալի բնութագիրը ոչնչով չէր կարող խախտել քարացած, բթամիտ կուսակցական մտայնութեանը՝ ի՞նչպէս... Անասեանի՞ն... նախկին ռազմագերո՞ւն, անկուսակցականին թողնել որ գնայ Իտալիա՞... Ոչ մի միջնորդութիւն, յորդոր, խընդրանք՝ չօգնեց վերանայելու Կենտկոմի որոշումը: Թէեւ Յակոբ Անասեանը միակ գիտնականն էր Հայաստանում՝ որպէս Միխայիլ Գորբաչովի: Նրա փոխարէն Վենետիկ գնաց մէկ ուրիշ..., կարո՞ղ էր երեւակայել՝ կին պատմաբան...: Միխայիլ Գորբաչովի Միաբանութիւն՝ ուր բոլորը տղամարդ-հոգեւորականներ են եւ հանկարծ՝ անհրաւէր կին գիտնական... (ՀԵՆ.Ա):

Յակոբ Անասեանի ծրագրերը լիովին խախտուեցին արտագաղթի հզօր ալիքի բարձրացման պատճառով: Անասեանների ընտանիքը եւս զոհ գնաց այդ շարժմանը՝ ենթարկուելով ընտանեկան ներքին երկպառակութեան՝ այնքան ժամանակ, մինչեւ Յակոբը հարկադրուեց տեղի տալ ընտանեկան միասնութեան պահպանման պահանջին:

Դեռևս 1975 թուականին, երբ Անասեանի անունով դիմում էր ներկայացունել ՕՎԻՐ-ին՝ արտագաղթելու հարցով, անհրաժեշտ էր եղել, որ ընտանիքի միւս անդամների նման, նա բնութագիր բերէր իր աշխատանքի վայրից: Այդ առթիւ, պատմութեան ինստիտուտի դիրեկտոր Գ. Գալոյեանը ոչ միայն մերժել էր բնութագիր տալ, այլև շատ վատ էր դրսևորել իրեն, արտակարգօրէն կոպիտ էր վերաբերուել իր աւագ գիտաշխատողի նկատմամբ եւ անմիջապէս դիմել էր Կենտկոմին՝ իրավիճակի մասին յայտնելու եւ տպագրման ընթացքում գտնուող <<Հայկական մատենագիտութեան>> Բ. Հատորի նկատմամբ վերաբերմունք ճշդելու համար:

Այդ դէպքից երկու օր անց, Պատմութեան ինստիտուտի կուսկազմակերպութեան քարտուղար Հայկազ Ազիզբէկեանը Յակոբ Անասեանին հրաւիրում է իր գրասենեակը, ուր, գիտական գծով տնօրէնի տեղակալ Վլադիմիր Բարխուդարեանի ներկայութեան յայտնում է, որ իրենք Կենտկոմի կողմից հրահանգ ունեն նրան հազորդելու հետեւեալը. <<Ձեր հարցի մասին Կենտկոմը, լսելով Ընկ. Գալոյեանի հաղորդումը եւ ճիշդ չհամարելով բացասական դիրքորոշում ունենալը ձեր հանդէպ, հաւանութիւն չի տուել նրա ցուցաբերած վերաբերմունքին: Լիազորուած ենք ձեզ թելադրել, որ դուք անայլայլ եւ անվարան շարունակէք ձեր գիտական շնորհակալ աշխատանքը, միաժամանակ հետեւելով ձեր Բ. Հատորի տպագրման ընթացքին, այն վստահութեամբ, որ այդ հատորի շարումը կը լրացուի եւ Ակադեմիայի հրատարակութեամբ լոյս կը տեսնի

բոլոր դէպքերում, այսինքն՝ եթէ նոյնիսկ մեկնած լինէք երկրից՝ նախքան նրա լոյս ընծայումը>>:

Այս դէպքից յետոյ Յակոբ Անասեանը զգաց, որ դիրեկտոր Գալոյեանն իր վերաբերմունքով ակնյայտօրէն դարձել էր ոչ միայն տանելի, այլեւ բարեյօժար:

<<Հայկական մատենագիտութեան>> Բ. Հատորն իրօք լոյս աշխարհ եկաւ 1976 թ. Յուլիսին, հակառակ ոմանց մօտ եղած այն թերահաւատութեան, թէ արտագաղթելու խնդիր ունեցողի գիրքը ոչ մի դէպքում չի կարող հրատարակուել: Այդ հատորի մասին տպագրուեցին բազմաթիւ գրախօսութիւններ հայաստանեան եւ արտասահմանեան մամուլում:

Առողջապահական խնդիրների պատճառով Յակոբ Անասեանը որոշել էր յաջորդ տարւոանից հանգըստեան կոչուել: Այդ նպատակի համար, 1976 թ. Դեկտեմբերին նա իր գրաւոր դիմումն էր ներկայացրել Պատմութեան ինստիտուտի տնօրէնին: Այդ առթիւ Գ. Գալոյեանը գումարեց ընդլայնուած ժողով՝ մասնակցութեամբ ինստիտուտի բաժինների վարիչների, կուսակցական եւ արհմիութենական անդամների, թուով՝ մօտաւորապէս 20 հոգու, անշուշտ նաեւ <<մեղադրեալ>> Յակոբ Անասեանին:

Գալոյեանի նպատակն էր Յակոբի դիմումին ընթացք տալու հետ մեկտեղ ճշդել գլխաւոր աշխատակազմի վերաբերմունքը <<հայրենափախ>> գիտնականի նկատմամբ: Այս ընդհանուր հաւաքին, տնօրէնը միանգամայն բարեացակամութեան տոնով ներկաներին իրազեկ դարձրեց Յակոբ Անասեանի դիմումի մասին, ցաւ յայտնելով, որ Անասեանի հեռացումով ինստիտուտը կորցնելու է իր երկա-

րամեայ գիտաշխատողներից մեկին, որը կոլեկտիվի շատ սիրուած եւ գնահատուած անդամներից է: Ներկաները միաձայնութեամբ արձանագրեցին տնօրէնի համակրական արտայայտութիւններին եւ շատեր հրաժեշտի սրտաբուխ ելոյթներ ունեցան:

Մտերմական զրոյցի ընթացքին Յակոբ Անասեանը բաւարարութիւն տուեց նրանց հարցերին՝ ասաց. <<Արտասահման գնալու խնդիրը, եթէ իրականութիւն դառնայ, դա պարզապէս կը լինի ընտանեկան հանգամանքների բերումով եւ ոչ թէ որեւէ դժգոհանքի արդիւնք>>:

Նոյն ժողովում որոշուած է 1977 թ. Յունուարի 7-ին կազմակերպել Անասեանին նուիրուած հրաժեշտի երեկոյ: Բայց այս ծրագիրն ու կարգադրութիւնը, ամբողջ երեք շաբաթ պատրաստելուց յետոյ, երեկոն զոհ գնաց մի ամսեղուկ միջամտութեան պատճառով:

Յանկարծ, երեկոյից մէկ օր առաջ, աւագ գիտաշխատակից Արամայիս Մնացականեանը, քաղաքականօրէն մի <<խելօք>> մտայղացումով դիմում է տնօրէն Գալոյեանին, նրան հասկացնելով, որ սխալ բան կը լինի հայոց հին շրջանների մասնագէտ եւ, ամենակարեւորը, անկուսակցական գիտաշխատողի համար հրաժեշտի այդպիսի շուքով երեկոյ կազմակերպելը, այն էլ՝ նրա գիտական գործունէութիւնը վերհանող զեկուցումով, որը պատրաստել էր դոկտոր Վազգէն Յակոբեանը:

- Մի մոռացեք, ասել էր Մնացականեանը, որ նման շքեղ երեկոյ չի արուել հայ պատմութեան նոր ժամանակների մասնագէտ եւ կուսակցական գիտաշխատողներից որեւէ մէկի համար:

Բնականաբար նման մի արտայայտութեամբ չէր կարող չպղտորուել Գալոյեանի միտքը, եթէ նա չէր ուզում քաղաքական պատասխանատւութեան մի անախորժ առիթ ստեղծել իրեն համար: Բայց ժամանակը կարճ է, օրն աւարտում է, իսկ յաջորդ օրն արդէն միջոցառումն է:

- Պէտք է հետաձգել երեկոն,- մտածում է նա,- առջեւում Շաբաթ-Կիրակի է..., այսպէս, երեկոն կանենք երեք օր յետոյ, Երկուշաբթի օրը,- հանգըստացած շունչ է քաշում Գալոյեանը:

Այսպիսով, երկու օրուայ ընթացքում շտապ կարգով սրբագրման է ենթարկում երեկոյի ծրագիրը:

Որոշում է այնպէս անել, որ Անասեանին նուիրուած մեծարանքի եւ հրաժեշտի երեկոն կորցնի իր գոյնն ու փայլը: Որոշում են Անասեանի կողքին զետեղել երկու <<ամուր>> ԹԻԿՆԱՊԱՀՆԵՐԻ, որոնք լինեն Հայաստանի եւ Անդրկովկասի ժամանակակից պատմութեան մասնագէտներ եւ հին բոլշեւիկներ:

Ծիծաղելին եւ տարօրինակն այն էր, որ այդ երկու լրացուցիչ մեծարուողներից առաջինը՝ Համբարձում Էլչիբեկեանը, ամիսներ առաջ էր անցել թոշակի եւ ապրում էր Մոսկուայում, հետեւաբար, ի նչ պէտք է նշանակէր հիմա անակնկալօրէն հրաժեշտի երեկոյ կազմակերպել այդ բացակայ մարդու համար:

Իսկ եկրորդ մեծարեալ Յովիկ Կարապետեանը՝ յայտնի մարդ էր դեռեւս Ստալինի իշխանութեան օրերից: Որպէս կուսակցական կոմիտէի քարտուղար, նա տարիներով ահուսաբասփի մէջ էր պահել պատմութեան ինստիտուտի գիտնականներին: Նրա ահաւոր հայեացքի եւ սպառնալիքների տարափի տակ, ընդհանուր ժողովների ընթացքում, սահմը-

կում էին բոլորը՝ մեծ ու փոքր: Նրա մի ակնարկով որեւէ մէկը կարող էր մի բոպէից միւսը դուրս շարտուել ասպարեզից: Բանն այն է, որ այդ մարդը բնաւ չփոխուեց, եւ մինչեւ վերջը մնաց որպէս Ստալինական, իսկ գիտութեան համար էլ որպէս մի կլոր գերոյ:

Ակադեմիայի աշխատակիցներն ու քաղաքի մտաւորականութիւնը Գալոյեանի որոշումից անտեղեակ, ըստ նախնական յայտարարութեան, Յունուարի 7-ին, Ուրբաթ օրը, խուռներամ հաւաքուել էր դահլիճում: Ժողովը սկսուելու էր ցերեկուայ ժամը 2-ին, բայց ժամանակից 10 բոպէ առաջ, տնօրէն Գալոյեանը բեմից յայտարարեց, որ Ընկ. Անասեանի հրաժեշտի առիթով հրաւիրուած ժողովը, ծրագրի փոփոխման նպատակով յետաձգուում է 3 օրով եւ տեղի է ունենալու Յունուարի 10-ին, Երկուշաբթի օրը, նոյն ժամին:

Իրադրութիւնից անտեղեակ Անասեանը իր ընտանիքի անդամների հետ նոր էր հասել ինստիտուտ, երբ տնօրինութեան ներքին անցուղարձին իրազեկ ընկերներ շտապել էին նրան դիմաւորել դրսում, շէնքի նախամուտքին, որպէսզի անակնկալների հանդիպելով չհուզուէր նա: Նրան յայտնեցին նիստի յետաձգման եւ դրա նպատակի մասին, որը միանգամայն անյարիր էր նախապէս ընդունուած որոշմանը: Յակոբը ներքին զսպուածութեամբ, թաքցնել փորձելով իր խորը յուզումը, միջանցքում իսկ, խլմբւած բազմութեան առջեւ ելոյթ ունեցաւ հետեւեալ խօսքերով.

- Ընկերներ, բարեկամներ, ես անհունօրէն շնորհակալ եմ ձեզանից, որ այսպէս խուռներամ

հաւաքուել էք այսօր ինձ հաճելի ողջերթ մաղթելու համար: Կասկած էլ չունէի, որ այսպէս էր լինելու: Ոչ միայն այսօր, այլ երեք տասնամեակներ շարունակ եւ շրջապատուած եմ եղել ձեզանով, վայելել եմ ձեր մտերմութիւնը, անկեղծութիւնը, սէրն ու վստահութիւնը, ձեր գնահատանքն ու խրախուսանքը: Ի սրտէ շնորհակալ եմ այդ ամէնի համար:

Բայց թոյլ տուէք, որ հենց այսօր, այս միջանցքում էլ ձեզ ուղղուած համարեմ, շնորհակալութեան հետ միասին, իմ հրաժեշտի խօսքը, որ ես պէտք է ուղղէի պաշտօնապէս՝ ի պատիւ ինձ կազմակերպուած այսօրուայ ընդհանուր ժողովում, որը քիչ առաջ տնօրէնութեան կողմից անակնկալօրէն յետաձգուել է Երկուշաբթի օրուան՝ իբր թէ <<աւելի լաւ հիմունքներով>> կազմակերպելու ծրագրով:

Պէտք է սակայն, յայտնի լինի, որ նորանոր ծրագրերով վերակազմակերպուելիք նիստերն ինձ չեն ոգեւորում, որովհետեւ ես ինձ արժանի չեմ համարում նման, չարդարացուած ՊԱՏԻՒՆՇԵՐԻ: Հետեւաբար՝ ներեցէք, որ խնդրեմ ձեզ յոգնութիւն չկրել այլեւս կրկին հաւաքուելու իմ անունով: Այսօրուայ ձեր ներկայութիւնը լիովի բաւարար է ինձ համար:

Պատմութեան ինստիտուտի միջանցքներում եւ աշխատասենեակներում մինչեւ աշխատանքային օրուայ աւարտը շարունակում էին հաստատութեան տնօրինութեան ձախաւեր գործելակերպի մասին զրոյցները, որոնց ընթացքին բացէիբաց քննադատում էին ղեկավարութեանը: Եւ, քանի որ յստակ էր, թէ այլեւս չէր կարող նոր ժողով գումարուել, ապա ուրեմն ներկայ հասարակութեան առջեւ Յա-

կոր Անասեանին յանձնուեցին նախապէս որոշուած նուէրներն ու յուշանուէրները:

1977 թ. Հանգստի կոչուելուց յետոյ, Յակոբ Անասեանը չի կտրում իր կապը Ակադեմիայի պատմութեան ինստիտուտի գիտական աշխատողների հետ: Անպաշտօն հանգամանքը չի խանգարում նրան յաճախակի մասնակցել ինստիտուտի քննարկումներին, հիմնականում ամբողջ օրն անցկացնելով Մաշտոցի անուան Մատենադարանում: Այստեղ նա ամփոփում, ի մի է բերում իր անաւարտ աշխատութիւնները, որոնք տպագրւում են ինչպէս հայրենական, այնպէս էլ արտասահմանեան մամուլում:

Մէկ տարուայ ընթացքում նա լիովին ամբողջացրեց ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ 3-րդ հատորը եւ Վազգէն Վեհափառի պատուերով իրականացուելիք՝ Վարդան Այգեկցու <<Արմատ Հաւատոյ>>-ին նուիրուած գրքի երկու կարեւորագոյն յօդուածներ:

1978 թուականի Յունուարին Յակոբ Անասեանին թոյլատրուեց իր ընտանիքի հետ մեկնել Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներ՝ մշտական բնակութեան:

Տարանցիկ ուղին Իտալիան էր, <<Տիեզերքի թագուհի>> անունով յայտնի Հռոմ մայրաքաղաքը: Անասեանների ընտանիքը այս հիւրընկալ քաղաքում մնաց 4 ամիս: Այնտեղ սիրալիր ընդունելութեան արժանացաւ Լեւոնեան վարժարանի տնօրէն Ներսէս Եպիսկոպոս Մէթեանի կողմից:

Որեւէ օտարականի համար մեծ բարեբախտութիւն է, ի հարկէ, հին աշխարհի պատմութեան եւ մշակոյ-

թի կենդանի վկաներից մեկը հանդիսացող այս հոյակապ ոստանում տարանցիկ բնակութեամբ ապրել մի քանի ամիս եւ համակուել ու լիանալ նրանից ստացած անջնջելի տպաւորութիւններով ու անմոռանալի յուշերով:

Հռոմում Յակոբը շարունակեց իր գիտական գործունեութիւնը՝ օգտուելով քաղաքի գրադարաններից եւ Վատիկանի մատենադարանի նիւթերից:

Հռոմում ապրելու ընթացքում, Յակոբն իր ընտանիքով մեկնեց Վենետիկ եւ մէկ շաբաթ եղաւ Ս. Ղազար կղզու Միխիթարեան Միաբանութեան հիւրը: Վերջիններս իրենց նախկին սան Յակոբին տեղաւորեցին Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանում, իսկ ընտանիքին, միաբանութեան հաշուին՝ քաղաքի հիւրանոցներից մէկում:

Վենետիկում Յակոբի հետաքրքրութիւնների հիմնական առարկան, իհարկէ Ս. Ղազար կղզին էր, որի հետ կապուած էր պատանեկան յուշերով: Յակոբը եղաւ նաեւ այն սենեակում, որը ժամանակին իր համար ծառայել էր որպէս ննջարան:

(Յակոբ Անասեանն այժմ խօսում է առաջին դէպքով,- ՀԵՆ. Ա.):

Առաջին օրը մենք ընտանեկան լրիւ կազմով ընդունելութեան արժանացանք Միխիթարեան Միաբանութեան կողմից: Հայր Սահակ Ճեմճեմեանի առաջնորդութեամբ այցելեցինք վանքի պատկերասրահը, թանգարանը, ձեռագրատունը, իսկ վերջին օրը վանքի ընդունարանում ընթրիք կազմակերպուեց ի պատիւ մեզ:

Իմ ժամանակը Ս. Ղազարում էր անցնում ամէն օր, շատ սիրալիր մթնոլորտում: Ծանօթներ չկային իմ

ուսանողութեան շրջանից, բայց բոլորը գիտէին իմ մասին: Միակ անձնական ծանօթս Հայր Ներսէս Տէր-Ներսիսեանն էր, որին մի քանի տարի առաջ հանդիպել էի Երեւանում: Թէեւ առաջին անգամն էի տեսնում Հայր Սահակին, բայց գիտական հարցերով Երեւանից նամակագրութեան մէջ էի գտնուել նրա հետ, եւ այնքան սիրալիր էին եղել մեր յարաբերութիւնները, որ մենք փոխադարձաբար եղբայր էինք անուանում միմեանց:

Այդ ամէնից վեր, սակայն, Հայր Սահակը մեծատառով գրելի ՄԱՐԴ էր, պարգութեան, անկեղծութեան ու ազնուութեան տիպար Մարդը, որին ես կարողացել էի ճանաչել դեռեւս Երեւանում՝ իր նամակների միջոցով:

Հայկական Աստուածաշնչի մատենագիտութիւնը կազմելու առիթով նրանից խնդրել էի ինձ ուղարկել Ս. Ղազարում գտնուող տպագրական հազուագիւտ նմոյշների նկարագրութիւնները, խոստանալով, որ իմ հրատարակութեան մէջ կը նշեմ իր անունը: Հայր Սահակի պատասխանը սքանչելի էր: Նիւթերն ուղարկել էր նա՝ խնդրելով յիշել իր անունը եւ նրա կողքին դրուէր նաեւ <<Միանձն Միսիթաբեան>> նշումը, իսկ եթէ ոչ՝ խնդրում էր բնաւ չյիշատակել իր անունը հրատարակութեան մէջ: Ահա մի անհատականութիւն, որն արժանի էր պատկանած հաստատութեան անդամը լինելու պատուին: Ես պարտք համարեցի այս հաճելի յայտարարութիւնն անել վերջին օրուայ ընտանեկան ընթրիքի ընթացքում՝ ի լուր ներկայ եղող բոլոր միաբանների:

Յաջորդ օրը արքահայր Հայր Պօղոս Անանեանը փափագ յայտնեց առանձինն ընդունելու ինձ: Աւելի

քան մէկ ժամ սիրալիր զրոյց եւ մտքերի փոխանակութիւն ունեցանք գաղափարական հարցերի շուրջ, սկսելով միաբանութեան անդամ Կարալիս Եպիսկոպոս Ամատունու <<Ոսկան վարդապետ Երեւանցի եւ իր ժամանակը>> ուսումնասիրութիւնից, որի գնահատման հարցում իմ ունեցած վերապահ կարծիքի մասին նա, եթէ չեմ սխալուում, տեղեակ էր Հայր Սահակի հետ իմ ունեցած նամակագրութիւնից: Իմ առարկութիւնը Ամատունու զրքի վերաբերեալ, վերաբերում էր ոչ թէ զրքի պատմա-բանասիրական արժեքին, այլ գաղափարական կառոյցին:

Ըստ հերթականութեան՝ այս եւ մի քանի այլ հարցերի կապակցութեամբ եւ հաստատեցի, որ հայ պատմագիտութեան եւ, ընդհանրապէս հայագիտական ուսումնասիրութիւնների բնագաւառում խնդիրը վերաբերում է ազգային-քաղաքական ուղեգծի հարցին: Ըստ որի, ինչպէս Հայաստանի գիտնականների, այնպէս եւ մեծ մասամբ սփիւռքահայ ուսումնասիրողների մօտ, որդեգրուած ուղղութիւնը շեշտակիօրէն գնում է արեւմտեանի դէմ:

Այս ամէնը ոչ միայն կաթողիկէայ արեւմուտքի առումով, այլեւ՝ հաւասարապէս բողոքական արեւմուտքի, ոչ թէ՝ ի պաշտպանութիւն սովետական ընդհանուր տեսաբանութեան, այլ խրախուսումն մեր ազգային-քաղաքական մտածողութեան զարգացման, յաճախ, եւ նոյնիսկ, ենթագիտակցական մղումով, նկատի ունենալով, որ ազգի գոյատեւման պայքարի կարեւորագոյն լծակներից մէկն է դա՝ ամրապնդելով մեր ինքնութեան եւ ինքնուրոյնութեան գիտակցութիւնը եւ խթանելով ինքնապաշտ-

պանութեան համար անհրաժեշտ մեր կարողականութիւնը:

Այս դատողութիւնների վերաբերմամբ անտարբեր չէր երեւում Հայր Անանեանը: Իսկ քաղկեդոնականութեան հարցերի կապակցութեամբ, երբ խօսում էինք հայ-յունական եւ հայ-հռոմէական պատմական յարաբերութիւնների մասին, անխուսափելիօրէն շոշափուեց նաեւ մեր օրերում եկեղեցիների միջեւ ստեղծուած տիեզերականութեան կամ համաշխարհայնութեան (Էկումենիկ) շարժումը, որին մասնակցում է նաեւ Հայաստանեայց եկեղեցին:

Իմ այս դիտողութիւնների լոյսի տակ, յանկարծ Հայր Անանեանն արեց հետեւեալ հաստատումը.

- Հռոմէական եկեղեցին եւս հետամուտ է եկեղեցիների միաւորմանը եւ կը մասնակցի Էկումենիկ շարժմանը:

- Այո՛, - ասացի եւ, - բայց Հռոմէական եկեղեցին ունէր տիեզերականութեան ձգտող մի պատգամ, թէ <<Արտաքոյ կաթողիկէ եկեղեցոյ չիք փրկութիւն>>, միասնութեան շարժման մէջ մտնելով՝ այդ պատգամից հրաժարու մ է նա, կամ կարո՞ղ է հրաժարուել:

- Ո՛չ, - հաստատականօրէն բարձրաձայնեց Հայր Պօղոս Անանեանը:

Վենետիկից գնացքով մեկնեցինք Միլան, ուր մնացինք երկու օր, այցելեցինք նշանաւոր DUOMO-ն, եղանք Լա Սկալա օպերային թատրոնում : Հայոց եկեղեցու հոգեւոր հովիւ Սարգիսեան քահանայի ուղեկցութեամբ եղանք հայ համայնքի <<Հայ Տանը>>: (Զգիտեմ ինչ մտայնութեամբ, հայրիկս չի նկարագրել Միլանի երկու օրուայ մեր արկածալից

կեանքը, որի գլխաւոր դերակատարներն էին տաղանդաւոր երգչուհի Էլլադա Չախոյեանը եւ Պոլսից այդ օրերին այնտեղ եղող, իմ մտերիմ բարեկամ Մարտիրոս Բալըկճըօղլիի եղբայր, գործարանատէր Օննիկը:

1978 թ. Յուլիսի 13-ին (Ողջ Եւրոպայում եւ այլուր 13-ը անյաջողութեան թուական է, իսկ Ամերիկայում՝ որպէս յաջողութեան թիւ-թուական, մանաւանդ, եթէ այն համընկնում է շաբաթուայ Հինգշաբթի օրուայ հետ, Հեն. Ա.) օդանաւը մեր ընտանիքին Հռոմից փոխադրեց Լոս Անջելէս, ուր եւ հաստատուեցինք վերջնականապէս:

Լոս Անջելէսում, առաջին իսկ Կիրակի օրը, Հենրիկը դարձաւ Հովիվուդի Ս. Յոհաննու-Կարապետ եկեղեցու փոքրաթիւ անդամներից կազմուած երգչախմբի ղեկավարը: Այդ երգչախմբի հիմքի վրայ էր, որ 1979 թուականին հիմնադրեց իր ՍԻՓԱՆ երգչախումբը:

Դրանից բացի, Հենրիկի ջանքերով հիմնուեց եւ նրա խմբագրութեամբ սկսեց լոյս տեսնել <<Հայարուեստ>> պարբերականը, որն իր բնոյթով առաջինն էր Լոս Անջելէսում: Երկշաբաթաթերթի առաջին համարը լոյս տեսաւ 1978 թ. Հոկտեմբերի 1-ին: Այդ կապակցութեամբ, թերթի արտօնատէր Վարդգես Նազարեանը Հոկտ. 6-ին կազմակերպեց համերգերեկոյ՝ <<Հայկական ժողովրդական եւ գուսանական երգի երեկոյ>> անուանումով, մասնակցութեամբ երգիչ Յարութ Փամբուկչեանի, երգչուհի Մարիետա Անասեանի եւ քանոնահար Արա Սեւանեանի: Նորակազմ նուագախումբը ղեկավարեց Հենրիկ Անասեանը:

Սկզբնական շրջանում <<Հայարուեստ>>-ի խմբագրութիւնում էր անցնում իմ օրը (Հայրիկս, այդ խոշոր գիտնականն ու հայագետը, նստում էր կողքիս, սեղանի առջեւ, եւ համեստ սրբագրի դերում ուղղում էր <<Հայարուեստ>>-ի նիւթերը, եւ յետոյ՝ թելի տակ դրած թերթի կապոցը, գնում էր նամակատուն՝ փոքրաթիւ բաժանորդներին ուղարկելու համար թերթի նոր համարը,- Հեն. Ա.):

<<Հայարուեստ>>-ի խմբագրատանը ես ծանօթացայ Վիեննական Միսիթարեան միաբանութեան երկու անձանց հետ՝ Հայր Միքայէլ Ագեանի եւ Հայր Գրիգոր Հեպոյեանի հետ: Այս ծանօթութիւնն առիթ հանդիսացաւ, որ ես կրկին սկսեմ աշխատակցել Վիեննայի <<Հանդէս Ամսօրեայ>> ուսումնաթերթին եւ Վենետիկի <<Բազմավէպ>> ամսագրին (այստեղ հայրիկս մանրամասնօրէն թուարկում է տասնեակի հասնող յօդուածների անուանումները, մատենագիտական մօտեցմամբ լուսաբանում դրանց էութիւնն ու այլ մանրամասնութիւններ, որոնք աւելի կամ պակաս չափով յայտնի են նախորդ էջերից, ուստի կրճատում եմ գրեթէ մէկ էջ,- ՀԵՆ. Ա.):

Այդ պարբերականներին ուղարկուած հրատարակութիւններով էր վերսկսում իմ գործունէութիւնը Լոս Անջելէսում, ուր սկսեցի աշխատակցել տեղական մամուլին (<<Նոր օր>>, <<Նոր կեանք>>, <<Նաւասարդ>>): Վերականգնեցի կապս Երուսաղէմի <<Սիոն>>-ի եւ Փարիզի <<Revue des E'tudes Armeniennes>>- ին: Այս շրջանում ստորագրել եմ նաեւ ազգային-հրապարակախօսական բնոյթի որոշ յօդուածներ:

1979 թուականից սկսեալ, Լոս Անջելէսի Կալիֆորնիայի համալսարանը (UCLA) ինձ պաշտօնի էր հրաւիրել որպէս գիտահետազոտական աշխատակից (Rescarch Associate) Մերձարեւելեան Ուսումնասիրութիւնների Կենտրոնում, եւ միաժամանակ որպէս անդամ՝ Համալսարանի Հայագիտութեան ամբիոնի (Տնօրէն՝ պրոֆ. Աւետիս Սանճեան):

Այս առթիւ, իր կատարած հրապարակային հաղորդման մէջ պրոֆ. Սանճեանը գրում էր. <<Ռուս. Անասեան պիտի վայելէ մեր համալսարանի հայագիտական ամբիոնի ընձեռած բոլոր առանձնաշնորհումները եւ դիրութիւնները, որպէսզի կարենայ դիրութեամբ շարունակել իր գիտական աշխատանքները: Մենք առանձնապէս երջանիկ կը զգանք, որ իբրեւ պաշտօնակից մեր մէջ կ'ունենանք իրեն նման առաջնակարգ վաստակ եւ համբաւ ունեցող գիտնական մը>>:

(Յակոբ Անասեանի աւելի քան համեստ լինելու վկայութիւններից մէկն էլ այն է, որ նա չի յիշատակում համալսարանի հաշուին՝ իր գիտական աշխատանքների համար երեք ամսով՝ Երուսաղէմ գործուղուելու փաստի մասին, - ՀԵՆ. Ա.):

1984 թ. Մայիսին, Լոս Անջելէսում տեղի ունեցաւ իմ ծննդեան 80-ամեակին եւ գիտական գործունէութեան 50-ամեակին նուիրուած յոբելեանական հանդիսութիւն, որը կազմակերպուած էր Լա Վեռնի Համալսարանի կազմին պատկանող՝ Ամերիկահայ Միջազգային կոլեջի կողմից:

Յոբելեանի նախապատրաստական շրջանում որոշ տարակարծութիւններ ծագեցին իմ եւ կազմակեր-

պիչների միջեւ: Նրանք յարմար էին գտնում, որ յոբելեանի հովանաւորութիւնը դրուէր Էջմիածնական թեմակալ առաջնորդի վրայ: Սակայն դա, իմ դատողութեամբ կը լինէր տուրք տալ հատուածականութեան երեւոյթներին, քանի որ ամերիկահայ իրականութեան մէջ եկեղեցական կազմակերպութիւնները երկճղուած էին Էջմիածնի եւ Անթիլիասի Կաթողիկոսական աթոռների միջեւ, որի հետեւանքով, ազգային գործունէութեան բոլոր օղակներում, եւ ժողովրդի մէջ, բոյն էր դրել <<Մերի>> եւ <<Ձերի>> հոգեբանութիւնը:

Այդպիսի իրավիճակի մէջ, մի հատուածի համար իրաւունք համարել իմ յոբելեանի հովանաւորութիւնը, կը նշանակէր՝ արհամարանք ունենալ միւս հատուածի հանդէպ: Ուստի՝ ես ընդդիմացայ այդ հարցին՝ քաղաքավարօրէն պնդելով, որ յոբելեանական երեւոյթը մշակութային ու գիտական հաւաքոյթ է եւ ոչ թէ հոգեւոր կամ կրօնական արարողութիւն: Հետեւաբար, նրա հովանաւորման համար անտեղի կը լինէր թեմակալ առաջնորդին որպէս յոբելեանի հովանաւոր հրաւիրելը: Ի վերջոյ որոշուեց ելոյթների համար հրաւիրել քաղաքական տարբեր հոսանքների ազդեցութիւնների ենթակայ եղող հայ մշակութային երեք միութիւններին (<<Թէքլեան>>, <<Համազգային>>, <<Նոր Մերունդ>>):

Կազմակերպիչներն յայտնեցին, որ յոբելեանի առթիւ հրատարակուելու է յատուկ յուշամատեան եւ որ, երեկոն ունենալու է գեղարուեստական բաժին, որի կազմակերպումն ու ղեկավարումը յանձնուելու էր իմ որդուն՝ Հենրիկ Անասեանին, իսկ դոկտորական աստիճանի շնորհման արարողութիւնը կա-

տարուելու էր Լև Վեոնի համալսարանի նախագահի ձեռքով:

Յոբելեանական հանդիսությունը տեղի ունեցավ 1984 թուականի Մայիսի 6-ին՝ Պասադենայի Երիցական եկեղեցու սրահում: Օրուայ յայտագիրը ցոյց էր տալիս, որ երեկոյի խնամքով պատրաստուած պաշտօնական բաժինն զուգորդած՝ իրացուելու էր նաեւ գեղարուեստական ճոխ բաժին, որին իրենց մասնակցութիւնն էին բերում ՀԲԸ Միութեան <<Սարդարապատ>> երգի-պարի համոյթի երգչախումբն ու նուագախումբը՝ Հենրիկ Անասեանի ղեկավարութեամբ:

Նախատեսուած յոբելեանական յուշամատեանը, որը կրում էր <<Յակոբ Մեղրակի Անասեան>> խորագիրը, բաղկացած 117 էջերից, փաստական նիւթերով հանրութեանն էր ներկայացում յոբելեարի աւելի քան 50-ամեայ գիտական գործունէութեան վաստակը, ինչպէս նաեւ քաղուածաբար յատուածներ՝ հայագգի եւ օտար բազմաթիւ մասնագէտների կարծիքները:

Յոբելեանի առիթով կատարուած ծրագրումների իրացման կարգով՝ 1984 թուականի Օգոստոսին Կոլէջի կողմից տպագրութեան յանձնուեց իմ <<Մանր երկեր>> հատորը, որն անիմաստ եւ հիւծիչ քաշքշուկներից յետոյ լոյս տեսաւ 1987 թ. Սեպտեմբերին (?)՝ ԱՊԲԻԼ գրատան միջոցով: Այս հատորում հիմնականում ամփոփուել են աւելի քան 50 տարիների ընթացքում պարբերական մամուլում տպագրուած իմ յօդուածները, առաւել՝ մի քանի անտիպ նիւթեր, որոնք իրենց բովանդակութեամբ

առնչում են իմ հրատարակուած աշխատութիւնների հետ:

(Այստեղ՝ մի կարեւոր ճշդում. <<Մանր երկեր>>-ը իսկապէս լոյս տեսաւ 1987-ին, բայց 4 ամիս, կազմատան հետ կապուած, եւ նիւթական այլ խնդիրների պատճառով, այն ընթերցողներին հասաւ միայն 1988-ի Յունուար ամսուայ վերջին շաբաթուայ ընթացքում, երբ Յակոբ Անասեանը մահուան անկողնում էր: Նա մահուանից մէկ օր առաջ տեսաւ իր երեխայրիքի առաջին օրինակը եւ մահաբեր ժպիտով, ծուումուտ տառերով, սրտառուչ մակագրութեամբ նուիրեց այն՝ իրեն բուժող բժիշկ Դոկտ. Յակոբ Այնթապլեանին, իսկ գրքի եկրորդ օրինակը մենք տեղադրեցինք նրա դագաղի մէջ...ՀԵՆ. Ա.):

ՄԵՆՔ ԹՈՂՆՈՒՄ ԵՆՔ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ

ՀԵՆՐԻԿ ԱՆԱՍԵԱՆ

Ինչպէս նկատեցիք, Յակոբ Անասեանի ինքնակենսագրութեան մէջ ամբողջովին բացակայում են նրա ընտանիքի հետ կապուած հետաքրքիր դէպքեր եւ մանրամասնութիւններ:

Նրա համար <<ընտանիք>>-ը անմիջականօրէն առնչում էր սերունդ, տոհմ, ցեղ պահելու հասկացողութեան հետ: Ունենալով ամուր հենարան՝ յանձինս մայրիկիս, կենցաղային, առօրեայ բոլոր հոգսերը իր ամբող կեանքում մշտապէս թողել էր մօրս եւ իմ ուսերին: Կենցաղային հարցերում տառացիօրէն ոչնչի <<ընդունակ>> չէր նա:

Հայաստանում ապրած տարիներին, նոյնիսկ մէկ անգամ խանութ չի մտել, ասենք, հաց գնելու համար: 30 տարի Մատենադարան բարձրանալ-իջնելիս երբեւէ չի օգտուել նրա հարեւանութեամբ մշտապէս փառաբանուած պոնչիկանոցից: Ինքն էր ու իր գիտական աշխատանքը, իր թուղթն ու գրիչը:

Հաց-մաց, ուտել-խմել, ծխել, խնջոյք, կերուխում՝ նրա հասկացողութիւնից դուրս էր: Երբէք թատրոն,

օպերա չի մտել: Այդ ամենը նրա համար կորած ժամեր էին: Միակ ֆիլմը, որ նա դիտել է, այն էլ մեր յորդորներին տեղի տալով՝ ՏԱՐԶԱՆ կինոնկարն է, որ ամիսներ շարունակ ցուցադրում էր Երևանի կինոթատրոններում՝ 1952-53 թ.թ.:

Քչախոս էր հայրիկս եւ գրուցասէր էլ չէր: Երբեք հիւր չէր գնում, եկած հիւրերին անգամ սրտնեղութեամբ էր ընդունում, որովհետեւ՝ դա ժամանակի կորուստ էր համարում, չէ՞ որ իր աշխատասենեակում մի թղթի պատառիկի վրայ նախապէս գրուած նախադասութիւնը վերծանման էր սպասում: Որեւէ նախասիրութիւն չունէր ուտելիքի կամ խմելիքի հանդէպ:

Յակոբ Անասեանի համար ամէն մի վայրկեանը գիտական արժէք ներկայացնող նիւթ էր, որ պէտք ունէր լուսաբանման: Նրա համար պարապ ժամանակ գոյութիւն չունէր: Մի խօսքով՝ ինքն էր ու իր գրիչը, իր գրասեղանին սփռուած մի քանի տասնեակ գրքեր ու մատենադարեան ձեռագրեր:

Այդ փոքրամարմին մարդու մէջ հսկայական գիտական պաշար կար, որ ակամայ ակնածանք էր առաջացնում՝ նոյնիսկ իր հարազատների մօտ: Ցանկացած մասնագիտութեան տէր մարդ, գիտնական կամ արհեստաւոր, իրեն հետաքրքրող գիտական եւ կամ որեւէ այլ հարցի լուսաբանման համար դիմում էր հայրիկիս: Լինելով եզակի աղբիւրագետ, նա բացառիկ ճշգրտութեամբ կարող էր յստակ ուղղութիւն տալ իրեն դիմողին, թէ ո՞րտեղ, ի՞նչ հրատարակութեան (հայրենական կամ օտար) մէջ կարող է նոր նիւթեր գտնել իր գիտական աշխատանքի համար:

Այսպիսին էր նա՝ իմ պաշտելի հայրիկը, որն ավստս, չգնահատուեց այնպես, որին արժանի էր նա իր կենդանութեան օրոք: Ես ինձ մեղաւոր չեմ համարում՝ նրան բերելով Միացեալ Նահանգներ: Նա հիւանդ էր Երեւանում արեան քաղցկեղով: Ոչ ոք չգիտէր այդ մասին: Նա տաս տարի ապրեց Լոս Անջելեսում բժիշկների անվերապահ հոգածութեան շնորհիւ, եւ հրապարակ հանեց 3 կիլոգրամ կշռող 1000 էջանոց համեստ անուանումով <<Մանր երկեր>> աշխատութիւնը՝ երկու այլ գրքերի հետ միասին:

Դարձաւ Համալսարանի դոկտոր-պրոֆեսոր, այցելեց Երուսաղեմ՝ հայկական հին ձեռագրերի ուսումնասիրման համար, եղաւ Փարիզում ու հիւրընկալուեց իր քրոջ որդու բնակարանում: Եւ ամենակարեւորը՝ Միացեալ Նահանգներ գալու ճանապարհին իր ընտանիքի հետ, ճիշդ չորս ամիս վայելեց Իտալիան, 4 օր շարունակ իր ընտանիքի հետ միասին եղաւ հիւրը իր ուսումնառութեան կենտրոնում՝ Վենետիկի Սուրբ Ղազար կղզում:

Իր ինքնակենսագրութեան մէջ Յակոբ Անասեանը գրեթէ ոչինչ չի գրում Իտալիայում Անասեան ընտանիքի անցկացրած փառաշուք օրերի, անակնկալ դէպքերի եւ իրողութիւնների մասին: Ինչպէս միշտ՝ նրա հետաքրքրութեան առարկան հայագիտութիւնն էր ու դրա հետ կապուած տարաբնոյթ երեւոյթները: Ուստի, ես նպատակահարմար եմ գտնում ընթերցողին փոքր ինչ հեռացնել ԱՆԱՍԵԱՆ-ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ կապից ու նրան տանել մեր ընտանիքի կողմից Իտալիայում անցկացրած կենցաղային, առօ-

րեական կեանքի ոլորտը՝ ուր նա կգտնի հետաքրքիր բազմաթիւ դրսեւորումներ:

Դժուար չեղաւ բնակարան գտնելը կայարանի մերձակայ փողոցներից մէկում: Կամաց-կամաց վարժուեցինք առօրեայ կեանքին: Միայն թէ անհրաժեշտ էր խնայողութեամբ եւ հաշուով ծախսել դրամը: Մեր ընտանիքին յատկացրել էին ամսական 480 դոլար, որից երկու հարիւրը պիտի գնար բնակավարձին:

Պիտի ասեմ, որ իմ կեանքի ամէնաերջանիկ շրջանը եղան այն չորս ամիսները, որ մենք անցկացրինք Իտալիայում:

Պատեցինք բոլոր քաղաքները, այդ թւում՝ Ֆլորենցիա, Կապրի, Նեապոլ, Միլան, Վենետիկ: Մենք նոյնիսկ հիւր ունեցանք Ֆրանսիայից եւ Թուրքիայից:

Հոռմ հաստատուելուց մէկ շաբաթ անց, Ֆրանսիայի Վալանս քաղաքից իրենց ընտանեկան մեքենայով մեզ հիւր եկաւ նախկինում Երեւանի դրացի-հարեւան Քէմիքսիպեան՝ չորս հոգուց բաղկացած ընտանիքը:

Մէկ շաբաթ մեր հիւրը եղան նրանք: Ինչպէս նախկինում, մէկ ընտանիքի պէս ապրեցինք մենք մէկ սենեակում խմբուած, ու գիշերներն էլ, քրոջ եղբոր պէս քնում էինք կողք-կողքի, յատակին փռուած գորգի վրայ, մինչեւ լոյս պատմելով յիշողութիւններ՝ կապուած մեր հայրենիքի ուրախ եւ դժուարին օրերի մասին:

Այդ վեց օրերի ընթացքին Անահիտն ու Գէորգը չթողեցին, որ մենք գէթ մէկ անգամ մեր ձեռքերը տանենք մեր գրպանները:

- Հենրիկ, խօսք չեմ ուզեր լսել, դուն այնքան քան ըրած ես մեզի համար, որ ինչ ալ ընենք՝ չենք կրնար քուկին ըրածիդ չափ ընել,- ասաց Անահիտը:

Հիանալիօրեն վայելեցինք Հոռմը՝ իր շքեղ, տեսարժան վայրերով ու թանգարաններով, նշանաւոր ճաշարան-ռեստորաններով:

Այդ ամէնը իբր քաւարար չէր, նրանց մէկնման օրը, վերջին վայրկեանին Անահիտը ինձ մի կողմ տարաւ ու ասաց.

- Մեր երթալէն ետք, բարձիդ տակը կը նայիս, հոն ծրար մը դրած էմ, առարկութիւն չեմ ուզեր, պայմանաւ, որ միայն պտըտելու վրայ ծախսես, ոսկի-մոսկի, ատոնք պարապ բաներ են: Եթէ պիտի Նափոլի չ'երթաք՝ կ'երթամ ետ կ'առնեմ ծրարը: Խօսք տուր, որ պիտի ընես ուզածիս պէս: Ամէն քան սուտ է, միայն պտըտիլ, աշխարհ տեսնալը կը մնայ:

- Անահիտ, ի՞նչ պէտք կայ նման բաներու: Դուն արդէն մէկ շաբաթ չձգեցիր, որ մէկ սանթիմ ծախսեմ, հիմա ալ, ելեր դրամ կը ձգես, որ պտըտելո՞ւ յատկացնենք: Դուք ունեւոր մէկը չէք..., ո՛չ, չեմ կրնար առնել այդ ծրարը:

- Հիմա աւելի ուշադիր մտիկ ըրէ, Հենրիկ, ես քոյրդ եմ չէ՞, քեզմէ ալ տարիքով: Ինչ որ ըսեմ՝ մտիկ պիտի ընես: Մեր երթալէն անմիջապէս յետոյ կ'երթաք կայարան եւ կը մեկնիք Նափոլի: Խօսք տուր, որ ըսածիս պէս պիտի շարժիս:

- Մարիետան հարբուիս է, չենք կրնար տեղ-մը երթալ, թէրեւս վաղը, միւս օր,- փորձեցի այս անգամ այդ ձեւով հակառակուել իմ շատ սիրելի «քրոջը»:

- Թռենի մէջ ամէն բան կ'անցնի, արդէն, երկար ըրիր, Հենրիկ, կը բաւէ, խօսք տուր, որ պիտի հիմա իսկ շարժիք, ես քու խօսքիդ կը հաւատամ:

Առարկելն այլեւս անիմաստ էր, ուստի ասացի:

- Խօսք եմ տալիս, դուք հիմա ճամբայ ելէք, անկէ վերջ մենք ալ թռենը կ'առնենք եւ կ'երթանք Նափոլի:

Ես, իհարկէ, յարգեցի Անահիտին տուած խոստումս:

- Եկէք ուրեմն, ժողովուրդ,- դիմում եմ մերոնց,- մէկ շաբաթով բացակայենք Հռոմից: Կը գնանք Նէապոլ, այնուհետեւ Միլան, որտեղ, ինչպէս որ գիտեմ, Էլլադա Չախոյեանն է կատարելագործում, այնուհետեւ կը գնանք Վենետիկ, որտեղից պապան հրաւէր ունի այցելելու Սուրբ Ղապար, իսկ յետոյ կը վերադառնանք Հռոմ, «մեր տունը»:

Համաձայնութիւնը կնքուած էր:

Իտալիայի քաղաքների միջեւ հաղորդակցութիւնը շատ դիրքին է: Գրեթէ ամէն ժամ գնացքներ են մեկնում ցանկացած ուղղութեամբ: Անպատեհութիւնը միայն նրանում էր, որ վերջին վայրկեանին գնուած երթեւեկութեան տոմսերը գրեթէ երկու անգամ սուղ են սովորականից, բայց ի՞նչ կարող ես անել, ստիպուած ես համակերպուել:

Կէսօրուան մօտ, արդէն Նէապոլում էինք: Միայն երկու ժամ տեւեց գնացքով այդ ծովեզրեայ քաղաք հասնելը: Մեր առաջին նպատակը Պոմպէյ գնալն էր: Երիտասարդ տարիներին ես կարդացել էի «Պոմպէյի վերջին օրերը» գիրքը եւ մերոնց պատմել էի այդ կործանուած, լաւայի տակ մնացած քաղաքի մասին: Եւ լաւ էր, հենց Նէապոլի կայարանում տուրիստական ատոթրուսներ էին գնում դէպի Պոմպէյ: Էլ ժամանակ չկորցրինք: Ան-

միջապէս տեղաւորուեցինք ատոբուսում եւ մի կէս ժամ յետոյ արդէն աւերուած քաղաքում էինք:

- Դարերի ընթացքում, պեղումների շնորհիւ, իտալացիները կարողացել էին «գետնի երես» հանել հազարաւոր տարիներ առաջ գոյութիւն ունեցող քաղաքից որոշ մասեր. փողոց, պալատական մի քանի սենեակներ, բաղնիք, եւ այլն: Մի սենեակի նախամուտքին յայտարարութիւն կար. «մինչեւ 16 տարեկան երեխաներին մուտքը արգելուած է»: Տղաներիս կարգադրեցի դրսում սպասել: Իրականում, եթէ իմանայի, թէ ինչի ենք ականատես լինելու, ծնողներիս եւ Մարիետային էլ թոյլ չէի տա մտնել այդ «սենեակը»:

Եւ, ի՞նչ էք կարծում, ի՞նչ կար այդ սենեակում: Սենեակի ձիշդ մէջտեղում, թող ներուի, տղամարդու առնանդամի գրեթէ մէկ մետրանոց բազալտէ քանդակ, իսկ պատերին, ուղղակի պատի վրայ, նկարուած սեռական բնոյթի բազմագոյն նկարներ, նոյնիսկ՝ միասեռականութիւնը «քարոզող» քսոմանէլի պատկերներ: Պծգալի էր տեսնել այդ ամէնը: Մարիետան ուղղակի դուրս փախաւ այդ զգուելի «սենեակից»: Բայց ի՞նչպէս էին այդ նկարները հազարաւոր տարիներ պահել իրենց գոյնը, ուղղակի ապշել կարելի էր:

Դրսում, լուռ, գլխահակ, այրող արեւի տակ քայլում ենք քար ու խճի վրայով, իսկ ես համարձակուում եմ երկու խօսք փոխանակել հայրիկիս հետ.

- Պապա, ես հիմա եմ հասկանում, թէ ինչու է կործանուել Հռոմի հսկայ կայսրութիւնը:

- ձիշդ ես, տղաս,- ուրիշ ոչինչ չասաց հայրիկս, հասկացնել տալով, որ այնքան էլ հաճելի

խօսակցութիւն չի ծաւալուի, եթէ շարունակի խօսել:

Մարիետայի հարբուիւր գնալով սաստկանում էր: Մեր նպատակը՝ մի գիշեր Նեապոլում մնալ ու յաջորդ օրը Վենետիկ գնալը ձախողուեց: Պէտք է վերադառնայինք Հռոմ՝ Մարիետային «բուժելու» համար:

- Կարծում եմ, այսպէս աւելի ճիշդ է, կարելորդ՝ մենք յարգեցինք Անահիտին տուած խօստումը, եւ յետոյ, հայրի՜կ, չե՛ս կարծում, որ աւելի ճիշդ կը լինի, որ դու հեռաձայնես Վենետիկ եւ նրանց հետ պայմանաւորուես, թէ ե՛րբ է հարմար, որ մենք գնանք, - ասացի եւ կայարանում, որտեղից բոպեներ յետոյ շարժուելու էր մեր ճեպընթացը:

- Ճիշդ է ասում տղադ, Յակոբ: Բա մարդիկ չիմանա՞ն, թէ մենք երբ ենք լինելու իրենց մօտ, - հաստատեց մայրս:

- Արբահայրն ասաց, որ երբ ցանկանանք, կարող ենք գնալ:

- Բայց, պապա, ախր մենք վեց հոգի ենք է՛,- խօսքի մէջ մտաւ Մարիետան, - գուցէ նրանք կը դժուարանան բոլորիս ընդունել: Հռոմ հասնելուն պէս վանգ կը տանք ու դուք կ'ասէք, որ մենք բազմանդամ ընտանիք ենք:

Երբ Մարիետան մի բան էր ասում հայրիկիս, նա ոչ մի առարկութիւն չէր անում: Նրանք ոչ միայն հարս ու կեսրար էին, այլեւ լաւ, համագործակցուած ընկերներ...

Ամէն ինչ ճիշդ էր մտածուած: Վենետիկից պատասխանեցին, որ երկու օրից վանգահարենք, որովհետեւ գարնան այս հրաշալի եղանակին դժուար է վեց հոգու համար հիւրանոցում տեղ ապահովել:

Երկու օր յետոյ, առաւօտ կանուխ հայրիկս խօսեց Աբբահօր հետ: Վերջինս ասել էր, որ յաջորդ օրն իսկ պէտք է այնտեղ լինենք:

- Մենք չորս գիշերուայ համար տեղ ապահովեցինք, երկու օրը մեր հաշւոյն, մեր հիւրը կ'ըլլաք, իսկ միւս երկու օրը, եթէ ուզէք, կրնաք մնալ ու պտըտիլ, ատ ալ արդէն ձեր գիտնալիքն է, ասել էր Աբբահայրը:

Ուրեմն այդ օրը որեւէ տեղ չէինք կարող գնալ, ուստի որոշեցի Մարիետայի հետ գնալ մեր գրասենեակը՝ ճշդելու համար, թէ ե՞րբ ենք Ամերիկա մեկնելու:

- Դուք հապիւ մէկ ամիս է, որ հոս էք, ուրիշներ չորս, հինգ ամիս կ'սպասեն հլա կեցե՞ք...,- ցինիկաբար ասում է հապիւ քսանը բոլորած լիբանանցի երիտասարդը, իսկ նրա կողքին նստած հասակակից երիտասարդն էլ, առանց խայնելու, քթի տակ ծիծաղում է, կարծես հասկացնել տալով, որ աշխարհից անտեղեակ մէկն եմ ես:

Վենետիկը բաւական հեռու է Հռոմից: Անհրաժեշտ է վաղ առաւօտեան գնացք նստել, գոնէ մուրը չընկած՝ վերջնակէտին հասնելու համար:

Այո, բաւական երկար ժամանակ առաւ մինչեւ հասանք Վենետիկ: Հարցուփորձով, քայլելով հասանք Սուրբ Մարկոսի նշանաւոր հրապարակը, աշխարհի ամէնանշանաւոր հրապարակներից մէկը՝ Հռոմի Սուրբ Պետրոս հրապարակից յետոյ, սակայն մի քանի անգամ փոքր Վատիկանի հրապարակից:

Սակայն Վենետիկի հրապարակը յայտնի է իր Դոժերի պալատով եւ «Մահուան կամուրջ»-ով: Վենետիկի «փողոցները» ոչ այնքան մաքուր ջրով լի ջրանցքներ են, դրանց թիւը հասնում է 150-ի,

որոնք իրար հետ կապում են 400-ից ատելի կամուրջներով: Սուրբ Մարկոսի հրապարակի հիւսիսային մասում, Սուրբ Ղապար գնացող նաւերի կայանն է:

Պէտք է անպայման իմանալ կղզի գնացող եկող նաւերի ժամատախտակը, հակառակ պարագային կը մնաս կղզում, ուր ոչ մի գիշերելու տեղ չկայ: Կղզին հայերի թագաւորութիւնն է, ուր չկան հիւրանոց, զբաղմունքի վայրեր կամ էլ ասենք՝ ճաշելու տեղ:

Մենք միայն երկու ժամ ունէինք կղզի գնալ գալու համար: Ուստի նպատակահարմար գտանք կղզի գնալը թողնել յաջորդ օրուան: Հայրիկս պանգահարեց եւ ճշդեց մեր հիւրանոցի անունն ու տեղը: Պարպուեց, որ հենց հրապարակին կպած փողոցում է, Դոժերի պալատի հարեւանութեամբ:

Իհարկէ, հիւրանոցից բացի, ամէն ինչի նման էր մեր բնակատեղին: Երկու փոքրից էլ փոքր խղճուկ սենեակներ, ողորմելի ընթրիքով: Երեւի խեղճ վարդապետները գաղափար անգամ չունէին, թէ ինչ պայմաններում են մեկ տեղաւորել: Կարելորդ՝ գիշերելու տեղ ունէինք:

Առաւօտեան, «նախաճաշից» անմիջապէս յետոյ գնացինք նաւամատոյց եւ Սուրբ Ղապար գնացող նաւը կէս ժամում մեկ հասցրեց կղզի:

Այդ կէս ժամուայ ընթացքում ես անընդհատ հայրիկիս էի նայում, չէ՞ որ կղզում, Հոգեւոր Հայրերի յսկողութեան տակ էր անցել իր պատանեկան, ուսանողական տարիները: Արդեօք ի՞նչ էր մտածում նա: Ամբողջ ճանապարհին ոչ մի խօսք չփոխանակեց: Միայն երբ ոտք դրեցինք կղզու վրայ, մէկ րոպէ կանգնեց, յետոյ ձեռքը մեկնեց

վանքապատկան շէնքի երկրորդ յարկի կողմը եւ ասաց.

- Տեսնո՞ւմ էք էն երկրորդ յարկի վարդագոյն շրջանակով պատուհանը...,- լռութիւն, ոչ ոք չի համարձակուում ձայն հանել,- դա վարժարանի իմ սենեակի պատուհանն է, իսկ նրա կողքի սենեակում, ժամանակին ապրել եւ հայերէն է սովորել Բայրոնը:

Բոլորս պապանձուել, մնացել ենք: Ամէն մէկս իւրովի հասկացաւ, թէ ինչ է կատարուում Յակոբ Անասեանի հետ:

Եկան, հաւաքուեցին Սուրբ Հայրերը, Աբբահայրը, որոնց մօտ հիւր էր եկել իրենց նախկին սաներից մէկը, Հայաստանի նշանաւոր պատմաբան Յակոբ Անասեանը:

- Շիտակը, պարոն Անասեան, մենք երկու տարի առաջ կուլէինք ձեզի հոս տեսնալ, Մխիթարեան Միաբանութեան 250-ամեակի օրերուն: Մենք երեք անգամ հրաւեր ղրկեցինք ձեր անունով, բայց ձեր փոխարեն կին մը ղրկեցին՝ Շուշանիկ Ղազարեան անունով, որ բնաւ կապ չունէր մեր Միաբանութեան հետ:

- Այդ իմ մեղքս չէր, Աբբահայր: Ես գիտէի հրաւերի մասին, բայց իշխանութիւնները չ'արտօնեցին զիս Իտալիա գալ:

- Գիտե՞մ, գիտեմ, Անասեան, գոնէ տղամարդ գիտնական մը ղրկէին, ե՞րբ եղած է, որ կին մը կապ ունենայ մեր միաբանութեան հետ: Լա՛ւ, մոռնանք..., ինչպէս էք, հանգի՞ստ էք, որեւէ բանի մը պէտք ունի՞ք:

- Լաւ ենք, Աբբահայր, բանի մը պէտք չունինք, շնորհակալ ենք, հիանալի հիւրանոց է:

- Ի՞նչ կըսե՞ք..., Վենետիկի մէջ հիանալի հիւրանոց, չէի գիտեր...: Ինչեւէ, այսօր ամբողջ օրը միասին ենք: Հոս ալ կը ճաշենք միասին, թէեւ չէ պատահած, որ մենք մեր ճաշի սեղանին շուրջ կանայք ունենանք, բայց դուն մերինն ես, այս հաստատութիւնը քուկդ ալ է, այնպէս որ ազատ պզգցէք ձեզ: Հիմա եկէք պաշտօնը, այսօր ձեր բախտէն հրաշալի եղանակ է: Մենք հոս շատ անձրեւ ունինք, բայց մենք վարժուած ենք:

Բոլորս մէկտեղ, երկու երիտասարդ վարդապետների ընկերակցութեամբ, գրեթէ երկու ժամ ման եկանք կղզիով մէկ: Վարդապետները, մէկը-միւսից առաջ անցնելով՝ բացատրութիւններ էին տալիս կղզու ամէն մի անկեան մասին ու սիրայոթար պատասխանում էին մեզ հետաքրքրող ամէն մի հարցի:

Միեւնոյն Մեքսատացու գլխաւորութեամբ, 18-րդ դարից սկսեալ Սուրբ Ղազար կղզում շինարարական լայն աշխատանքներ են ծաւալուել, բարենորոգուել է եկեղեցին, հիմնուել՝ երկյարկանի վանք, գրատուն, վարժարան, բնակելի շինութիւններ ու ծաղկանոցներ: 1810-ին, Նապոլէոն Բոնապարտի հրովարտակով Սուրբ Ղազար կղզին ճանաչուել է որպէս գիտական կենտրոն: 1833-ին Միաբանութիւնը գնել է կղզին ու դարձրել իր սեփականութիւնը, իսկ 1836-ին ամբողջ կղզին շրջափակուել է քարէ պարսպով:

Այսօր Սուրբ Ղազար են այցելում հազարաւոր պօսաշրջիկներ, իսկ հայերի համար այն վաղուց է դարձել սրբատեղի: Սուրբ Ղազար կղզի են այցելել Բայրոնը, Վալտեր Սկոտը, Ալբեր Դը Միւսէն, Յովհաննէս Այվազովսկին եւ շատ-շատ ուրիշներ:

...Հայրիկս երկա՛ր կանգնեց Հայր Վահան Յովհաննիսեանի գերեզմանի առջեւ:

- Յիշում էք, չե՞՞ Հայր Վահանին,-ասաց հայրս:

- Ի՞նչպէս չէ պապիկ, ես այն ժամանակ հինգ տարեկան էի, բայց ամէն ինչ յիշում եմ: Մեր տանն էր ապրում Երեւանում: Սոսկալի ծխում էր,- ասաց Արմէնը:

- Հե՛չ մի ասա, Արմէն ջան, երեք ամիս, օրը քսանչորս ժամ նրա ետեւից էի ման գալիս, որ ծխախոտի մնացուկները հաւաքեմ: Որտեղ ասես ծխախոտ կար: Մինչեւ անգամ ննջասենեակում,- ասաց մայրիկս:

- Ես շատ աղօտ եմ յիշում,- սա էլ Արամն էր,- անդադար հապում էր:

- Ատ հապալն ալ իրեն տաքաւ,- միջամտեց Աբբահայրը: Բայց մեծ գիտնական էր, հրաշալի բանաստեղծ: Ինք միշտ կը պատմէր Հայաստանի, ձեր ընտանիքի մասին, Երեւանի հիմնադրութեան 2750-ամեակի փառայեղ տօնակատարութիւններու մասին:

Աբբահօր մօտ կազմակերպուած ընթրիքը թէեւ ոչ շատ ճոխ, բայց, ինչպէս ասում են, հոգեւորականի համար կարելի էր ճոխ համարել:

Ընթրիքից յետոյ, թէյի սեղանի շուրջ խօսակցութիւնն ամբողջովին ծաւալուեց մեր ընտանիքի՝ Միացեալ Նահանգներ հաստատուելու շուրջ:

- Եղածը՝ եղած է: Որեւէ խրատ, կամ միջամտութիւն անիմաստ է, պարոն Անասեան,- ասաց Աբբահայրը,- զիս մեծագոյն ցաւ պատճառողը ձեզի պէս գիտնականներու դուրս ելլելն է Մայր Հայրենիքէն: Ամէն պարագայի յաջողութիւն կը մտադրեմ ձեր ընտանիքին եւ փափագս է, որ այս երկու տղաքը հայ մնան Ամերիկայի պէս ամէ-

նակույ երկրին մէջ: Դուք Սուրաա-Ռաֆայէլեան վարժարան գացի՞ք:

- Ոչ, դեռ չենք գացած, Աբբահայր: Վաղը պիտի երթանք: Այսօրն արդէն լմնցաւ: Վաղն ալ հոս կ'անցընենք, միւս օրը մտադիր ենք Միլան երթալ: Թէրես տղաս եւ հարսս կարենան Լա Սկալայի մէջ ներկայացում մը դիտել,- համեստօրէն պատասխանեց հայրիկս:

- Որքա՞ն գեղեցիկ, ինչպէս կ'երեւայ լաւ ծրագիր մշակած էք...,- վարդապետ,- շրջուելով երիտասարդ վարդապետի կողմը, հարցը ուղղեց նրան,- վերջին նաւը ե՞րբ կը մեկնի մեր կղզիէն:

- Ժամը 7-ին-ին, Աբբահայր:

- Ըսել է շատ ժամանակ չունինք, պարոն Անասեան: Այսպիսի մեծ խումբ, որուն մէջ կանայք կան, կը ներէք, չենք կրնար հոս տեղաւորել,- կատակով, ծպտալով եզրափակեց իր խօսքը Աբբահայրը:

Վերջին նաւը, որի մէջ միայն մենք էինք, Սուրբ Դավար կղզուց մեկ բերեց քաղաք, Սուրբ Մարկոսի հրապարակ:

Մինչ այդ օրը ես նման բազմութիւն չէի տեսել աշխարհի որեւէ հրապարակում: Այդ յետոյ էի տեսնելու, 1988-ին՝ Երեւանի Ապատութեան հրապարակում, միայն այն տարբերութեամբ, որ այստեղ խաղաղ մթնոլորտ էր, աւելի ուրախ, երգ ու պար, աշխարհի չորս ծագերից հաւաքուած հազարաւոր պօսաշրջիկներ եկել էին վայելելու տեղանքը, չքնաղ բնութիւնն ու գոնդոլների վրայից հնչող բազմատեսակ իտալական երգերն ու մեղեդիները:

Գրեթէ շարժուելու տեղ չկար հրապարակում, մենք էլ՝ վեց հոգի: Կարող էինք կորցնել մէկս

միւսին: Մեծահասակ ծնողներս արդէն հոգնել էին ամբողջ օրուայ անցուդարձից: Մենք էլ նոյնը: Ուստի որոշեցինք գնալ հիւրանոց ու քիչ-միչ հեռու-տացոյց նայելուց յետոյ քնել:

Թւում էր, թէ հանգիստ քուն էի մտնելու, բայց օրուայ տպաւորութիւնների ազդեցութեան տակ, հազարումի մտածումների լաբիրինթոսում, իրերամերժ երազների խառնարանում իմ ըտանիքի յետագայ ծրագրերն էի մշակում:

Անտեր մնայ, հնարաւորութիւն էլ չկար վեր կենալու, գէթ սեղանի լոյսի տակ գրառումներ անելու: Մի կերպ լուսացրի:

- Դու կարծում ես՝ ես քնած էի՝ բոլորովին, ամէն մի շարժումդ տեսել եմ, երազներիդ մէջ արտասանած «ճառերդ» էլ իրացրել,- առաւօտեան ասաց Մարիետան:

- Այդքանը կը լինի, քուր ջան..., դաւայ, դաւայ, երեխէքին վեր կացրու, վստահ եմ, մերոնք ոտքի վրայ են: Այսօր ձեզ լաւ ման եմ ածելու: Առաջին գործը պիտի լինի Մուրատ-Ռաֆայէլեան վարժարան գնալը:

- Պապա՛, ի՞նչ կը լինի, եթէ այսօր դրսում նախաճաշենք,- ասաց տասներեքամեայ Արամս, որ հօր նման չափազանց «քթի մազ» էր ու ոչինչ չէր հաւանում:

- Լաւ, տղաս, արի այսօր շոայլութիւն անենք, թող հիւրանոցի նախաճաշը իրենց մնայ, թէեւ վճարուած է,- ուրախ-ուրախ ասացի ես:

- Ուռռաաա՛,- բացականչեց Արմէնը,- երեւաց, որ նրա սրտով էլ էր դրսում նախաճաշելը:

Վենետիկում ամէն քայլափոխի սնուելու տեղ կայ, միայն թէ ցանկանաս: Այդ օրուայ մեր նախաճաշը իսկական ճաշի էր նման, մի երեւոյթ, որ տարօրինակ էր մատուցողի համար, որը ամէն մի

նոր պատուէր կատարելիս, երեսուներկու ատամները ցոյց տալով էր հեռանում մեր սեղանից:

Մուրատ-Ռաֆայէլեան վարժարանում գիտէին մեր մասին, թէ ո՞րտեղից՝ Աստուած գիտի: Շրջեցինք ողջ վարժարանով մէկ, եղանք դասասենեակներում, առանձին կաբինետներում: Ամէնուր մաքրութիւն, կարգապահութիւն, բոլոր սովորողների մօտ հայերէնի անթերի իմացութիւն, մաքուր արեւմտահայերէն խօսք ու վրոյց:

- Աս ի՞նչ աղուոր թոռնիկներ ունիք, պարոն Անասեան,- հայրիկիս ասաց վարժարանի տնօրէն վարդապետը,- լաւ թեկնածուներ կրնան ըլլալ մեր վարժարանին համար: Ձգեցէք անոնց մեկի,- միանգամայն լուրջ ասաց տնօրէնը,- իրաւ կըսեմ, ձեր վիճակը դեռ անորոշ, ի՞նչ պէտք ունիք ձեզի հետ քաջքրտելու սա տղաքը, մեղք չե՞ն:

Ես համբերութեամբ լսում էի վարդապետի բարբաջանքը, մինչ Մարիետան կամացուկ, իբր ոչ ոք չի լսում, ականջիս մէջ ասում է.- լաւ է ասում Հայր Սուրբը Հենրիկ, արի, արի, գոնէ մէկ տարի թողնենք այստեղ երեխեքին, կը սովորեն, լաւ կը լինի:

- Ի՞նչ,- արդէն բարձրաձայն, որպէսզի բոլորը լսեն,- դո՛ւ, հենց դու, կարո՞ղ ես մի օր առանց տղաներիդ տեսնելու ապրել, էդ ինչե՞ր ես ասում:

- Ո՛չ, ոչ, ամա՛ն, էդ ի՞նչ ես ասում:

- Բա ո՞ւր ես նման բաներ ասում՝ Հայր Սուրբին էլ թիրիմացութեան մէջ գցում: Մենք դեռ մեր անելիքը չգիտենք, մեր ապագան դեռ անորոշ է, ի՞նչպէս կարող ենք մեզ նման բան թոյլ տալ:

- Չէ՛, չէ, Հայր Սուրբ, տղաս ճիշդ է ասում: Մենք դեռ կէս ճանապարհին ենք: Գնանք տեղ հասնենք, տեղաւորուենք, թէրեւս ապագային

նման միտք ունենանք, այն ժամանակ մենք ձեզ տեղեակ կը պահենք,- ասաց մայրս:

- Թող ատանկ ըլլայ, բարեկամներս: Մեզի համար մեծ պատիւ է վարժարանէն ներս որպէս աշակերտ ունենալ Անասեանին թոռները: Կրնամ վստահեցնել, որ նոյնիսկ առանց վճարումի կըրնանք գործը յաջողցնել:

- Մարջան... այդ ի՞նչ պոռթքում էր, էդ ի՞նչ չմտածուած ոգեւորութիւն հանդէս բերիր,- ելքի դռան մօտ ասացի նրան:

- Հեն ջան, կը ներես..., ես մի վայրկեան մոռացայ, թէ որտեղ ենք գտնուում:

Վարժարանը հենց ջրանցքի բերանին է: Հազիւ մէկ մետր լայնութեամբ մայթ է եղած-չեղածը: Գինով մէկը հազիւ թէ կարողանայ քայլել այդ մայթով, որպէսզի ջրանցքը չընկնի:

- Հիմա գնում ենք Գոնդոլով (նաւակ) մէկ ժամ ջրանցքներով պտըտելու եւ գոնդոլավարների հիւանալի նեապոլեան երգերը լսելու, որից յետոյ կը շրջենք քաղաքով մէկ, կը գնանք շուկա, բազում-բազում, մէկը-միւսից գեղեցիկ խանութներ կան այնտեղ: Հարկ եղած դէպքում էլ փոքր-մոքր գրնումներ կ'անենք,- բարձրագոյն ձայնով ասացի ես:

Յաջորդ օրն առաւօտեան, բաւական ուշ հաւաքուեցինք: Նախորդ օրը ահագին հոգնել էինք ամբողջ Վենետիկը տակնուվրայ անելով: Բարեբախտաբար, Միլանը այնքան էլ հեռու չէր Վենետիկից: Երեք-չորս ժամում գնացքով տեղ հասանք:

Ես գիտէի, որ Միլանում Հայ Մշակոյթի Տոն կայ: Մեր առաջին գործը եղաւ գտնել այդ կենտրոնի հասցէն: Երկար փնտրեցինք: Բարեբախտաբար հայրիկս տիրապետում էր իտալերէնին եւ դիրին էր հաղորդակցուել մարդկանց հետ: Վերջապէս մետրոյի կայարանում հանդիպեցինք մի

բարեհաճ տղամարդու, որը գաղափար ուներ Միլանի հայ համայնքի մասին: Վերջինս հեռաձայնի խցիկի մէջ ամրացուած տեղեկատու գրքից գտաւ Հայ Կենտրոնի հասցէն, որից յետոյ ասաց.

- Եկէք իմ ետեւից, իջնենք մետրօ:

Կուրօրէն շարժուեցինք անծանօթ, բարեհաճ տղամարդու ետեւից: Բաւական երկար քայլեցինք մինչեւ հասանք տոմսարկղին:

- Դուք այս անկիւնում ինձ սպասէք, տեղ չգնաք, ես հիմա կը վերադառնամ:

Վայրկեաններ անց, անծանօթ բարերարը մօտեցաւ մեզ ու իւրաքանչիւրիս տուեց մետրոյի մուտքի տոմսակները: Ես փորձեցի վճարել, սակայն անծանօթ բարերարը կտրականապէս մերժեց:

- Երկու կանգառ յետոյ կ'իջնէք, ելքի մօտ կրպակներ կան: Որեւէ մէկ կրպակի աշխատող ձեզ կը բացատրի ինչպէս գնալ Հայ Մշակոյթի Տուն:

Մենք չհասցրինք անգամ շնորհակալութիւն յայտնել ակնյայտօրէն շտապող անծանօթ բարերար տղամարդուն:

Մետրոյի հրապարակում ահագին բազմութիւն կար, օրը շաբաթ էր, կրպակներում առեւտուրը եռում էր: Հնարատր չէր մօտենալ դրանցից որեւէ մէկին: Տեսայ, որ կրպակներից մէկի մօտ մի ծերուկ հանգիստ ծխում էր իր համար: Վստահ, որ նա տեղի բնակիչ է, իմ կոտրած-թափած անգլերէնով հասկացրի, թէ ինչ ենք փնտրում.

- Օ՛, արմենիէն սե՛նտէր..., յէս, յէ՛ս, այ նօ՛...

- Պապա՛, մօտեցիր, տես, թէ ի՞նչ է ասում այս ծերուկը,- չթողնելով, որ նա շարունակի իր ասելիքը դիմեցի հօրս:

Հայրիկս մօտեցաւ եւ մի երկու բառ իտալերէն փոխանակելով ծերունու հետ, ասաց.

- Նա գիտի Հայ Կենտրոնի տեղը, այստեղ մօտակայքում է, նա կարող է մեզ ուղեկցել:

Հայրս ու անծանօթ իտալացին մեր առջեւն ընկած՝ մեզ առաջնորդում են դէպի Հայ Մշակոյթի տուն (երանի՜ չառաջնորդէին):

Ճանապարհին, մի մեծ հրապարակի միջով անցնելիս, հայրիկս մի պահ շրջուեց մեզ եւ ասաց.

- Այս հրապարակում են 1945 թուականին ոտքերից կախել Մուսսոլինիին:

Ե՛հ, միտքս գնում է հին՝ Ֆաշիստական Գերմանիան եւ ներկայիս ծաղկուն, հարուստ Գերմանիան: Այսօրուայ Գերմանիան տեսնելու առիթն ունեցայ երկու անգամ եւ դժուար է երեւակայել, որ այն ծնուել է փլատակների վրայ:

... Ի՛սկապէս բախտաւորութիւն էր, որ մենք շաբաթ օրն էինք յայտնուել Միլանի «Հայ» տանը, որովհետեւ, ինչպէս ասացին կենտրոնում, շաբաթուայ մնացեալ օրերին մարդ չի լինում այնտեղ:

Սրահ կոչուածը մեծ, խառնիխուռն ապրանքներով լի սենեակ է յիշեցնում, որտեղ քսանի չափ հայորդիներ առանձին խմբեր կազմած, ժամանակ են սպանում: Ոչ մի ընդհանուր ծրագիր: Մեզ էլ, ինչպէս ասում են, «շան տեղ դնող» չկայ: Միայն մի քանի հոգի մօտենում են, հետաքրքրում, թէ ով ենք, ինչ ենք, ուր ենք գնում, ինչ ենք անում Միլանում: Այդքանը միայն: Ես ասում, հասկացնում եմ, որ ոչ մէկը չունենք Միլանում, սակայն կ'ուզէինք մէկ-երկու օր ման գալ, Լա Սկալա գնալ, ներկայացում դիտել, - ո՛ւմ ես ասում՝ ո՛չ մի արձագանգ:

Արդէն երկու ժամի չափ մի կերպ տեղաւորուել ենք սրահում, բայց մեզնով զբաղուող չկայ:

Մէկ էլ ինձ է մօտենում մի քառասունին մօտ տղամարդ եւ հարցնում.

- Ինձի ըսին, որ դուք երածիշտ էք, դաշնակ կը նուագե՞ք: Եթէ այո, կրնա՞ք քանի մը կտորներ սորվեցնել ինձի «Անուշ» օպերայէն,- առանց իմ համաձայնութիւնն առնելու, դաշնամուրի նոտակալի վրայ դրեց օպերայի կլաւիքը:

- Բայց պարոն, ես ընտանիքիս հետ եմ, ժամանակնիս շատ սուղ է, եւ մենք չենք գիտեր, թէ ուր, որ հիւրանոցը պիտի մնանք այս գիշեր, օրն ալ լմննալու վրայ է: Եթէ կը խոստանաք, որ մեզի կ'օգնէք գիշերելու տեղ մը գտնալ, սիրո՞վ, ինչո՞ւ չէ, ես հիմա իսկ կ'անցնիմ դաշնակին առջեւը,- կատակով ասացի ես:

- «Ադ քան մը չէ, ճանրմ» ասելն ու «Աղջի անաստուած» բացելը մէկ եղաւ:

Մինչ մենք փորձ էինք անում, յարակից սենեակից ելումուտ էին անում մի ձեռքին սանդուիչ, իսկ միւսին կոկա կոլա բռնած, շքեղ հագուստներով ու ապարանջաններով պճնուած տիկիները՝ ինչն ու պարոնները, իսկ իմ խեղճերը, սպասում էին իմ «հրահանգներին»:

Ոչ ոք, տառացիօրէն ոչ մէկը չնկատեց անգամ մեր, զոյգ տղաներիս ներկայութիւնը: «Սրա՞նք են մեր Եւրոպայի հայերը», - ասում եմ ինքս ինձ ու մեղադրում, որ ինքնակոչ «հիւրի» վիճակում յայտնուելով՝ սպորացրի նաեւ ծնողներիս:

Գրեթէ երկու ժամ խլեց մեզնից այդ վայերգիչը, որի անունն էլ չիմացայ: Մէկ էլ տեսանք, որ ամէն մարդ կամաց-կամաց լքում է կենտրոնը: Մնացել ենք մենք ու մի չորս-հինգ հոգի, հաւանաբար պատասխանատու անձինք:

- Դուք ո՞ւր պիտի երթաք, կեդրոնը պիտի գոցենք, արդէն ժամը եօթն է,- ասում է կարմիրից էլ կարմիր շրթունքներով տիկինը:

- Շիտակը մենք ալ չենք գիտէր, թէ ուր պիտի երթանք, որ հիւրանոցը,- ասում եմ ես,- քիչ առաջ-
ուան երգիչը, անունն ալ չենք գիտէր, խոստացաւ
մեզի օգտակար ըլլալ, ո՞ւր է, մէջտեղ չկայ:

- Ի՞նչ երգիչ, ճանըմ..., խենթին մէկն է..., գնաց,
քիչ առաջ դուրս ելաւ:

- Ի՞նչպէս թէ գնաց, ես երկու ժամ կորսնցուցի
իրեն համար, մինչ ընտանիքս ահա քանի ժամ է
հոս անօթի, ծարաւ՝ իմ որոշումիս կը սպասէ:

- Ի՞նչ կրնամ ըսել, պարոն, գէշ բան է ըրածը,
խօսք չ'ուզէր, սակայն ըստ օրինի պիտի գոցենք
սրահը: Իսկ ինչ կը վերաբերի հիւրանոց գտնա-
լուն, շաբաթ օրով, Միլանի մէջ, անկարելի է, որ
գտնաք, նախապէս պատուիրելու էիք եւ, ինչպէս
կը տեսնամ, բազմանդամ ընտանիք էք..., շիտակը
դժուար է ձեր վիճակը,- սա էլ մէկ ուրիշ պճնուած
կին է ասողը:

- Կրնա՞նք այս գիշեր հոս, կեդրոնին մէջ
մնալ, կերպով մը կը հարմարինք,- խեղճացած տո-
նով հարցնում եմ ես:

- Ո՛չ, ի՞նչ կ'ըսէք, ատանկ բան անկարելի է,
օրէնքի խախտում է...:

- Ինչո՞ւ անկարելի է, ո՞վ պիտի գիտնայ, դուռը
վրանիս գոցեցէք եւ գացէք, առտու կը բանաք, աս-
կէ դիրին բա՛ն,- փորձում եմ գութի պգացում
արթնացնել դիմացինիս հոգում

- Կը կրկնեմ, պարոն, մենք չենք կրնար արտո-
նել, որ հոս մնաք:

- Եթէ լոյսէն կը վախնաք, կրնանք մութ տեղը
կենալ եւ դուրսէն ուրիշ մէկը չի կրնար ենթադրել,

որ հոս մարդ կայ,- արդէն համբերութիւնից դուրս ելած, գրեթէ բղաւոցով ասում եմ ես:

Քար լոռութիւն, ոչ մի արձագանգ, նոյնիսկ կնոջ կողքին կանգնած մարդիկ էլ են լուռ, ոչ մի միջամըտութիւն:

- Եւ դուք պիտի թոյլ տաք, որ աս պզտիկներուն հետ փողո՞ցը մնանք,- սա էլ հայրս է ասողը, որ մինչ այդ լուռ հետեւում էր անցուդարձին ու մեր խօսակցութեանը:

- Չգէ՛, Յակոբ, ձգէ,- արցունքն աչքերին, մէջ մտաւ մայրիկս,- ասանկ հայեր ալ կան եղէր...:

Դարձեալ ոչ մի պատասխան, ոչ մի արձագանգ: Միլանահայերը կամաց-կամաց շարժուեցին դէպի ելքի դուռը, հայեացքներով հասկացնել տալով, որ իրենց հետեւենք:

Դրսում, արդէն մայրի վրայ, տեսնելով մերոնց խեղճացած, անհուսալի վիճակը, մի տեսակ ուժ իջաւ ուսերիս.- Հենրիկ, քեզ թափ տուր, ընտանիքիդ ոգին բարձրացրու, դու ես գլխաւորը...:

- Հը՛, ի՞նչ էք սառած, սմբած տեսք ընդունել, կեանքը պայքար է, չէ՞, տղերք,- ուրախ, իբր որեւէ արտակարգ բան չի եղել,- ասում եմ ես,- հլա մի ձեզ թափ տուէք: Գիտեմ, անօթի էք, ծարաւ, մի քիչ էլ դիմացէք: Ես արդէն ճշդել եմ, Լա Սկալան շատ մօտ է, գնանք դիմացի մայրը, կը հարցնենք, թէ որ տրամվայն է Լա Սկալա գնում: Կը գնանք թատրոն, կը գտնենք Էլլադային, նա մեզ ամէն ինչում կ'օգնի:

Իսկապէս էլ շատ մօտ էր Լա Սկալան: Արտիստական կենտրոնական մուտքի աշխատողն ասաց, որ վերապատրաստման համար Խորհրդային Միութիւնից եկած արտիստները սովորաբար ժամը ուրին են դուրս գալիս վեցերորդ մուտքից:

- Գնացէք եւ սպասէք այնտեղ,- շատ յարգալից բացատրեց դոնապանը:

Ամէն ինչ մոռացուեց: Յոյս էր ծագել..., ա՛խ, այդ ՅՈՅՍԸ,- ի՞նչ կարեւոր պգացում է, Աստուած իմ: Իսկապէս էլ, ճիշդ ժամը ուրիշ խնդում-ծիծաղով վեցերորդ մուտքից դուրս ելաւ Էլլադա Չախոյեանը՝ մնացեալ չորս երիտասարդ երգիչ-ների հետ: Մեզ տեսնելուն պէս՝

- Մարիետա՛, Հենրի՛կ, էս ո՞րտեղից, ո՞նց էք յայտնուել այստեղ, աչքերիս չեմ հաւատում: Գրկախառնութուն, քրքիջ ու անպուսպ ծիծաղ, մեր ուրախութեանը չափ ու սահման չկայ:

Ես եւ Մարիետան իրար հերթ չտալով ամէնայն մանրամասնութեամբ պատմեցինք ամբողջ օրուայ անցած-դարձածի մասին:

- Մի հարցում են դրանք ճիշդ եղել: Անհնար է հիւրանոցում տեղ գտնելը: Դավա՛յ, դաւայ, պաշլի (հայդէ, հայդէ, գնացի՛նք), ho ձեզ փողոցում չեմ թողնելու: Մի րոպէ սպասէք այստեղ, ես տղաների հետ մի երկու խօսք փոխանակեմ ու գամ,- ասաց Էլլադան ու գնաց տղաների մօտ:

Տղաների հետ Էլլադան չգիտեմ ինչ խօսեց-չխօսեց, բայց բոլորս միասին շարժուեցինք դէպի տրամվայի կանգառ: Ընդամէնը մէկ կանգառ՝ եւ մենք հիւրանոցի առջեւում ենք:

- Մտէք, մտէ՛ք, սա մեր հիւրանոցն է, բոլորը մեզ գիտեն: Երկու ամիս է մենք այստեղ ենք ապրում: Տեղաւորուէք, ինչպէս հարմար էք գտնում: Իսկ որեւէ բան կերել է՞ք, ճաշել է՞ք:

Տեսնելով, որ ոչ մի պատասխան չկայ մեր կողմից, Էլլադան ամէն ինչ հասկացաւ:

- Ես բարձրանամ իմ սենեակ, հագուստներս փոխեմ ու կ'իջնեմ, իսկ մինչ այդ կառավարիչը ձեզ կ'աւի հիւրանոցի վիճակի մասին:

Քիչ անց մեզ մօտեցաւ բարեհամբոյր մի երիտասարդ եւ փորձեց ինչ-որ բան բացատրել: Անմիջապէս հայրիկիս առաջ մղեցի, հասկացնել տալով, որ միայն նա գիտի իտալերէն:

Երիտասարդը հայրիկիս ասել էր, որ հիւրանոցում երկու ազատ սենեակ կայ, որոնք պահուում են անսպասելի բարձրաստիճան հիւրերի համար, սակայն մինչեւ ժամը տասներկուսը չեն կարող պրաղեցնել պատահական հիւրերով:

- Եթէ մինչեւ այդ ժամը որեւէ մէկը չգայ, ձեզ կը տրամադրենք այդ սենեակները,- ասել էր երիտասարդը:

Ասել կ'ուզի, այսպէս կամ այնպէս, պարտաւորուած էինք սպասել մինչեւ կեսգիշեր, այն էլ յայտնի չէր որեւէ մէկը կը գար, թէ ոչ:

Քիչ անց երեւաց Էլլադան, իր նման վերապատրաստուող ուկրաինացի երգչի հետ: Երկուսն էլ բեռնաւորուած էին ուտելիքներով ու սառը խմիչքներով:

- Մարիետա ջան, այս է ամէնը ինչ-որ կար մեր սենեակներում: Այստեղ երեկոյեան ոչ մի խանութ բաց չի լինում, նոյնիսկ շաքար օրերին, այնպէս որ գոհացէք այն ամէնով, ինչ որ կար մեր սենեակներում:

Հենց հիւրանոցի նախասրահի սեղաններից մէկի վրայ «սեղան գցեցին» Էլլադան եւ Մարիետան: Մենք սոված գայլերի նման յարձակուեցինք ուտելիքների վրայ: Խեղճ երեխեքս չգիտէին ինչ վերցնել. հաց, պանիր, երջիկ, վարունգ, լոլիկ: Հացը քիչ եկաւ: Իտալացի գործավարը հեռուից աչքերը յառած մեզ վրայ, ժպտուն երեսով հետեւում էր մեր հացկերոյթին, եւ, հաւանաբար նկատելով, որ հացը քչութիւն արեց, չգիտես որտեղից մի խոշոր հաց բերեց ու դրեց մեր

սեղանին: Այդ ժամին գնացող-եկող շատ չկար: Ինքաններն էլ քաջալերիչ հայեացքներով էին նայում մեզ վրայ ու թերեւս էլ մտածում էին, թէ էս լեն ու բոլ աշխարհում, որտեղից են յայտնուել այս անօթի մարդիկ:

Մինչեւ կէս գիշեր գրեթէ երկու ժամ կար:

- Էլլադա ջան, դու գնա հանգստացիր, մեղք ես,- ասում եմ շնորհառատ երգչուհուն:

- Ի՞նչ ես ասում, Հենրիկ, ես ինչպէ՞ս կարող եմ գնալ ու հանգիստ քնել, երբ դեռ յայտնի չէ, թէ ինչ է լինելու ձեր վիճակը: Երեխաները հեն ա, հեն ա քնելու վրայ են: Մարիետա, մի կերպ տեղատրիք բազմոցների վրայ, մեղք են, իսկ ես գնամ տեսնեմ նորութիւն չկա՞յ...

Ակամայ յիշեցի, որ օրեր առաջ, երբ հեռաձայնել էի Պոլսի իմ բարեկամ Մարտիրոս Բալըզճիօղլուին եւ նրան յայտնել, որ մի շաբաթով պտոյտի ենք դուրս գալու Հոռմից, նա ասել էր, որ եթէ Միլանում լինենք ու ինչ որ դժուարութիւն ունենանք, կարող ենք դիմել իր՝ Մանուկ անունով ընկերոջը, որը պրոսանաւերի արեւտրով է պրադուում եւ դիրքի տէր է: - Եթէ դրամի էլ պէտք ունենաք, կարող էք դիմել նրան, ես նրան կ'ասեմ այդ մասին,- ասել էր Մարտիրոսը ու թելադրել իր ընկերոջ հեռաձայնի թիւը:

Թէեւ շատ հարմար ժամ չէր պանգահարելու համար, բայց ես խնդրեցի Էլլադային, որ պանգահարի Մանուկին ու հեռախօսը փոխանցի ինձ:

- Հենրիկ, դո՞ւն ես. ո՞րտեղէն կը հեռաձայնեաս...

- Այո՛, այո, ես եմ Մանուկ, դուն գիտե՞ս, թէ ես ով եմ:

- Այո՛, այո՛, շատ լաւ գիտեմ: Քու բախտէդ, գիտե՞ս ով կը գտնուի հիմա հոս, Միլանի մէջ, Մարտիրոսին եղբայրը, Օննիկը, երեկ եկաւ:

- Ի՞նչ կ'ըսես..., ի՞նչ գործ ունի հոս Օննիկը:

- Ընտանիքին համար նաւ գնելու եկած է պարոնը, որ Գընալըին շուրջը պտըտի,- ծիծաղելով ասաց նա ու արեւացրեց,- կրնամ իր հեռաձայնին թիւը տալ, Ինթերնասիոնալ օթելին մէջ տեղաւորուած է:

- Տուր, տուր, Մանուկ, ես լաւ կը ճանչնամ Օննիկը:

Անմիջապէս կապուեմ եմ Օննիկի հետ: Բարեբախտաբար հիւրանոցում էր.

- Ո՞ր օթելը իջած էք, Հենրիկ...

- Բերնա, Բերնա կը կոչուի Օննիկ:

- Ո՞ր շրջանն է, գիտե՞ս...

- Ո՛չ, Օննիկ, ո՞րկէ պիտի գիտնամ եղբայր, մենք միայն առտու հասանք Միլան: Այնքանը գիտեմ, որ Լա Սկալային շատ մօտ ենք: Դեռ սենեակ չեն տուած, ժամը տասներկուսին յստակ պիտի ըլլայ սենեակ պիտի տան, թէ ոչ:

- Տեղ մը չերթաք, ես մէկ ժամէն հոգ կ'ըլլամ:

- Այս ժամուն ո՞ւր կրնանք երթալ Օննիկ: Դուն հոգ մի ընէր, վաղը առտու կը տեսնուինք, հանգիստիդ նայէ:

- Լաւ, կը նայինք,- ասաց Օննիկը եւ ընկալուշը կախեց:

Այնքան գնաց-եկաւ Էլլադան ադմինիստրատորի մօտ, որ կարողացաւ համոզել, որ տասներկուսը չեղած մեկ տրամադրեն սենեակները: Խեղճ երեխաներս արդէն ննջում էին բազմոցների վրայ:

- Հենրիկ, եղաւ, համոզեցի: Միայն թէ դուք այդքան դրամ ունե՞ք..., անհանգստացած հարցրեց Էլլադան:

- Այսինքն ո՞րքան...,- ամաչելով հարցրի ես:

- Իրաքանչիւր սենեակը երկու հարիւր դուլար է մէկ գիշերուայ համար:

Սարսուռը պատեց մարմինս, չորս հարիւր դուլար մի գիշեր քնելու համար, մեկ համար հսկայական գումար էր:

- Իսկ թոյլ կը տա՞ն, որ մէկ սենեակում տեղաւորուենք,- ամաչելով ասացի ես:

- Սպասիր գնամ հարցնեմ:

Այս անգամ բաւական երկար մնաց Էլլադան ադմինիստրատորի մօտ, բայց վերադարձաւ բարձրը տրամադրութեամբ.

- Եղաւ, հասկացան մարդիկ ձեր վիճակի լըրջութիւնը եւ երկու սենեակի համար կը վճարէք երկու հարիւր դուլար, հը՛, ի՞նչպէս է:

- Հիանալի՛ Էլլադա, մենք երբէք չենք մոռանա քո արած զոհողութիւնը մեկ համար:

Ժամը 11-ին բարձրացանք եօթերորդ յարկ: Սենեակները կողք-կողքի էին: Հրաշալի յարմարութիւններ: Այնքան հոգնած էինք, որ հրաժարուեցինք երապային լոգարանից օգտուել, թողնելով այդ հաճոյքը իրականացնել յաջորդ օրուայ առաւօտեան:

Երեխաներին տեղաւորելուց յետոյ, մենք՝ մեծերըս, նստեցինք ընտանեկան «ծողովի»:

- Ուրեմն այսպէս,- ես եմ խօսողը: Ճիշդ են ասում չէ՞, որ, երբ «Աստուած մի դուռ փակում է, մի ուրիշ, նոր դուռ է բացում»: Հիմա ճիշդ եւ ճիշդ մեր պարագան է: Հայ Մշակոյթի տան մարդկանց անխիղճ, անհոգի վերաբերմունքին յաջորդեց Էլլադայի մարդկային ազնիւ վերաբերմունքը, միացըրած նրա չորս արուեստակից ընկերների վերաբերմունքը, որոնք իրենց հացը կիսեցին մեկ հետ:

Եւ յետոյ էլ յայտնուեց իմ լաւ բարեկամ, ուղ-
նուծուծով մեր ընտանիքին նուիրուած Մարտի-
րոսի եղբայրը: Ո՞վ կը մտածէր, որ Օննիկը այս
օրերին այստեղ պիտի լինի: Ինչ որ անտեսանելի
ուժեր չե՞ն կառավարում մեզ:

- Ի՞նչ է սա, հայրի՛կ, դու աւելի փորձառու ես
քան ես, դո՛ւ ասա:

- Ճիշդ ես, տղաս, նման երեոյթները չի կարե-
լի պատահականութեանը վերագրել: Նախախնա-
մութիւնն է մեզ կառավարում, իսկ ՏԷՐՆ էլ վերե-
ւից յսկում է մեր գործողութիւնները:

- Լաւ, հիմա գնա՞ք վաղուայ մեր անելիքնե-
րին,- դարձեալ ես եմ խօսողը,- եկել հասել ենք
Միլա՛ն, աշխարհի բոլոր արուեստասէրների, երա-
ժիշտների, երգիչ-երգչուհիների երազների քաղա-
քը: Բա ի՞նչպէս մենք, ես եւ Մարիետան կարող
ենք Լա Սկալա չմտնել ու մի որեւէ ներկայացում
չդիտել:

Ուրեմն այսպէս, առաւօտեան Օննիկը կը գայ,
ինչպէս հասկացայ, նա լաւ գիտի այս քաղաքը: Կը
խնդրենք նրան մեզ մի քանի ժամ լաւ ման ածել,
տանել նշանաւոր Բազիլիկան, նշանաւոր եկեղե-
ցիները, եւ յետոյ կը դիտենք Լեոնարդօ Դա Վին-
չիի նշանաւոր «Վերջին ընթրիքը» իւղանկարը, որը
Պատկերում է Քրիստոսի վերջին ընթրիքը տա-
ներկու առաքեալների հետ: Երեկոյեան ես եւ Մա-
րիետան կը գնանք Լա Սկալա, որից յետոյ կը
գնանք կայարան ու կը բռնենք ետդարձի ճամբան:
Կարծում եմ, չ'արժէ մէկ գիշեր եւս մնալ ու երկու
հարիւր դոլլար եւս վճարել: Այն էլ հարց է, երկ-
րորդ օրուայ համար նման բարիք կանե՞ն մեզ
համար:

- Ճիշդ որոշում է, Հենրիկ, խօսք չունեմ, հիա-
նալի: Առաւօտեան կը յանձնենք համարը ու դուրս

կը գանք: Եթէ Լա Սկալայում ներկայացում չլինի, կը խնդրենք Էլլադային գոնէ հնարաւորութիւն ստեղծել սրահը դիտելու, որից յետոյ աւելի շուտ կարող ենք գնացք նստել,- ասաց Մարիետան:

- Ճիշդ է ասում Մարիետան, հը՛, մամա, պապա, դո՛ւք ինչ կ'ասէք:

- Ի՞նչ պիտի ասենք, տղաս, դուք էք հիմա մեր ընտանիքի ղեկավարները,- ժպտալով ասաց իմ լա՛ւ, բարի մայրիկը ու դիմելով հայրիկիս՝ աւելացրեց,- Ճիշդ չե՛մ ասում, Յակոբ, մի բան էլ դու ասա...:

- Ի՞նչ ասեմ, տղաս ամէն քայլ մտածուած է անում, ես երբեք չէի կարող երազել, որ այսքան հաճելի օրեր եմ ունենալու իմ պատանեկութեան երկրում: Ես ամէն քայլափոխի վերապրում եմ իմ երիտասարդութիւնը:

Մեր ընտանեկան «ժողովն» աւարտուելու վրայ էր, մէկ էլ յայտնուեց Օննիկը՝ գիշերուայ ժամը մէկի մօտերքը:

- Աս ինչո՞ւ պառկած չէք այս ժամուն: Ես քնալոյս չունէի, որ ձեզի արթուն կրնամ տեսնալ,- ասաց խնդումերես, առլետի կազմուածքով Օննիկը՝ փաթաթուելով իւրաքանչիւրիս հետ առանձին-առանձին:

- Ի՞նչ քուն, եղբայր, ամբողջ օրը ոտքի վրայ էինք, Հայ Կեդրոնին մէջ չորս-հինգ ժամ անուշադրութեան մատնուած, խենթ մը կը խաղցնէի, իբրեւ թէ երգ սորվեցնելով:

- Լաւ, հիմա եկուր մեծերուն հանգիստ ձգենք, մենք իջնանք բար, քիչ մը ժամանակ կ'անցունենք, իհարկէ, եթէ քունդ չի տանիր,- ասաց Օննիկը:

- Ի՞նչ քնանալ, այսքան պրկուած ջիղերով քնանալ կ'ըլլա՞յ...:

- Ել, ել, երթանք, թող մեծերը հանգչին:

Առաւօտեան ժամը երեքին բաժանուեցինք միմեանցից: Մեկնելու պահին, հենց դռների մէջ նա ասաց.

- Քանի մը ժամ քնացէք, վերջը կը հանդիպինք, ժամը տասին ինծի սպասեցէք, նախաճաշը միասին կընենք:

Տասին քառորդ մնացած, ես արդէն ներքեւում էի, որպէսզի վճարումն անեմ եւ սովետական, կարմիր անձնագրերը ետ ստանամ:

- Դուք պարտք չունէք, պարոն, աւելին. այսօրուայ համար էլ է վճարուած,- երջանիկ ժպիտով ասաց աշխատողը, նախորդ օրուայ երիտասարդը, որ տեղեակ էր մեր ընտանիքի «արկածալից» կեանքին:

Տպաւորութիւնն այնպիսին էր, որ կարելի էր կարծել, թէ իրեն են բարիք արել:

- Ի՞նչպէս թէ վճարուած է, ո՞վ է վճարել, գուցէ թիրիմացութի՞ւն է:

- Ո՛չ, ո՛չ, պարոն, դուք հանգիստ եղէք, ձեր բարեկամն է վճարել..., ահա, նայէ՛ք, գալիս է,- ձեռքով ցոյց տալով մուտքի կողմը,- ասաց նա:

Իսկապէս էլ, լայն ժպիտը դէմքին ինձ էր մօտենում Օննիկը:

- Ո՞ւր են ձերիները, ինչո՞ւ հոս կեցէր ես,- չհասկանալ ձեւացնելով, թէ ինչու եմ կանգնել պատասխանատու անձի առջեւ,- ասաց Օննիկը:

- Հիմա կ'իջնան: Ես եկայ, որ հաշիւներս մաքրեմ, բայց..., բայց տեսայ, որ չարութիւն ըրեր ես...

- Է՛, մէկ օր մը միասին չ'անցունե՞նք: Այսօր ամբողջ օրը կը պտըտինք, ես լաւ գիտեմ Միլանը: Գիշերն ալ, եթէ տոմսակ գտնանք, քեզի եւ տիկինիդ օպերա կը դրկենք: Յաջորդ օրը, ինդրեմ, կրնաք երթալ Հոռոմ: Հա՛, ան ալ ըսեմ, որ եղ-

բայրս՝ Մարտիրոսը, ձեզի պիտի այցելէ,- ամենայն անկեղծութեամբ ասաց Օննիկը:

Մի քանի րոպէից մերոնք յայտնուեցին:

- Հիմա ձեզի անանկ աղուոր նախաճաշի տեղ մը պիտի տանիմ, որ երբեք չմոռնաք:

Այն է՝ պատրաստուում էինք հիրանոցից դուրս գալ, յայտնուեց էլլադան.

- Էս ո՞ր, հայ ժողովուրդ: Գնում էք առանց ցտեսութիւն ասելո՞ւ,- վարմացած ասաց էլլադան:

- Չէ՛, չէ, էլլադա ջան, մենք այս գիշեր էլ ենք մնալու, մեր բարեկամը այդպէս կամեցաւ եւ բոլոր հարցերը լուծել է, թէ ինչպէս՝ մենք էլ չգիտենք: Հիմա, խնդրեմ միացիր մեզ գնանք նախաճաշի,- ասացի ես:

- Այո՛, այո, օրիորդ, միացէք ձեզի,- միանգամայն սրտաբաց ասաց Օննիկը:

- Մի րոպ կ'ուզէի միանալ ձեզ, բայց չեմ կարող, մենք ժամը 11-ին պարապմունք ունենք: Դուք էլ երեւի ամբողջ օրը դրսերում էք լինելու, պարպ է, մանաւանդ, տեսնում եմ՝ ապահով ձեռքերի մէջ էք,- գրաւիչ մի ժպիտով շրջուելով դէպի Օննիկը, ասաց էլլադան:

- Էլլադա ջան, բա ի՞նչպէս ենք անելու Լա Սկալայի հարցը, իմացանք, որ այսօր ներկայացում կայ՝ «Մադամ Բադըրֆլայ» (Չիո-Չիո-Սան), պիտի կարողանա՞նք տոմսակ գտնել,- Մարիետան է հարցնողը:

- Մի բան կ'անենք, Մարիետա ջան: Ուրեմն դուք այս գիշեր էլ էք մնալու մեր հիրանոցում..., վա՛տ չէ, վատ չէ, ես էլ կ'ուզէի նման ընկեր-բարեկամ ունենալ, մանաւանդ՝ այս օտար երկրում,- ուրախ քչքչոցով ասաց երգչուհին՝ իր աննման ձայնի ցուցադրումով:

- Ինձի համար ամէն մէկ հայ բարեկամ է, սիրելի օրիորդ, ես ձեր տրամադրութեան տակ եմ: Դեռ քանի մը օր հոս եմ, ինչ քանի որ պէտք ունիք՝ կրնաք ապատօրէն ըսել, - եւրոպացի ջենտլմէնին վայել կեցուածքով ասաց Օննիկը:

- Ես կատակ արեցի, պարոն, մենք այստեղ հինգ Սովետական արտիստներ ենք եւ միշտ միասին ենք...,- միանգամայն հասկանալի ձեւով արտայայտուեց երգչուհին, հասկացնել տալով, որ ինքը չի կարող առանձնանալ խմբից,- իսկ ինչ վերաբերում է օպերայի տոմսակներին՝ անկարելի է տոմսակ գտնել, բայց ես կը փորձեմ երկու ուսանողական տոմս հայրթայրել, միայն ասեմ, որ ամէնավերին օթեակի համար կը լինի, եւ այն էլ կանգնած վիճակում օպերան լսելու համար:

- Ոչի՞նչ, Էլլադա ջան, կը կանգնենք, հարց չէ, միայն թէ ներկայ լինենք,- այս անգամ ոգեւորուած խօսքի մէջ մտաւ Մարիետան:

- Ուրեմն ներկայացումից մի կէս ժամ առաջ կը մօտենաք տոմսարկղին, ձեր անունը կ'ասէք, եւ տոմսերը ձեր ձեռքում կը լինեն: Չպարմանաք, երկուսիդ համար վճարելու էք միայն չորս դոլար, ուսանողների համար այդպիսին է գինը, միայն թէ, կրկնում եմ, կանգնած էք հետեւելու ներկայացմանը:

- Ի՞նչ, չորս դոլար, Էլլադա..., այն էլ երկու հոգու համար..., թող քսան լինի, թէկուպ աւելին: Նման երջանկութեան համար երկու հարիւրն էլ արժէ,- դարձեալ Մարիետան էր, որ չէր կարողանում զսպել իր հրճուանքը:

- Արդէն յստակ է, մենք այլեւս չենք հանդիպելու: Գիշերն էլ ուշ էք վերադառնալու եւ, երեւի, առաւօտեան էլ պիտի մեկնէք, այդպէս չէ՞.- զրոյցն աւարտուած համարելով՝ ասաց Էլլադան:

- Ճիշդ էս, Էլլադա ջան, սա մեր վերջին հանդիպումն է: Մենք անչափ երախտապարտ ենք քեզ: Եթէ դու չլինէիր՝ Ի՞նչ էինք անելու մենք, գրկելով ու եղբայրաբար համբուրելով հոշակաւոր երգչուհի Գոհար Գասպարեանի սանուհուն, ասացի էս:

Ամբողջ օրը վայելեցինք ճարտարապետական աննկարագրելի կառոյցներով, հրապարակներով, եկեղեցիներով հարուստ, արուեստի այդ բացօդեայ թանգարանը՝ Իտալիայի ծաղիկը համարուող Միլան քաղաքը: Այնքան էինք հոգնել, որ, եթէ Լա Սկալայի հարցը չլինէր, մենք էլ մերոնց հետ կը գնայինք հիւրանոց:

Ինձ ու Մարիետային Լա Սկալայի մուտքին թողնելուց յետոյ, Օննիկը մերոնց առաջնորդեց դէպի հիւրանոց:

- Առտու կանուխ կու գամ ձեզի բարի ճանապարհ մաղթելու, - ասաց Օննիկը:

Իմ եւ Մարիետայի հոգնութիւնն անմիջապէս անցաւ սրահ մտնելուն պէս, մանաւանդ, երբ հնչեցին օպերայի նախանուագի առաջին հնչիւնները:

Երաժշտութիւնը՝ երաժշտութիւն է ամէն տեղ, միայն թէ նոյն երաժշտութեան մեկնաբանումն է տարբեր, մէկ էլ՝ օպերայի բեմադրութիւնը, որ բնաւ նման չէր աւանդական, մէկը-միւսից քիչ-միշտ տարբեր, մեր իմացած, տեսած բեմադրութիւններին: Սակայն մեզ համար կարեւորը՝ երաժշտութեան կատարումն էր: Անթերին այն գնահատականը չէ, թերի երեւոյթներ միշտ էլ լինում են, նոյնիսկ ԱՆԹԵՐԻՆԵՐԻ ժամանակ:

Հմայիչ էր, իենթեցնող, զգլխիչ, - Ի՞նչ ասեմ տեսնել ու լսել էր պէտք:

Ես այստեղ Միլանի գեղատեսիլ վայրերի, կառոյցների, Լա Սկալա օպերային թատրոնի մասին լիուլի տեղեկութիւններ տալը աւելորդ եմ համարում, եւ իմ նպատակը չէ փորփրել պատմութեան էջերը, նոյնը՝ Իտալիայի միւս քաղաքների մասին: Էլ աւելի համապարփակ տեղեկութիւններ իմանալու համար խորհուրդ եմ տալիս օգտուել համակարգչից:

Գիշերը բաւականին ուշ հասանք հիւրանոց: Մերոնք արդէն քնած էին: Առաւօտեան, երբ իջանք վար, Օննիկն արդէն սուրճ էր վայելում բազմոցին նստած:

Դարձեալ համեղ նախաճաշ, որից յետոյ՝ երկաթուղային կայարան, «տուն»՝ Հոռմ վերադառնալու համար:

- Կարծեմ ըսի, չէ՞, որ գալ շաբաթ Մարտիրոսը ձեզի հիւր պիտի գայ, յուսամ քաղաքէն չէք բացակայիր,- հրածեշտի վերջին պահին յիշեցրեց Օննիկը,- իսկ հիմա բարի ճանապարհ: Աստուած եթէ կամենայ՝ նորէն կը հանդիպինք:

- Միրելի եղբայր, Օննիկ պատուական, մեր հարուստ հայերէնի մէջ, հաւատայ, չեմ կրնար բռներ գտնալ մեր ամէնուն կողմէ երախտիքի եւ շնորհակալութեան զգացումները փոխանցելու քեզ: Ուստի՝ մէկ բռնով գոհացիր՝ ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ:

Թրջուած աչքերով վագոն բարձրացանք, իսկ կառամատոյցում կանգնած՝ Օննիկը աչքերն էր սրբում ձերմակ թաշկինակով...:

Ի՞նչ իմանայի, որ ես կրկին հանդիպելու էի Օննիկին Պոլսում աւելի քան քսան տարի յետոյ ու շաբաթներ պիտի լուսացնէինք Բոսֆորի գեղատեսիլ ափին:

Գրեթէ երեք ամիսը լրանում էր, որ մենք Իտալիայում էինք, բայց դեռ լուր չկար պատկան մարմիններից: Լեւոնեան Վարժարանի տեսուչ, երիտասարդական կորովով լի Հայր Յովսէփ Վարդապետը իսկական ուղեկցողի դեր էր կատարում: Իր շուրջը հաւաքելով Ամերիկա մեկնող հայաստանցիներին, իր հաշւոյն, ամէն շաբաթ մի տեսարժան վայր էր մեզ տանում: Երկու անգամ էլ Վատիկան տարաւ: Նրա շնորհիւ մենք ներկայ եղանք նաեւ Ս. Յարութեան Տօնի արարողութեանը Սուրբ Պետրոս հրապարակում: Եւ ուր էլ որ տանում էր աննման վարդապետը, չէր թողնում, որ մենք տոմսակ գնենք: Ինքն էր հոգում ամէն ինչի մասին: Եղան օրեր, որ մեզ կերակրեց նաեւ համեղ սանդուիչներով եւ աննման պիցաներով:

Այդ օրը մենք որոշել էին տեղ չգնալ: Միբոս վկայում էր, որ ուր որ է Մարտիրոսը կը գայ, կամ կը հեռաձայնի:

- Հենրիկ, արդէն կէսօր է, չեմ կարծում, որ Մարտիրոսը գայ: Հայր Յովսէփը այսօր մի լաւ տեղ է տանելու, ընդամենը երեք ժամ է տեւելու գնալ - գալը: Արի հաւաքուենք գնանք,- հը՛, ի՞նչ ես ասում: Հօ էսօր չեկա՞ւ Մարտիրոսը,- ասաց Մարիեւան:

- Պապա՛, գնանք էլի, մեզ կը թողնէք Լուսնապարկում, յետոյ մենք տուն կը գանք,- ասացին տղաները:

- Սպասէ՛ք, սպասէք, առանց մեզ ոչ մի տեղ: Եթէ գնում ենք՝ գնանք բոլորս միասին:

- Գնացի՛նք,- ոգեւորուած ասաց Մարիեւան,- միայն թէ թոյլ տուէք գնամ Մարիայի մօտ (Մարիան՝ մեր դրացին է) եւ ասեմ, որ ուշադիր լինի, իսկապէս կարող է Մարտիրոսը գալ, ասեմ,

որ նրան ներս առնի, սուրճ-մուրճ տայ, մինչեւ մենք կը վերադառնանք:

Դու մի ասա, հենց մենք դոնից դուրս ենք գալիս, Մարտիրոսը յայտնում է:

Լեւոնեան Վարժարանում սպասում ենք, որ ժողովուրդը հաւաքուի, որն ինչպէս միշտ ուշանում է: Սիրտս անհանգիստ է: Խնդրում եմ Հոռմի թեմի առաջնորդ Նէրսէս Վարդապետ Մէթեանին՝ թոյլ տալ հեռաձայնել Մարիային: Եւ չեմ սխալում:

- Եկե՛լ է, եկել է ձեր բարեկամը..., - ասում է Մարիան:

- Ժողովուրդ, ետ ենք գնում, շուտ, շուտ արեք, - ասում եմ ակնապիշ ինձ նայող Մարիետային

Հայր Մէթեանը դժկամութեամբ է ընդունում մեր բացակայութիւնը: Պարզում է, որ նա մտադրուել է երեկոյեան մեզ ընթրիքի տանել Լեւոնեան Վարժարանին պատկանող ամառանոցը:

- Եթէ այդքան կարեւոր է, գացէք, ի՞նչ կրնամ ըսել: Միայն թէ Հենրիկ, Մարիետա, այս կիրակի Վատիկանի ռադիոյէն մեր պատարագի օրն է: Չըլլայ, որ բացակայիք: Բոլոր մեներգերը Մարիետան պիտի երգէ:

Հնարաւորինս արագ մեզ գցում ենք տուն: Մարտիրոսն ու Մարիան հաճելի զրոյցով են բռնուած: Մարտիրոսը քիչ-միչ տիրապետում է իտալերէնին:

Մարտիրոսին վերջին անգամ տեսել ենք նախորդ տարուայ ամռանը:

Մանկական հոգու տէր անձնաւորութիւն է Մարտիրոսը: Չաւակներ չունի ու խելքը գնում է մեր տղաների համար: Կինը՝ Տիրուհին, երեխայի պէս է վարում այդ յաղթանդամ տղամարդու հետ:

Նրանց «կոհիւր» Մարտիրոսի՝ օրը երեք տուփ սիգարետ ծխելն է:

Այստեղ էլ «տաքուկ» տեղ է գտել, Մարիան էլ է ծխող:

- Լաւ էլ գտել էք իրար,- առանց բարեւ-բարի լոյսի ասում եմ ես:

Մարտիրոսը մէկ առ մէկ փաթաթում է բոլորիս հետ եւ արցունքները հոսում են աչքերից: Ընդհանրապէս շատ փխրուն սիրտ ունի այդ յիսնամեայ տղամարդը:

- Այդպէս հա՛..., վերջը ելար Հայաստանէն: Վե՛րջ, վե՛րջ, ալ պիտի չխօսիմ այդ մասին: Հայաստանի մէջ շատ խօսած ենք այդ նիւթին շուրջ:

- Բայց, ինչո՞ւ լուր չտուիր գալուդ օրուայ մասին, կու գայինք, կը դիմաւորեինք:

- Ի՞նչ պէտք կար, ճանըմ: Թաքսիի վարորդին հասցէն տուի, անմիջապէս բերաւ, տեղ հասցուց:

Մէկ շաբաթ մնաց Մարտիրոսը մեր տանը: Երանելի, հրաշալի օրեր: Գաղափարի մարդ էր Մարտիրոսը: Ինք եւ Պէրճ Գամբարոսեանը քանիցքս «ծեծ կերած» են Պոլսի ոստիկանատանը՝ գաւառներից հայեր Պոլիս բերելու համար:

Նրա եւ հայրիկիս զրոյցները Երեսանի մեր բնակարանում ժամեր, օրեր էին տեւում: Մինչ մենք իր կնոջ հետ, մեր ճաշասենեակում ընթրում էինք, նա առանձնանում էր հայրիկիս հետ՝ նրա աշխատասենեակում եւ ժամեր շարունակ զրոյցի էր բռնում գիտնական հօրս հետ:

Ես Մարտիրոսի մասին դեռ երկար եմ խօսելու այս գրքի յաջորդ՝ Ամերիկեան յիշողութիւններիս վերաբերող յիշողութիւնների հատորում: Հիմա գա՛նք այսօրուան:

Չարմանալի է, Մարտիրոսը չի եղել Իտալիայում: Ուստի, այս անգամ մենք ենք ուղեկցողի դեր կատարում:

Երեք ամիս է, քիչ չէ: Չհաշուած Յովսէփ Վարդապետի շրջապտոյտներին, մենք էլ մեր հերթին, վեր ու վար ենք արել Հոռմը: Եղել ենք բոլոր հոյակերտ հրապարակներում, այգիներում: Իսկ երեխաների համար յատուկ կառուցուած Լուսնապարկ՝ մերոնք գնում-գալիս են ինքնուրոյն:

- Վաղը կիրակի է, Մարտիրոս: Հայկական պատարագի օր: Ամիսը մէկ անգամ Վատիկանը Եւրոպայի համար սփռում է Հայկական Պատարագի արարողութիւն, կենդանի կատարմամբ, ուղղակի խորանից, կը գա՛ս մեկ հետ, Մարիետան պիտի կատարի բոլոր մեներգերը:

- Ի՞նչ հարց կայ, Հենրիկ, անշուշտ կ'ուզեմ ես ալ մասնակից ըլլալ պատարագին:

- Քիչ մը կանուխ պիտի հոն ըլլանք, որ քու անունդ ալ արձանագրենք: Պատարագէն վերջ աղոտոր տեղ մը կ'երթանք,- ասացի ես ու շարունակեցի,- արագ, արագ շարժուեցէք տղաք, մամա, պապա, Հայր Սէրեանն է այսօր պատարագիչը: Նա սիրում է պատարագից առաջ յանձնարարութիւններ տալ, եւ, որքան որ գիտեմ, այսօր ուզում է ձայնագրել եւ ապագային օգտագործել, երբ մենք այստեղ չենք լինի:

Դուրս ենք գալիս փողոց, եւ մեր ճարպիկ Մարտիրոսը մի տաքսի է կանգնեցնում, մօտենում վարորդին, ու խօսքի բռնում հետը:

Յստակ է. փորձում է համոզել, որ ամէնիս վերցնի, չէ՞ որ եօթ հոգի ենք: Ստացուեց:

- Հայտէ՛, հայտէ՛, շուտ մը նստեցէք,- ուրախացած, որ կարողացել է համոզել վարորդին, բարձրաձայն ասում է մեր բարեկամը:

Հիանալի պատարագ էր: Մարիետան դեռ երբեք այդքան հոգեթով չէր երգել: Մարտիրոսը, որ կանգնել էր մեր ետեւում, թաշկինակը չէր հեռացնում աչքերից:

Պատարագից յետոյ բոլորս մէկտեղ լսեցինք ձայնագրութիւնը: Հիանալի էր: Բնաւ չես ասի, որ ձայնագրութիւնը կատարուած է ափի մեծութեան մի փոքրիկ ձայնագրիչով:

- Ապրի՛ք, շատ ապրի՛ք, տղաք, ես քասէթ ալ կրնամ շինել, եթէ, իհարկէ, մեր Մարիետան եւ Հենրիկը արտօնեն,- կատակով ասաց Հայր Սէթեանը,- իսկ հիմա, բարեկամներս, դուք այսօր իմ հիւրս էք: Ձեզի պիտի տանիմ մեր վարժարանի ամառանոցը: Տղաքը մասնաւոր պատրաստութիւն տեսած են ձեզի հիւրասիրելու համար: Որեւէ խօսք, առարկութիւն չեմ ուզեր: Ամէնքդ ալ կը տեղաւորուիք օթոյիս մէջ:

Որտեղից-որտեղ, չգիտեմ ինչից դրդուած, Մարտիրոսը հարց տուեց վարդապետին.

- Հայր Սուրբ, դուք Կոմիտաս չէ՞ք երգեր...

- Բարեկամս, ես լաւ գիտեմ, որ Պոլսոյ մէջ միայն Կոմիտաս կ'երգուի: Մենք Եկմալեան կ'երգենք, քանի մը կտորներ ալ Այտընեանէն..., շարժինք տղաք, կանուխէն տեղ հասնինք, որ տղաքը կարենան լողաւազան ալ մտնալ:

Փառայեղ ժամանակ անցկացրինք Լեւոնեան Վարժարանի ամառանոցում: Երեք մեծերը՝ իրար գլխի հայ ազգի ճակատագիրն էին որոշում:

Նոյն գիշերը հեռաձայն եկաւ Վալանսից, մեր Անահիտից: Վերջինս լսել էր Վատիկանի ռադիոյից հաղորդուող մեր պատարագի երգեցողութիւնը եւ չափազանց ապդուել էր Մարիետայի ձայնը լսելով:

Եկաւ Մարտիրոսին ճանապարհելու օրը: Մեր բարեկամը, ինչպէս եւ երկու ամիս առաջ Անահիտը Ֆրանսիայից, մէկ շաբաթ հոգաց մեր բոլոր ծախսերը: Իսկ եկած օրը, մեզ վերադարձրեց անցեալ ամռանը իրեն պահ տրուած մեր ոսկեղէնն ու մի քանի հարիւր դոլարը:

Փխրուն հոգու տէր Մարտիրոսը մեզ էլ լացացըրեց բաժանման պահին:

Տարիներ յետոյ, միայն ինձ էր բախտ վիճակուելու կրկին հանդիպել մոլեռանդ հայ, ազնուագոյն մարդ, բարձր ինտելեկտ ունեցող պոլսահայ բիզնեսմեն, կոշիկի ֆաբրիկատէր Մարտիրոս Բալըկճըօղլուին:

Մարտիրոսի մեկնելուց տաս օր անց, Անասեան ընտանիքին թոյլատրուեց մեկնել Միացեալ Նահանգներ՝ մշտական բնակութեան: Օրն էր Ուրբաթ, Յուլիս 13, 1978 թուական:

ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՏԻՐԱԿԱԼԸ

ԳԵՎՈՐԳ ԱՍԱՏՐՅԱՆ

Չկա ոչինչ առավել սարսափելի, քան Մատենադարանի կամարների տակ կյանքի մեծ մասն անցկացրած վաստակաշատ գիտնականի հոգեկան հանկարծահաս խռովքի պահին բարձրաձայն արված խոստովանությունը. <<Շուրջդ ես նայում և չես գտնում մեկին, որ մի բան հարցնես... Եվ ստիպված գլուխդ կախում ես...>>:

- Կա արդյոք առավել դառը ինքնախոստովանություն հայ գիտնականի համար... Իսկ ահա մենք խոսում էինք մեր երկրի և ժողովրդի ուժի ու թուլության, գիտության երեկվա ու, մանավանդ՝ վաղվա օրվա մասին, մեր մշակույթի, գիտության երախտավորների, երախտագիտության ու երախտամոռության մասին...

Մենք խոսում էինք Հակոբ Անասյանի մասին:

Հակոբ Անասյան: Համոզված եմ՝ այս անունը շատ շատերն առաջին անգամ են լսում և, ինչ խոսք, այս անունը նրանց ոչինչ չի ասի, բացառապես ոչինչ: Սակայն նրան ճանաչողների (ավա՜ղ, սակավաթիվ մարդկանց) աչքերի առջև նախ կհառնի հայ խոշոր գիտնականի առինքնող կերպարը, ապա և, ինչպես արևմտահայերը կասեն՝ <<Հայու ճակատագիրը>>...

Անասյանի պարագայում, սակայն, <<Հայու ճակատագիր>> ասվածը բոլորովին էլ չենք ուզում գործածել <<դասական>>, այն է՝ Մեծ եղեռնից մազապուրծ փրկվածի, աշխարհով մեկ թափառական հայի ճակատագրի իմաստով (թեև, ինչ խոսք, Անասյանը ծնված լինելով Թուրքիայում, տեսել ու վերապրել էր մեր ժողովրդի այդ մեծ արհավիրքը), այլ հայ գիտնականի որչափ տաղանդավոր, նույնչափ էլ արհամարված ու անտեսված՝ մեզ այնքան ծանոթ ճակատագրի իմաստով:

Հայ նշանավոր մատենագետի, աղբյուրագետի, պատմաբանի մասին պատմությունները հիմնականում գրոտեսկային բնույթի են, անհավատալի, ասես առասպելաբանության ոլորտից կամ ժողովրդական բանահյուսությունից են քաղված:

Ահա՝ ասում են, որ բոլոր նրանք, ովքեր հայագիտության գրանիտը <<կրծել>> և իրենց <<ատամների գորությունը>> փորձել են Անասյանի աշխատություններով, երբ առաջին անգամ տեսել են նրան, կարկամել, շփոթվել են՝ ոչ մի կերպ չկարողանալով նույնացնել իրենց առջև կանգնած ժպտուն, փոքրամարմին ու ճաղատ մարդու իրական և խստահայաց ու խոշոր գիտնականի երևակայական կերպարները:

Ասում են՝ Անասյանի հրատարակած գրքերից յուրաքանչյուրը շատ ավելի ծանր է կշռել, քան ինքը՝ այդ հսկայածավալ գրքերի հեղինակը... Ասում են՝ երեսուն տարի շարունակ, նա առաջինն է Մատենադարան մտել և վերջինը դուրս եկել այնտեղից...

Ասում են՝ երեսուն տարի շարունակ նա Մատենադարանից տուն և տնից Մատենադարան է քարշ

տվել այլազան գրքերով և փաստաթղթերով խցկված իր ծանր ու մեծ կաշվե պայուսակը՝ ճիշտ այն մրրջյունի հանգույն, որ իր բույնն է գլորում սեփական քաշը մի քանի անգամ գերազանցող ձմեռվա պաշարը...

Ասում են նաև, որ այդ պայուսակի մեծությունն ու հատկապես՝ նրա ծանրությունը խիստ կասկածելի է թվացել խորհրդային ֆինանսական, հսկիչ ու վերահսկիչ բաժիններին, մանավանդ, երբ հետամտում ու պարզում են, որ նրա տան լույսը մինչև ուշ գիշեր չի մարում:

<<Ի՞նչ է անում այս <<ախպարը>> մինչև լույս, պետության աչքից թաքուն՝ գիշերով. Բաստուրմա՞ է սարքում, կոշի՞կ է կարում, թե՛ ...>>:

Եւ մի գիշեր, անակնկալ տուն են խուժում..., բայց լամպի լույսի տակ գրքերին հակված տեսնելով գիտնականին՝ թևաթափ, մանավանդ ամոթահար ու գլխիկոր, հեռանում են...:

Ասում են՝ Անասյանը անգիր գիտեր Մատենադարանի հսկայական գրապահոցի յուրաքանչյուր գրքի տեղը և կարող էր առանց փնտրելու՝ ոչ գիտակ մարդուն անսխալ հուշել անհրաժեշտ գրականության տեղը՝ անթիվ-անհամար գրքերի շարքում:

Ծանոթ էր, ճանաչում էր Մատենադարանում պահվող ձեռագրերն ու տպագիր բոլոր գրքերը՝ անգամ ձեռագրերի ու գրքերի հինավուրց պատառիկները... Եվ ոչ միայն Մատենադարանի, այլ նաև Վենետիկի, Երուսաղեմի մատենադարաններինը:

Անասյանը երբեք չգնաց գիտության տրոքված արահետներով, չգրեց հայտնի, հանրածանոթ թե-

մաներով: Նա անընդհատ որոնում էր նորը, անհայտը, այն՝ առերևույթ անտեսանելի գանձերը, որոնք դարեր շարունակ անթեղված էին մնում հնագույն գրքերի ու ձեռագիր մատյանների էջերում:

Եւ, երկարամյա տքնանքի ու պրպտումների շնորհիվ նա հայտնաբերում է մատենագիտական բացառիկ բնագրեր... Ասում են՝ նրան՝ այդ փոքրամարմին մարդուն ենք պարտական հայ ազատագրական շարժման արևմտահայ թեւը հայտնաբերելու համար:

Ասում են նաև՝ ֆանտաստիկ (առասպելական) են եղել նրա գիտական ծրագրերը: Նա իր կյանքի գործն է համարել հայ մատենագիտության կազմումը, որի երեսուն հատորներում պետք է ամփոփվեր, ի մի բերվեր հայերենով երբևէ գրված, հրատարակված ձեռագիր ու տպագիր գրականությունը, մի խոսքով՝ մեր ժողովրդի բազմադարյա մտավոր հարստությունը...

Ասում են՝ նման ծրագիրը անասելի համարձակություն կարող էր դիտվել անգամ ցանկացած խոշորագույն ու հզոր երկրի ու ժողովրդի համար: Եվ երբ, 1959 թ. Երևանում լույս է տեսնում <<Հայկական Մատենագիտության>> առաջին հատորը (1300 էջ), իսկ 1976 թ.՝ երկրորդ՝ դարձյալ սովորաձավալ հատորը, ավելի ուշ, բայց արդեն Լոս Անջելեսում երրորդ՝ նույնպես հաստատվոր հատորը՝ <<Մանր երկեր>> վերտառությամբ...(<<ՄԱՆՐ ԵՐԿԵՐ>>-ը կապ չունի <<Մատենագիտության>> հետ, <<Հայկական Մատենագիտության>> 3-րդ հատորը լույս է տեսել Երևանում, 2004 թվականին՝ Յակոբ Անասեանի ծննդյան 100-ամյակի առթիվ,- ՀԵՆ. Ա.):

Բոլորը տեսնում են, որ այդ հատորները չեն սպառում անգամ հայոց այբուբենի առաջին երեք տառերը, նոր միայն հասկանում են, թե ո՞ր էր այդպես օրնիբուն, գիշեր թե ցերեկ, տարիներ շարունակ շտապում այդ անասելի համեստ մարդն ու անխոնջ գիտնականը, և թե ի՞նչ ահռելի հոգևոր հարստություն տեր ենք:

Իրավամբ է ասված՝ Անասյանի հրատարակած յուրաքանչյուր գրքի վերջում զետեղված գրականության ցանկն իսկ՝ արդեն մի-մի մենագրություն կարելի է համարել, որոնցից ամեն մեկը կբավեր ակադեմիկոսի կոչմանն արժանանալու...

Եվ, երբ քննարկվել է արդեն բազմավաստակ գիտնականին ոչ թե թեկնածուի, այլ միանգամից դոկտորի գիտական աստիճան շնորհելու հարցը, հայրենի հայտնի պատմաբաններից մեկը զարմացած և զայրացած առարկել է. <<Ինչպե՞ս թե, չէ՞ որ Անասյանը մարքսիզմի աջն ու ահյակը չգիտի>>...

Ասում են՝ Անասյանը իր իսկ հեղինակած գրքերի ե՛ւ խմբագիրն էր, ե՛ւ սրբագրիչը, որովհետև չկային ե՛ւ հունարենին, ե՛ւ լատիներենին, ե՛ւ գրաբարին միաժամանակ տիրապետող մասնագետներ:

Եվ որ, տարիներ շարունակ նախ լաբորանտի, ապա և՛ գիտաշխատողի իր համեստ աշխատավարձից, նաև խմբագրելու և սրբագրելու համար ստացած կոպեկներից Անասյանը բաժին է հանել տպարանի բանվորներին և գրաշարներին՝ օտար ու

անծանոթ լեզուներով տառեր ձուլելու՝ նրանց պատ-
ճառած չարչարանքն ու նեղությունը զոնե ինչ-որ
կերպ փոխհասուցելու համար...:

Եվ ասում են նաև, որ բծախնդիր գիտնականի
անվերջանալի խնդրանքներից հոգնած ու զայրացած
տպարանի աշխատողները մի օր, Անասյանի թևի
տակ են դրել նրա գրքի պատրաստի մամուլներն ու
տպարանից...վռնդել:

Ահա այսպիսին է կյանքը, սովորաբար այսպես են
մեծերը ճանապարհի հարթում դեպի անմահություն:
Եվ, այնուամենայնիվ, ճակատագրի բերումով, հայ
գիտնական Հակոբ Անասյանը հանգրվանում է
Ամերիկայի Կալիֆորնիա նահանգում: Անկասկած՝
ո՛չ իր կամքով և ո՛չ էլ, մանավանդ, վերը նշած
պատճառներից կամ հանգամանքներից դրդված:

Անասյան գիտնականը, առավել քան այլ ոք, գի-
տակցում էր իր գործի կարևորությունը և ըմբռնում
իր կատարելիք աշխատանքի անհրաժեշտությու-
նը...,- մեկնաբանում է պրոֆեսոր Պարույր Մուրա-
դյանը, որ երկար տարիներ բախտ է ունեցել
Անասյանի հետ աշխատելու,- կայարանում, բացի
նրա ընտանիքի անդամներից, մենք էինք՝ երեք
հոգի: Երբ գնացքը շարժվեց, Անասյանը շփոթահար
կանգնել էր կառամատույցին և տեղից չէր շարժ-
վում...չէր ուզում գնալ: Վերջին պահին միայն

թևատակից նրան բարձրացրինք (թեթև էր) և հրեցինք վագոնի դռնից ներս...

- Այնուամենայնիվ, ինչո՞ւ հայագետը թողեց հայրենիքը, ինչո՞ւ, ի վերջո, համաձայնեց մեկնել,- համառորեն փորձում եմ հասու լինել ճշմարտությանը:

- Համենայն դեպս, ոչ հայրենիքից նեղացած լինելու պատճառով: Նա, որպես ճշմարիտ գիտնական և հայագետ, որպես պետականությունից զրկված ժողովրդի ներկայացուցիչ, որպես սփյուռքահայ, հրաշալիորեն գիտակցում էր, որ ամենավատ պետությունն անգամ շատ ավելին է, քան պետականություն չունենալը:

Նա գնում էր, որովհետև, առանց իր ընտանիքի, պարզապես չէր կարող ապրել: Նա, բացի Մատենադարանից, գնալիք տեղ չունեի, անգամ խանութների տեղը չգիտեի: Առանց ընտանիքի, նա պարզապես սովի կմատնվեր: Նա գնաց իր կյանքի երաճանքը իրականացնելու, և դա հայրենալքություն չէր: Նրա մեկնումը հիրավի մի քանի հայրենադարձություն արժեի:

Ավելին ասեմ՝ Անասյանի ԱՄՆ-ում հայտնվելը՝ նոր խթան էր հայագիտության զարգացման համար: Մի կողմ թողնենք այն նոր՝ արժանապատիվ կենսապայմանները, որում վերջապես սկսում է ապրել նշանավոր հայագետը (նյութական ապահովվածություն, գիտության դոկտորի, պրոֆեսորի կոչումներ՝ շնորհված Լոս Անջելեսի համալսարանի կող-

մից...): Այնտեղից նա շուտով հնարավորություն է ստանում գործուղվել (**երեք ամսով,- Հեն. Ա.**) Վենետիկ, Երուսաղեմ՝ շարունակելու իր գիտական պրպտումներն ու որոնումները, մի բան, ինչը հայրենիքում համառորեն մեծվում էր:

Այնտեղ՝ դրսում, նա հնարավորություն է ստանում գտնելու, հավաքելու, փոշիացումից փրկելու տարիներ շարունակ սփյուռքահայ մամուլում աշխարհով մեկ տարբեր պարբերականների էջերում ցրված իր հայագիտական բազում հոդվածներն ու աշխատությունները և, ի վերջո, հրատարակել իր կյանքի գիրքը՝ <<Մանր երկեր>>՝ ավելի քան համեստ վերնագրով մնայուն այդ աշխատանքը:

Մի աշխատություն, որ այսօր և վաղը և դեռ երկա՜ր տարիներ լինելու է հայագիտությանը զբաղվողների սեղանի գիրքը:

Ստածում եմ՝ հիրավի տեղին է ասված. <<**Մարգարեն իր գավառում պատիվ չունի**>>: Բայց, չգիտես ինչու, պրոֆեսոր Մուրադյանի խոսքերն ինձ շատ ավելի դիպուկ, մանավանդ պարզ ու հասկանալի են թվում. <<**Ծառի բնի հաստությունը կտրելուց հետո է միայն երևում... Մարդը մեր կողքին էր, մեզ հետ, բայց մենք նրա արժեքը չիմացանք: Անփոխարինելի մարդ էր**>>:

Եվ այս խոսքերին հաջորդում է երկարատև ու մի ծանր լռություն, սակայն որքա՜ն աղաղակող: Եվ իմ՝ <<երախտապարտ ժողովուրդ չենք>> բարձրաձայն

մտորումը, ավելի քան անտեղի ու ավելի քան անհե-
թեք է հնչում:

Հանուն արդարության, սակայն, ասենք, որ Հակոբ Անասյանի՝ ընդամենը գիտության թեկնածուի անու-
նը զարմանալիորեն, այնուամենայնիվ տեղ է գտել
Հայկական սովետական հանրագիտարանում: Գի-
տության անխոնջ մշակի, մեծ հայրենասերի ու
նվիրյալի ստեղծագործական սխրանքն ամփոփվել է
ընդամենը հետևյալ եռատողում. <<Ուսումնասիրել է
հայ ազգային շարժումները, գիտական շրջանառու-
թյան մեջ է դրել <<Գիտական աղբյուրները Բյու-
զանդիայի անկման մասին>>, <<17-րդ դարի լեռ-
նային հարաբերությունների վերաբերյալ հայկական
աղբյուրները>> եւ Վարդան Այգեկցու <<Արմատ
հավատ>> երկը>>: Այսքան:

<<Ծառի բնի հաստությունը կտրելուց հետո է մի-
այն երևում...>>: Մինչդեռ այդ երկնուղեշ <<ծառի>>
հզոր բնով ու փայթած սաղարթներով դեռ անցյալ
դարասկզբին հիացել էր խոշոր հայագետ Արշակ
Չոպանյանը, հայագիտության՝ տակավին նորանոր
բացահայտումների կարոտ անդաստանում նրա
վաղվա առատ ու քաղցր հունձքն էր տեսնում Վար-
պետը՝ Ավետիք Իսահակյանը...

Ասում են..., դարձյալ <<ասում են>>, որովհետև
խիստ դժվար է, եթե ոչ անհնարին, մեծագույն գիտ-
նականի, նրա փոթորկահույզ ստեղծագործական
կյանքի, մաքառումների, պայքարի և ըստ ամենայ-

նի՝ դրամատիկ ու ողբերգական ճակատագրի մասին գրավոր տեղեկություն ձեռք բերելը: Եղածն ընդամենը հուշերի պատառիկներ են՝ անթեղված ազնիվ ու բարեխիղճ մարդկանց սրտերում...

Ասում են՝ անցյալ դարի 30-ականների վերջերին (Ճիշտը՝ 1935 թվականին,- Հեն. Ա.) երկրորդ անգամ և արդեն վերջնականապես հայրենիք վերադարձող Ավետիք Իսահակյանը Փարիզի հանրային գրադարաններից մեկում (Ճիշտը՝ ՆՈՒՊԱՐՅԱՆ ԳՐԱՏՈՒՆ-ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ,- Հեն. Ա.) նկատում է գրքերի հսկայական կույտի մեջ կորած մի մարդու: Մոտենում է, տեսնում լատիներեն, հունարեն, գրաբար հնատիպ գրքեր են... <<Ո՞վ է>>,- հետաքրքրվում է բանաստեղծը: Գրադարանի աշխատակիցները, որոնք շատ լավ էին ճանաչում Անապյանին, միմյանց են ծանոթացնում բանաստեղծին ու երիտասարդ գիտնականին:

Ծանոթանալով՝ վարպետն ասում է. <<Որդի՛ս, մենք բոլորս մի հանգրվան ունենք՝ հայրենիքը, և մեր տեղը՝ իմ, քո, բոլորիս, այնտեղ է՝ Հայաստանում: Այստեղ մենք անելիք չունենք, հայրենիքը մեզ է սպասում>>:

Այսպես, նախախնամության կամոք, իրար են խաչվում մեծ բանաստեղծի եւ մեծ հայագետի կյանքի ճանապարհները: Եվ նրանք՝ համաժողովրդական փառքի գագաթին գտնվող բանաստեղծն ու Վիեննայի (Ճիշտը՝ ՎԷՆԵՏԻԿԻ Միխրայան Միաբա-

նություն,- Հեն. Ա.) նախկին սանն ու արդեն ճանաչված մատենագետը, հայրենիք են վերադառնում... Իսկ հայրենիքում մոլեգնում էր ստալինյան բռնապետությունը:

Հակոբ Անասյանը հայրենիքում է, սակայն նրա կյանքի նավը դեռ հեռու էր խաղաղ հանգրվանից: Հազիվ հայրենի հողին ոտք դրած, պայթում է Հայրենական Մեծ պատերազմը: Եվ գիտնականը, որ խաղաղ պայմաններում կարճ հասակի և նաև թերևս քաշի պատճառով թերևս բանակ չգորակոչվեր, շուտով կարմիր բանակային գործերի շարքում, զենքը ձեռքին, մեկնում է ռազմաճակատ, մարտնչելու ֆաշիզմի դեմ:

Ափսո՛ւ, Անասյանի պարագայում մենք չենք կարող օգտագործել այնքան հայտնի և այնքան սիրված <<գրիչը զենքով փոխարինեց>> կամ՝ <<երբ խոսում են թնդանոթները, մուսաները լռում են>> թևավոր խոսքերը... Անասյանը շատ կարճ էր ապրել խորհրդային երկրում և վերոհիշյալ արտահայտությունները նրան թերևս անծանոթ էին, քանզի ճակատ է մեկնում ուսապարկում ունենալով Խորենացի, հունարեն, լատիներեն, գրաբար գրքեր և ամենակարևորը՝ հայտնի բյուզանդագետ Մինի <<Հայրաբանություն>> 167 գրքից բաղկացած աշխատության սովարածավալ հատորներից մեկը՝ <<պատերազմից ազատ ժամերին կարդալու համար>>:

Այնինչ Հակոբ Անասյանի <<պատերազմը>> շատ կարճ է տևում. Շուտով խորհրդային հազարավոր զինվորների հետ նա ևս գերեվարվում և տարվում է Ռումինիա՝ ֆաշիստական գաղափարախոսության ամենամոլեռանդ հետևորդների երկիրը:

Ասում են... (և դարձյալ ասվածը անհավատալի է, ինչպես հեքիաթը, առասպելը) գերմանացի և ռումին բարձրաստիճան սպաները զարմանքից քարանում են, երբ խորհրդային գերու ուսապարկում ծխախոտի, կամ ուտելիքի փոխարեն հայտնաբերում են հունարեն և լատիներեն գրքեր՝ մանավանդ, երբ տեսնում են, որ նա խոսում է ընտրագույն ֆրանսերենով:

- Ո՞վ է,- շատ ավելի են զարմանում հիտլերականները: Անասյանի անձով հետաքրքրվում է Գեստապոն: Քրքրում են գերու <<ունեցվածքը>>՝ գրքերը և հանկարծ, ով զարմանք, գրքերի միջից հատակին է ընկնում Անասյանի մոր (**Հակոբ Անասյանը հինգ տարեկանում կորցրել է մորը, նամակը կնոջից է եղել,- Հեն. Ա.**) գրած նամակը:

Հայերենով գրված նամակը...<<Ի՞նչ հանձնարարական է պարունակում այդ նամակը>>: Թարգմանիչ է կանչվում... Եվ ասում են՝ երբ թարգմանիչը բառ առ բառ կարդում և թարգմանում է նամակը, գեստապոյական բարձրաստիճան սպաները մեկ նայում են փոքրամարմին, հսկայական շինելի մեջ կորած գերուն, մեկ թարգմանչին և... ծիծաղից

ուշաթափվում են: Անասյանի կինը ամուսնուն հորդորում էր. <<Հակոբ ջան, մինչև վերջին գերմանացուն չոչնչացնես, մինչև Բեռլինը չքանդես, հողին չհավասարեցնես՝ տուն չվերադառնաս...>>:

Եվ ինչպես չհավատաս ճակատագրին, խորհրդային ռազմագերի Անասյանը Բուխարեստի հայ գաղութի օժանդակությամբ տեղափոխվում է հայկական գրադարան և գերության մնացած տարիները զբաղվում է այն գործով, ինչի համար ծնվել, աշխարհ էր եկել՝ հայագիտությամբ: Իսկ հայագիտությունը Անասյանի խաչն էր, որ նա տանում էր անխոս ու լուռ, անտրտուն՝ զիշեր թե ցերեկ, կուշտ կամ քաղցած, օտարության մեջ թե հայրենիքում, տանում էր առաջին քրիստոնյայի ջերմեռանդությամբ և իսկական առաջամարտիկի նվիրվածությամբ:

Մատենադարանում, ամենայն հավանականությամբ, դեռ պահվում է, կա այն սեղանը, որը նշանավոր գիտնականի 30 տարվա տառապանքի ու տքնանքի, ստեղծագործ մտքի թռիչքների լուռ ու համր վկան է, սակայն քանի դեռ այն, իբրև հիշեցում-պատգամ, իր վրա փակցված չունի <<այս սեղանի վրա աշխատել է նշանավոր մատենագետ Հակոբ Անասյանը>> փորագրությամբ պղնձի փոքրիկ կտորը՝ կմնա որպես անշունչ առարկա, որպես ընթերցասրահի կահույքի մի մաս՝ զուրկ հոգևոր արժեքից ու բովանդակությունից:

Հիշում է պատմաբան, պրոֆեսոր Հայրապետ Մարգարյանը.

<<Ամառային մի օր անակնկալ իրաբանցում է սկսվում Մատենադարանի ամենօրյա՝ այնքան խաղաղ ու սովորական կյանքում... Հանկարծ սենյակից-սենյակ, սրահից-սրահ շշուկ է տարածվում, թե Անասյանը չկա: Դա նույնն էր, եթե ասենք, առավոտ կանուխ Մատենադարանի աստիճաններով բարձրացողը հանկարծ դատարկ տեսներ մուտքի աջ և ձախ կողմերում տեղադրված արձանների պատվանդաններից մեկը... Եվ երբ պարզվում է, որ Անասյանը մեկնել է Սոչի՝ հանգստի, անհանգստությունը վերածվում է խուլ աղմուկի. <<Ի՞նչպես թե՛ Անասյանն էլ, հանգրստանա՞, այն էլ՝ ծովափո՞ւմ... Հանգստանա մեզ պես, սովորական մահկանացուներիս նմա՞ն...>>:

Ահա ով էր Հակոբ Անասյանը...

Սեղանիս հայրենանվեր գիտնականի տողերն են հայ ազգային-ազատագրական շարժման հերոս Զորավար Անդրանիկի մասին. <<Աշխարհում չկա մի հայ, որի սիրտը չդողա՝ արտասանելով այդ պաշտելի անունը՝ Զորավար Անդրանիկ: Նա մեր պատմության ամենաթանկագին գոհարներից մեկն է>>:

Այլ, եթե մենք էլ կարողանայինք որդիական նույնպիսի պատկառանքով գլուխ խոնարհել ականավոր գիտնականի, նրա մեծ վաստակի առջև և, նրա իսկ խօսքերը իրեն վերադարձնելով, գոնե

ասեինք. <<Ամեն հայ պետք է իմանա և հպարտորեն արտասանի Հակոբ Անասյան անունը: Նա մեր գիտության թանկագին գոհարներից մեկն է>>: Եթե ասեի՞նք ..., ավա՞ղ՝ չասացինք:

Ի դեպ, ինչպես տեսնում ենք, Անասյանի կյանքում ամեն ինչ ենթարկվել է նախախնամության վերին կամքին: Նրա բուն ազգանունը Սոյլամազյան է եղել (սխալ է, ճիշտն է՝ ՍՈՅԼԵՄԷԶԵԱՆ-ՍՈՅԼԵՄԵԶՅԱՆ,- Հեն. Ա.), որը թուրքերենից թարգմանվում է Զխոսկանյան, Սակավախոսյան: Վիեննայի Մխիթարյան միաբանությունում սովորելու տարիներին, սուրբ հայրերն են իրենց շնորհալի սանի ազգանունը թարգմանել՝ դարձրել են Ան-աս-յան: (Սխալ է, ինչպես վերելվում եմ նշել, հայրս Վիեննայի Մխիթարյանների մոտ երբեք չի սովորել: Նա ուսանել է Վենետիկի Մխիթարյանների մոտ՝ 1919-23 թ.թ.: Եվ հետո, Հակոբ Անասյանը՝ ինքը , առանց որևէ մեկի խորհրդով կամ թելադրանքով է փոխել իր մականունը՝ 1930 թվականին՝ Փարիզում, թերթի խմբագիր եղած Ժամանակ,- Հեն. Ա.):

Անասյանի հետաքրքրությունների աշխարհը միջնադարն էր, հին, վաղնջական ժամանակները: Եվ աշխարհի ու կյանքի հետ հարաբերվելու նրա լեզուն ասես գրաբարն էր,- հիշում է պրոֆեսոր Մարգարյանը,- նրա լեզուն գիտության լեզուն էր՝ չոր, փաստարկված, ճշգրիտ, և Անասյանը, որ մի ամբողջ կյանք հավատարիմ մնաց գիտնականի իր այդ

սկզբունքին, այնուամենայնիվ, մի անգամ ազատություն է տալիս իր զգացմունքին...

1982թ. (Ճիշտը՝ 1987թ.,- Հեն. Ա.) Լուս Անջելեսում լույս տեսած <<Մանր երկերի>> վերջին էջում գետեղում է <<Մեսրոպ Մաշտոցն ու թոռնիկս>> մանրապատումը... Այնտեղ բազմավաստակ գիտնականը պատմում է, թե ինչպես իր թոռնիկը առաջին անգամ իր փոքրիկ թաթիկներով գրել է մեսրոպյան տառերը... Սա ականավոր գիտնականի թերևս միակ զգացմունքային պոռթկումն էր ստեղծագործական երկարամյա տքնանքի ընթացքում:

Հանկարծ բոլորս մեզ համար պարզում ենք, որ Անասյանը միայն առաջին հայացքից էր անհաղորդ, ծանրաբարո ու անմարդամոտ, մինչդեռ խորքում ուներ անսահման բարի, քնքուշ ու ջերմ մի սիրտ...

Ահա ով էր Հակոբ Անասյանը և ինչպիսին էր նրա, ըստ ամենայնի, ողբերգական ճակատագիրը:

Այս ճակատագիրը թերևս տխուր մտորումների առիթ տա բոլոր-բոլոր նրանց, ովքեր <<Գլուխները բարձին>> դնելուց առաջ մի պահ կխորհեն իրենց ազգի մասին (դարձյալ հանրահայտ մի կաղապար, որ հաճախակի, մանավանդ անտեղի օգտագործելուց վաղուց մաշվել, արժեզրկվել է), կփորձեն հասկանալ, գտնել բազմաթիվ ու բազմազան այն հարցերի պատասխանները, թե... թե ինչո՞ւ ենք դեռ Խորենացու ժամանակներից այսպես սակավաթիվ ու փոքր, ինչո՞ւ չենք կարողանում համաքայլ ընթա-

նալ առաջադեմ ազգերի հետ, ինչո՞ւ մշտապես այն չենք, ինչ երազել ու երազում ենք, ինչո՞ւ ենք ապրում այնպիսի կյանքով, որին մեզ արժանի չենք համարում և ինչո՞ւ համառորեն չենք դառնում այն երկիրը՝ Ավետյա~ց, որին ձգտել ենք երկար-երկար դարեր...

Մտահոգող հարցեր, մտատանջող հարցեր, մարդու հոգուն ցավ բերող, մարդու միտքը լլկող, հոշոտող, կաթվածահար անող հարցեր, անվերջանալի հարցեր...

Անասյան գիտնականի ճակատագիրը, թերևս, դառը մտորումներ արթնացնի բոլոր նրանց սրտերում, ովքեր սեփական վրիպումների, բացթողումների, թերացումների, անկումների պատճառը չեն փնտրի հեռուներում, ուրիշ տեղերում և չեն վերազրի <<Չարադետ ժամանակներին>>...

ՅԱԿՈԲ ԱՆԱՍԵԱՆԻ <<ԱՐՄԱՏ ՀԱԻԱՏՈՅ>>-Ի ԿՈՐՄՏԵԱՆ ԱՌԵՂԾՈՒԱԾԸ

ՀԵՆՐԻԿ ԱՆԱՍԵԱՆ

Ա. ՄԱՍ

Վարդան Այգեկցու <<Գիրք հաստատության եւ Արմատ Հաւատոյ>> դաւանաբանական աշխատութեան (կրճատ՝ <<Արմատ Հաւատոյ>>) վրայ Յակոբ Անասեանը աշխատել է գրեթէ 20 տարի, 1968 թուականից սկսեալ՝ մինչեւ իր կեանքի վերջը (1988 թ. Յունուար 28), թէեւ Այգեկցու աշխատութեանն անդրադառնալու զադափարը նրա մօտ յղացել է դեռեւս 1950-ական թ.թ.: Ըստ պատմաբան Յակոբ Քեոսեանի (*Վարդան Այգեկցի-«Գիրք հաստատության եւ Արմատ Հաւատոյ»*. Երեւանի Պետական Համալսարանի Հրատարակութիւն, Երեւան, 1998) <<Երջանկայիշատակ գիտնականին է պատկանում 12-13 դ.դ. երեւելի մատենագիր Վարդան Այգեկցու <<Արմատ Հաւատոյ>> դաւանաբանական աշխատութեան յայտնաբերման, հեղինակային պատկանելութեան ճշդման եւ գնահատման Պատիւը>>.- գրում է նա Այգեկցու գրքի ներածականում:

Սակայն՝ ի՞նչն է եղել հիմնական շարժառիթը, որ երկար տարիներ շարունակ, Յակոբ Անասեանը մտահան չի արել այդ թեման եւ իր այլ աշխատութիւններին գուգահեռ, պարբերաբար գրել է <<Արմատ Հաւատոյ>>-ին վերաբերող տասնեակի հասնող մատենագիտական մօտեցմամբ լուրջ յօդուածներ: Ահա թէ ինչ է գրում նա Վարդան Այգեկցու <<Արմատ Հաւատոյ>>-ի մասին.

- <<Վարդան Այգեկցու այս աշխատութեան նպատակն է պաշտպանել հայ եկեղեցու աւանդական ուղղափառ դաւանանքը՝ հակաքաղկեդոնական ուղղութեամբ>>:

Պատմութիւնից յայտնի է, որ 12-րդ դարի սկզբին հայ իրականութեան մէջ ստեղծուել էր քաղկեդոնական (հռոմէական, յունական) մտայնութեան միջավայր, ուր զարգանում էին լատինական եւ յունական եկեղեցիները, ու նրանց կարգուսարքը գովաբանող եւ հայ եկեղեցու դաւանական (Ազգային կրօն, հաւատամք,- ՀԵՆ Ա) դրոյթներն ու ծիսական կարգերը քննադատող տրամադրութիւններ:

Ինչպէս նշում է Յակոբ Անասեանը՝ <<Ահա այսպիսի մի ժամանակաշրջանում է հանդէս գալիս Վարդան Այգեկցին՝ գրչով պայքարելու կրօնական օտարամոծութեան դէմ, ի պաշտպանութիւն հայքրիստոնէական դարաւոր աւանդոյթների: Վ. Այգեկցին պայքարի մէջ էր մտել այն հայերի դէմ, որոնք ներշնչուած էին քաղկեդոնական տրամա-

դրութիւններով, ըստ այնմ էլ նրանցից ոմանք հայերին համարում էին տգէտ եւ հետամնաց ազգ>>:

Վերի եւ յետագայ մեջբերումները վերցուած են Յակոբ Անասեանի <<Նամականի>> գրքից, հրատարակուած 2004 թ.՝ Յակոբ Անասեանի ծննդեան 100-ամեակի առթիւ (կազմող՝ Հեն. Անասեան):

Ինքնին հասկանալի է, որ Յակոբ Անասեանը 50-60-ական թ.թ. չէր կարող անդրադառնալ խորհրդային իրաւակարգում կրօնը մերժող. Հայ Քրիստոնէական կրօնը պաշտպանող մի աշխատութեան, մինչեւ չգային քիչ թէ շատ “Լուսաւոր” օրեր, որպիսիք եղան անցեալ դարի 70-ական թուականները:

Այնուամենայնիւ, 1972 թուականին հայրիկս որոշում է ռիսկի դիմել (հանդգնել) եւ Վարդան Այգեկցու չափազանց կարեւոր եւ այժմեական աշխատութիւնը հրատարակութեան պատրաստելու եւ Էջմիածնի հրատարակութեան խողովակով տպագրելու խընդրանքով դիմել Ամենայն Հայոց Հայրապետ Վազգէն Առաջինին:

Որպէս մեջբերում ասեմ, որ Յակոբ Անասեանի եւ Վազգէն Վեհափառի մտերմութիւնն սկսուել էր դեռեւս 1944 թուականին, Ռումինիայում, երբ հայրիկս գերութեան մէջ էր, իսկ Վեհափառը Վարդապետի կարգավիճակով ծառայում էր հայ համայնքին:

Վազգէն Վեհափառը ոգեւորութեամբ է ընդունում Յակոբ Անասեանի խնդրանք-առաջարկը եւ Էջմի-

ածնի Հոգեւոր Խորհրդի միաձայն որոշումով յանձնարարում է անխոնջ գիտնականին՝ որոշակի ժամկետում հրատարակութեան յանձնել Վարդան Այգեկցու <<Արմատ հաւատոյ>> դաւանաբանական (կրօնական հաւատալիք, պաշտամունք,- ՀԵՆ. Ա.) աշխատութիւնը:

Պայմանագրի կնքման օրից (1972 թ. Նոյեմբեր) <<Հայկական Մատենագիտութեան>> երրորդ հատորի հետ մեկտեղ, Յակոբ Անասեանը տենդագինս աշխատում է <<Արմատ հաւատոյ>>-ի վրայ:

1978 թ. Վաղորդայնին, երբ մեր ընտանիքը պատրաստում էր Միացեալ Նահանգներ մեկնել, 1977 թ. Նոյեմբերին հայրիկս մի երկարաշունչ նամակ է յղում Վազգէն Վեհափառին՝ տրամաբանօրէն բացատրելով, որ ելնելով <<Արմատ հաւատոյ>> աշխատութեան բարդ կառոյցից, չի կարողանալու պայմանագրային կարգով իրականացնել իր յանձնառութիւնը:

Մէկ հատուած այդ նամակից.

- Վեհափառ Տէր,

Ինչպէս Ձեզ յայտնի է՝ <<Արմատ հաւատոյ>>-ի քննական հրատարակութեան համար օգտագործւում են 16 ձեռագիր օրինակներ՝ Երեւանի, Փարիզի, Վենետիկի, Հռոմի եւ այլ վայրերի մատենադարաններից: Նրա բնագրի համեմատական ուսումնասիրութիւնը, հայ եւ օտար աղբիւրների հետազօտու-

թիւնը, աշխատանքի ընթացքում ծագող պատմա-
բանասիրական նորանոր հարցերի քննումն ու
լուծումը, գիտական ներածութեան պատրաստումը,
պատմական, մատենագրական ու տեքմինաբանա-
կան ծանօթագրութիւնների կազմումը մի հսկայա-
կան բարդ գործ է: Այդ պատճառով, անցեալ
Սեպտեմբերի վերջերին ես Ձեզ դիմեցի՝ խնդրելով
վերացնել պայմանագրի ժամկետը: ...Հնարաւոր չեմ
համարում <<Արմատ հաւատոյ>>-ի համար նոր
ժամկետ խնդրել Ձերդ Վեհափառութիւնից: Միայն
կարող եմ վճռականութեամբ հաւաստել, որ թէ՛
ընտանիքի հետ այստեղ մնալու եւ թէ՛ նրա հետ
մեկնելու դէպքում այդ աշխատութիւնը ես
աւարտելու եմ եւ՝ հրատարակելու՝ ի փառս
Հայաստանեայց Եկեղեցու: Դա իմ բարոյական
պարտքն է հանդէպ մեր մայրենի եկեղեցու, դա նաեւ
հայրենի գիտութեան համեստ մշակի պատիւն է ինձ
համար:

Այժմ ես խնդրում եմ <<Արմատ հաւատոյ>>-ի
յանձնման ժամկետը համարել վերացուած, պայմա-
նագիրը համարել ուժի մէջ եւ ինձ հնարաւորութիւն
տալ այդ ծանր գործը կատարելու՝ անշտապ աշխա-
տանքով ու անհրաժեշտ լրջութեամբ:

Ամենախորին ակնածանքով եւ անձնուէր
զգացումներով՝

Յ. Ս. ԱՆԱՍԵԱՆ

Երեւան, 10 Նոյեմբեր, 1977 թ.

... 1978 թուականի Յուլիսից մենք արդեն Լոս Անջելեսում ենք: Ծնողներս առանձին բնակարանում են ապրում: Ես՝ գրեթե անտեղեակ նրա գործունեությանից, ընտանիք պահելու հոգսերով ծանրաբեռ, շաբաթը երկու-երեք անգամ այցելում եմ նրանց ու անհրաժեշտ օգնություն ցոյց տալիս:

Հիմնականում քչախօս, իր աշխատանքների մասին բնաւ չարտայայտուող հայրիկս մի օր յայտնեց, որ պրոֆեսոր Ալետիա Սանճեանի ղեկավարութեամբ գործող, Հարաւային Կալիֆորնիայի Համալսարանի Հայագիտական խոշոր բաժանմունքը իրեն շնորհել է Դոկտորի կոչում եւ հրաւիրել աշխատանքի՝ իր հայագիտական գործունեութիւնը աշխուժացնելու համար:

Աւելին. 1980 թուականին, Համալսարանի եւ ՀԲԸ Միութեան նիւթական աջակցութեամբ, Յակոբ Անասեանը Երուսաղէմի պատրիարք Շահէ Արք. Աճեմեանի հրաւերով գործուղւում է Երուսաղէմ՝ իր աշխատանքների, այդ թւում եւ <<Արմատ հաւատոյ>>-ի համար հնագոյն ձեռագրեր ուսումնասիրելու:

Երուսաղէմից վերադառնալուց յետոյ, Յակոբ Անասեանը իր գրասեղանին է տեսնում Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից իրեն ուղղուած մի նամակ, որի բովանդակութիւնը ապշահար վիճակ է ստեղծում իր համար: Ահա այդ նամակի համառօտ բովանդակութիւնը.

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱՄԻՆ
ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Ս. Էջմիածին, 26 Ապրիլ, 1982 թ.

ՀԱՐԳԱՐԺԱՆ ՏԻԱՐ

ՀԱԿՈԲ ԱՆԱՍՅԱՆ

Լուս Անջելես

Հարգելի Տիար,

Մայր Աթոռիս Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը իր վերջին երկու նիստերում զբաղվելով <<Արմատ հաւատոյ>>-ի խնդրով, որոշեց Ձեզ խնդրել, որ աշխատանքը բարի լինեք վերջացնել և հանձնել Մայր Աթոռիս ամենաուշը մինչև 1982 թվականի Դեկտեմբերի 31-ը, հակառակ ստիպված պիտի լինենք չեղյալ համարել Ձեր պայմանագիրը և գործը հանձնել մեկ ուրիշ գիտնականի: Բնականաբար, Վեհափառ Հայրապետը ցանկանում է, որ<<Արմատ հաւատոյ>> գործը իր վերջակետին հասնի Ձեր հեղինակավոր աշխատակցությամբ, սակայն, եթե ինչ-ինչ հարգելի պատճառներով մինչև այս տարվա վերջ այդ հնարավորությունը պիտի չունենաք, հաճեցեք մեզ զրել հստակ կերպով:

Սպասելով Ձեր բարի լուրերին, Ձեզ ենք փոխանցում Վեհափառ Հայրապետի օրհնությունը և ջերմագին մաղթանքները քաջառողջության:

Աղոթարար,

ԱՏԵՆԱՊԵՏ

ՄԻՈՆ ԱՐՔԵՊԻՄԿՈՊՈՍ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

Ի պատասխան այս նամակի, Յակոբ Անասեանը գրում է մի նամակ՝ ուղղուած Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Հոգեւոր Խորհրդի Ատենապետ Սիոն Արքեպիսկոպոս Մանուկեանին: Պարզապէս մի քանի պարբերութիւն այդ նամակից, որոնցից դժուար չէ հասկանալ, թէ ինչպիսի հոգեկան տառապանքների միջով է անցել հայրիկս՝ կապուած <<Արմատ հաւատոյ>>-ի հետ.

Սրբազան Հայր,

Տրուած որոշումը միանգամայն իրաւացի է, բայց գտնում եմ, որ այդ որոշման կից տեղ է գտել մի փոքրիկ վրիպում, այն է՝ <<Գործը յանձնել մէկ ուրիշ գիտնականի>>: <<Արմատ հաւատոյ>>-ն իմ անձեռնամխելի սեփականութիւնն է, իմ գիտական յայտնագործութիւնը, իմ անձնական թեման (նիւթ), որ սուելի քան տաս տարիներ ուսումնասիրել եմ Հայաստանում եւ այլուր գտնուող բազմաթիւ ձեռագրեր, որոնց հիման վրայ պատմական, տեքստաբանական եւ աղբիւրագիտական հետազոտութիւնների ենթարկել, յայտնաբերել նրա հեղինակին, պարզել՝ սկզբում անյայտ եւ անորոշ տեսք ունեցող եւ անճանաչելի մնացած մատենագրական այդ երկի դիմագիծն ու էութիւնը:

<<Արմատ հաւատոյ>>-ն իմ անհատական սեփականութիւնը եղող գիտական նիւթ է: Սակայն Գերա-

գոյն Խորհուրդը լիովին իրաւացի է իր որոշման մէջ՝ այս տարուայ Դեկտեմբերի 31-ի վաղորդայնին չեղեալ համարելու պայմանագիրը, բայց ոչ բռնագրաւելու իմ գիտական թեման ու նիւթը (իմ հրատարակութիւնների հիման վրայ) եւ ուրիշ մէկին յանձնելու։ Ուստի կը խնդրէի, որ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի առաջիկայ ժողովին ներկայացնել իմ խիստ կենսական պահանջը, այն է՝ փոխել ընդունուած որոշման բանաձեւումը՝ այնտեղից դուրս թողնելով <<գործը յանձնել մէկ ուրիշ գիտնականի>> բառերը։

Ո՛վ գիտէ, թէ ինչի՞ արդիւնքում. հոգեկան, մտային ի՞նչ ապրումների պատճառով՝ Յակոբ Անասեանը վերի նամակը գրելուց մի քանի օր անց, 1982 թուականի Դեկտեմբեր 26-ին (պայմանագրի լրացման օրից չորս օր առաջ) նամակ է յղում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգէն Առաջինին՝ այս անգամ արդէն բոլորովին նոր տրամադրութեան ու նոր տրամաբանութեան յանգոյն. Ահա մի հատուած այդ նամակից.

Վեհափառ Տէր,

Ամանորի եւ Ս. Ծննդեան տօների առթիւ, ընդունեցէք իմ սրտագին շնորհաւորանքները։ Մաղթում եմ Ձեզ յարատեւ երջանկութիւն եւ շատ երկար կեանք, որպէսզի հայ ժողովուրդը Հայրենիքում եւ

Մփիւոքս աշխարհի, կարողանայ լիովին վայելել իր Հովուապետի անձնուէր հոգատարութիւնը:

Միոն Սրբազանի կողմից վերջերս յայտնի դարձաւ, որ Ձեր ղեկավարած Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդը որոշել է մէկ տարով աւելացնել պայմանագրի ժամկէտը, այսինքն առաջիկայ տարուայ՝ 1983-ի աւարտը, միայն թէ ես լինեմ իմ գործը աւարտին հասցընողը, ինչպէս Սրբազանն է գրել՝ <<իմ հեղինակաւոր գրչով>>:

Վեհափառ Տէր, ես, իհարկէ, ջերմօրէն շնորհակալ եմ իմ հանդէպ եւ իմ աշխատանքային ձեռնհասութեան վերաբերմամբ ցուցաբերուած վստահութեան համար:

Եւ գտնում եմ, որ եթէ ես չեմ կարողանում հնարաւոր համարել այդ գործի աւարտումը մօտիկ ժամանակներում, յամենայն դէպս պէտք է մտածեմ նաեւ Մայր Աթոռի հեղինակութեան եւ Բարոյական շահերն ապահովելու ուղղութեամբ, ինձ համար պատիւ համարելով հաշուի առնել Ձեր ցանկութիւնը՝ արագօրէն հրապարակ հանելու այդ կարեւոր ժողովածուն:

Հետեւաբար՝ ՄԻՐԱՅՈՒԹԱՐ կերպով Ձեր եւ Մայր Աթոռի տրամադրութեան տակ եմ դնում գիտական իմ սեփական գիւտը եւ թեման: <<Արմատ հաւատոյ>>-ի հրատարակման գործը, խնդրեմ, տնօրինէք կատարել ըստ Ձեր հայեցողութեան...

Ես պատրաստ եմ նաեւ Ձեզ ուղարկելու <<Արմատ հաւատոյ>>-ի պատրաստման համար ձեռագրական եւ տպագիր աղբիւրներից տարիների ընթացքում իմ հաւաքած նիւթերի պատճէնները (կրկնօրինակներ), ինչպէս եւ <<Արմատ հաւատոյ>>-ի ընդարձակ եւ համառօտ խմբագրութիւնները ներկայացնող բնագրերի՝ իմ կողմից վերծանուած ու մեքենագրուած օրինակները...

Այս բոլորի մէջ, Վեհափառ Տէր, ես ոչ մի նիւթական ակնկալութիւն չունեմ, նկատի ունենալով, որ այսպիսի գոհողութիւններ՝ մենք բոլորս ենք պատրաստ անել մեր եկեղեցու պահպանման ու բարգաւաճման համար:

Միայն հարկ կը կինի, որ <<Արմատ հաւատոյ>>-ի հրատարակման գործին լծուողը իւրաքանչիւր առիթով նշի, թէ տուեալ կէտի կամ հարցի լուսաբանման համար պատմական, բնագրագիտական, աղբիւրագիտական կամ լեզուական առումով ի՛նչ են եղել Անասեանի ունեցած կարծիքներն ու եղրակացութիւնները, քննադատելով հանդերձ՝ եթէ կարիք լինի:

Ամենախորին յարգանքներով՝
Յ. Ս. ԱՆԱՍԵԱՆ

Լոս Անջելես, 26 Դեկտ. 1982 թ.

Այս յօդուածի առաջին մասի աւարտին, կարծում եմ, յստակ դարձաւ, թէ ինչպէս, ինչ պայմանների առկայութեամբ է Յակոբ Անասեանը սիրայօժար, իր՝ չափազանց արժէքաւոր <<Արմատ հաւատոյ>> աշխատութիւնը <<նուիրել>> եւ այն տպագրելու իրաւունքը տալ Ս. Էջմիածնի Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդին:

Եւ այս ամբողջ պատմութիւնը ինձ յայտնի դարձաւ միայն նրա մահից յետոյ, 1988-ի աշնանը, երբ ճանաչուած պատմաբան, հայրիկիս երկար տարիների մտերիմ-բարեկամ Սուրէն Քոլանճեանը եկաւ Լոս Անջելէս՝ եղբորն այցելութեան:

Լոս Անջելէսում իր կեցութեան երկու ամիսներից մէկը, իմ խնդրանքին ընդառաջելով, Սուրէն Քոլանճեանը տրամադրեց Յակոբ Անասեանի արխիւը (**պահոց,- Արտ. Մարգսեան**) կարգի բերելու գործին: Լրջամիտ գիտնականը հայրիկիս հսկայական պահոցի միջից կարողացաւ առանձնացնել երեք աւարտուն աշխատութիւն, երեքն էլ՝ մեքենագրուած: Առաջինը՝ <<Հայկական Մատենագիտութեան>> 3-րդ հատորն էր, ըստ որում՝ երկրորդ օրինակը, որը մեզ երկմտանքի մէջ զցեց՝ ո՞ր էր առաջին օրինակը: Երկրորդը՝ <<Արմատ հաւատոյ>>-ն էր, իսկ երրորդը՝ <<Սայաթ Նովա>> ծաւալուն մենագրութիւնը՝

բազմալեզու մատենագիտական երկարաուն ծանոթագրութիւններով համալրուած:

Յակոբ Անասեանի արխիւ-պահոցի մեծաքանակ նամակների մէջ մեծ թիւ էր կազմում հարիւրաւոր գիտական արժէք ներկայացնող նամակներ, որոնցից լաւագոյնները գատելու եւ տպագրելու պարտականութիւնը վերցրի իմ ուսերին՝ հետազայում, 2004 թուականին, հայրիկիս ծննդեան 100-ամեակի օրերին հանրութեանը ներկայացնելու համար, ինչը, որ իրականացաւ Հայաստանի Գիտութիւնների Ակադեմիայի հրատարակութեամբ, հենց նոյն՝ 2004 թուին:

Հայրիկիս մահից յետոյ, 1989թ. գարնանը Յակոբ Անասեանի տպագրութեան պատրաստ երեք գրքերը տարայ Երեւան: Երեքն էլ յանձնեցի Մատենադարանի տնօրէն Սեն Արեւշատեանին, խնդրելով որ <<Արմատ հաւատոյ>>-ն փոխանցի Կաթողիկոս Վազգէն Առաջինին: Նա խօստացաւ նոյն տարուայ ընթացքում տպագրութեան յանձնել <<Հայկական Մատենագիտութեան>> 3-րդ հատորը:

Ես նոյնիսկ խօստացայ նիւթական աջակցութեամբ արագացնել եւ օժանդակել տպագրութեանը: Մակայն անցաւ տասնըհինգ տարի, բայց պարոնը իր խօսքը չյարգեց, գուցէ չկարողացա՞ւ, ի՞նչ իմանաս՝ խառն օրե՛ր, անկախութի՛ւն, ինչպէս ասում են՝ <<սայլը տեղից չշարժուեց>>: Մի քանի տարի շարունակ հեռաձայնեցի, նոյնիսկ խօստացայ ամբող-

ջովին հոգալ տպագրութեան ծախսը, սակայն՝ անօգուտ:

Այժմ անցնենք Յակոբ Անասեանի երեք գրքերից իւրաքանչիւրի ողիսականին:

Նախ՝ <<Հայկական Մատենագիտութեան>> 3-րդ հատորի մասին:

2003 թուականին որոշեցի Յակոբ Անասեանի ծըննդեան 100-ամեակի առթիւ տպագրել նրա գիտական մեծ արժէք ներկայացնող նամականին:

Յակոբ Անասեանի մեծաթիւ նամակներն ուշադրութեամբ ուսումնասիրելիս, աչքս ընկաւ Երեւանի Մաշտոցի անուան հին ձեռագրերի (Մատենադարան) ինստիտուտի տնօրէն Սեն Արեւշատեանի 1987թ. Դեկտեմբերի 4-ին հայրիկիս ուղղուած նամակը: Այդ նամակը, վստահաբար, հայրիկս ստացած պիտի լինէր արդէն մահուան անկողնում: Նա մահացաւ 1988թ. Յունուարի 28-ին: Ահա մի հատուած այդ նամակից.

4 Դեկտեմբերի 1987 թ.

Պրոֆ. Հակոբ Անասեանին,

Լոս Անջելէս, ԱՄՆ

Մեծարգո Պրոֆեսոր Հակոբ Անասյան

Հարգելի բարեկամ,

Ստացել ենք Ձեր արխիվը, որի համար հայտում ենք մեր խորին շնորհակալությունները: Մատենադարանի արխիվում Ձեր անվամբ ստեղծուել է առանձին

Ֆոնդ: Ուրախ եմք, որ <<Հայկական Մատենագիտությունը>>, որը հայագիտության կոթողային գործերից է, կիսատ չի մնա: Գ հատորի (3-րդ հատորի) խմբագրի հարցը, հուսով եմ, մոտ ժամանակներս կլուծվի եւ գիրքը ընթացք կստանա:

Պատմության ինստիտուտի տնօրինությունը, որին ես տեղյակ պահեցի Ձեր արխիվի ստացման մասին, հանձն առավ տպագրության գործը: Գ հատորը լույս կընծայվի մեր երկու ինստիտուտների համագործակցությամբ:

Կարծում եմ՝ անխմաստ է գրի առնել Սեն Արեւշատեանի՝ ինքն իրեն վարկաբեկող նամակի շարունակությունը: Այ քեզ բա՜ն. Մարդը երկու տարի առաջ է ստացել հայրիկիս արխիւը, որի մէջ նաեւ <<Հայկական Մատենագիտութեան>> երրորդ հատորը եւ ինձ ոչինչ չի ասում այդ մասին: Ես էլ միամիտ-միամիտ, բանից անտեղեակ, երկու տարի անց, իրեն եմ յանձնում <<Հայկական Մատենագիտութեան>> երրորդ հատորի երկրորդ օրինակը եւ միւս երկու գրքերը:

Ինձ համար առ այսօր հանելուկ է մնացել, թէ Արեւշատեանը ո՞ր տեղից գիտէր, որ ես տեղեակ չեմ հայրիկիս կողմից իրեն ուղարկուած արխիւի մասին, որ այդպէս վարպետօրէն խաղալով, առանց աչքը թարթելու, ուղիղ աչքերիս մէջ նայելով, նոր երեւոյթի առջեւ կանգնել ձեւացրեց:

Ճիշդ է, որ ես չէի կարող իմանալ, որ հայրիկս իր ախիւն ուղարկել է Հայաստան, որովհետեւ նոյն տարուայ Սեպտեմբերից մինչեւ Դեկտեմբերի 5-ը գտնուում էի Աւստրալիայում, ուր պայմանագրային կարգով աշխատում էի Սիդնեյի՝ իմ կողմից հիմնադրուած ԿՈՄԻՏԱՍ Երգչախմբի հետ:

Վերադարձիս հայրիկիս գտայ անկողնային վիճակում: Աւստրալիա մեկնելուց առաջ ես գիտէի, որ անխուսափելին կարող էր եւ զալ իմ բացակայութեան ժամանակ: Նա հիւանդ էր դեռ Երեւանում եղած ժամանակ, իսկ լոս Անջելեսում տասը տարի ապրելն ու աշխատելը, եւ երեք ամիս էլ Երուսաղէմում՝ հին ձեռագրեր ուսումնասիրելը հրաշքի համագոր երեւոյթ էր: Տեղի բժիշկների ամէնօրեայ հոգատարութեան շնորհիւ, ինչպէս ժողովուրդն է ասում՝ այդ տարիները <<գտած տարիներ էին>> հայրիկիս համար:

Ինչեւէ. Բան չեղածի պէս, 2004 թուականի Մարտին մեկնում եմ Երեւան՝ Յակոբ Անասեանի ծննդեան 100-ամեակը նշելու մտադրութեամբ: Մինչ այդ, պայմանաւորուած լինելով Ակադեմիայի փոխնախագահ, Ակադեմիկոս Վլադիմիր Բարխուդարեանի հետ: Երեւան հասնելուս յաջորդ օրն իսկ ակադեմիկոսի հետ միասին գնում ենք Մատենադարան՝ հանդիպելու Սեն Արեւշատեանի հետ:

Ես նախապէս տեղեակ եմ պահել Բարխուդարեանին՝ <<Հայկական Մատենագիտութեան>> հետ կա-

պուած պատմութեան հետ: Որոշել եմ որեւէ ձեռով
չանդրադառնալ 15 տարուայ վաղեմութիւն ունեցող
ղեկքերին, որպէսզի որեւէ ձեռով խանգարած չլինեմ
հայրիկիս յորելեանի ձոռնարկին:

- Ծանօթացէք Պարոն Արեւշատեան, Յակոբ Անա-
սեանի որդին է, Հենրիկ Անասեան,- բաւական խիստ
տօնով ինձ է ներկայացնում Բարխուդարեանը,-
միայն երեկ է ժամանել Ամերիկայից:

Օ~..., ի՞նչ էք ասում..., շատ ուրախ եմ..., Պարոն
Անասեան, իսկ դուք գիտէ՞ք, որ ձեր հայրիկը իր
կեանքի 30 տարին այս պատերի ներսում է անց-
կացրել..., հաւատացէք՝ նրա մէկնելուց անցել է
աւելի քան 25 տարի, բայց մինչեւ օրս էլ դգում ենք
նրա բացակայութիւնը:

- Մենք այսօր եկել ենք՝ Ձեր մօտօց վերցնելու
Յակոբ Անասեանի <<Հայկական Մատենագի-
տութեան>> երրորդ հատորը,- ակնյատօրէն խօսակ-
ցութիւնը կարճ կապելու դիտատրութեամբ ասաց
ակադեմիկոսը եւ շարունակեց,- Յունիսին նշելու ենք
Անասեանի ծննդեան 100-ամեակը, ուստի, ժամա-
նակը շատ կարճ է եւ պէտք է հասցնել <<Հայկական
Մատենագիտութեան>> 3-րդ հատորը տպագրել:

- Սքանչելի~..., հիմա, հիմա կը բերեմ,- այս ասե-
լուց յետոյ, գիտնականը հեռացաւ սենեակից եւ քիչ
անց վերադարձաւ լաւագոյնս փաթաթուած փաթեթը
ձեռքին:

- Խնդրեմ Պարոն Բարխուդարեան, համեցեք,- ինչպէս տեսնում էք լաւ պահպանուած է,- այս ասելն ու երկու քայլ ետ գնալը մէկ եղաւ:

Ինձ համար պարզ էր ամէն ինչ: Դա իմ՝ 1989-ին յանձնած փաթեթը չէր, Յակոբ Անասեանի արխիւի փաթեթն էր՝ ուղարկուած 1987-ի աշնանը՝ իր մահից առաջ:

- Իսկ հայրիկիս միւս երկու գրքերը ո՞րտեղ են,- անփափկանկատ միջամտութեամբ չթողեցի, որ Ակադեմիկոսը ինչ որ բան ասի:

- Ո՞ր գրքերը Հենրիկ,- արդէն մտերմիկ շեշտ դնելով խօսքի մէջ, կեղծ ժպիտը դւմքին ասաց Պարոն Սենը, յետոյ, ձեռքը տանելով քունքին՝ իբր յիշել ձեւացնելով, մի քանի վայրկեան մտածելուց յետոյ ասաց,

- Հա՛~..., յիշեցի..., խօսքը <<Արմատ Հաւատոյ>>-ի եւ <<Սայաթ Նովա>> մենագրութեան մասին է, չէ՞...

- Այո՛, այո՛, հենց դրանց մասին, Պարոն Արեւշատեան:

- Ասեմ սիրելիս, ինչպէս դուք ասել էիք...

- Այո՛..., ասել եմ, ճիշդ տասնըհինգ տարի առաջ,- չթողնելով, որ միտքը շարունակի,- ընդհատեցի պարոնի խօսքը:

- Դէ՛..., դէ գիտես էլի Հենրիկ թէ ինչ օրեր ենք անցկացրել..., ասեմ, հիմա ասեմ. <<Արմատ Հաւատոյ>>-ն, ինչպէս դուք պատուիրել էիք՝ յանձնել եմ Վեհափառ Հայրապետին, իսկ <<Սայաթ Նովա>> մե-

նագրութիւնը՝ ..., չէ, չեմ չեմ յիշում թէ որտեղ եմ դրել, այս մի քանի օրը կը գտնեմ եւ ձեզ տեղեակ կը պահեմ Պարոն Բարխուդարեանի միջոցով:

Այս ամբողջ երկխօսութեան ընթացքին Ակադեմիկոսը լուռ հետեւում էր մեր խօսակցութեանը:

- Հիմա անմիջապէս գնում ենք Համալսարան, Աստուածաբանութեան ֆակուլտետի դեկան՝ Դոկտոր, պրոֆեսոր Շահէ Արքէպիսկոպոս Աճեմեանի մօտ: Միայն նա կարող է երկու-երեք ամսում յաջողացնել հայրիկիդ Մատենագիտութեան երրորդ հատորի տպագրութիւնը, որովհետեւ ձեռքի տակ ունի համակարգչի վրայ աշխատող մօտ 8-10 երիտասարդ կանայք,- Մատենադարանից դէպի Համալսարան քայլելու ճանապարհին ասաց Ակադեմիկոսը:

- Իսկ վճարման հարցը ո՞նց ենք լուծելու,- վախժելով հարցրի ես,- ի վերջոյ մեծածաւալ գիրք է:

- Այնպէս կ'անեմ, որ ինքը հովանաւորի, դու դրա մասին մի մտածի:

- Իսկ ինչո՞ւ Ակադեմիայի հրատարակութեամբ չենք հրատարակում Պարոն Բարխուդարեան:

- Եթէ Ակադեմիայի հրատարակութեամբ տպագրենք՝ շատ երկար կը տեւի, երկար-բարակ քաշքշուկ կ'առաջանայ, մանաւանդ որ շատ ծախսալից է ու հարցը կը բարձրանայ մինչեւ վերեւները..., գործ չունես:

Մատենագիտութեան հարցը <<լուծուած>> համարելով, անցայ՝ ոչ պակաս ինձ յուզող հարցին.

- Իսկ Դուք, Պարոն Բարխուդարեան որեւէ լուր չունէ՞ք <<Արմատ Հաւատոյ>>-ի մասին, չէ՞ որ Դուք Էջմիածնի Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի անդամ էք:

- Դէ՛... դէ ի՞նչ ասեմ Հենրիկ, ես միշտ չէ, որ ներկայ եմ լինում Հոգեւոր Խորհրդի նիստերին, բնաւ տեղեկութիւն չունեմ բարեկամս: Հիմա մոռացիր այդ մասին: Հիմա կարելորդ՝ Մատենագիտութիւնն է եւ մէկ էլ՝ քո նախաձեռնած հայրիկիդ Նամականու ընտրանին..., եկ, եկ, մի քիչ արագ քայլենք, ընդմիջման ժամը մօտենում է, մէկ էլ տեսար Սրբազանը մի տեղ չքուեց:

Դժուար չէր հասկանալ, որ Ակադեմիկոսի համար այնքան էլ հաճելի նիւթ չէր <<Արմատ Հաւատոյ>>-ի մասին խօսելը:

Շահէ Արքեպիսկոպոսը ցնծութեամբ ընդունեց մեզ, մանաւանդ, երբ իմացաւ որ ես Յակոբ Անասեանի որդին եմ: Սրբազանը տեսնելով իմ թեւատակի ծանրոցը՝ անհամբերութեամբ հարցրեց.

- Աղ ի՞նչ ծանրոց է գաւակն, հայրիկիդ գործերէն չըլլա՞յ,- Տո՛ւր, տո՛ւր տղաս, մէյ մը նայիմ, թերթատեմ,- առանց իմ պատասխանին սպասելու՝ համարեայ ձեռքիցս խլեց սրբազանը...

- Հենրիկ ջան, դու մի 10-15 րոպէ զբաղուի՛ր դրսում յետոյ ներս կգաս, ես եւ Սրբազանը մի փոքր զրուցենք առանձինն..., լա՞ւ,- ասաց Բարխուդարեանը:

Ես լռելեայն, կամացուկ դուրը բացեցի եւ ելայ միջանցք: Աղմուկ-աղաղակ, իրարանցում, իսկապէս

էլ՝ ընդմիջման պահին էր, բոլոր լսարաններից ուսանողները մժեղի նման թափուում էին միջանցք: Լաւագոյն միջոցը դուրս ելնելն էր ու մի սիգարետ ծխելը:

- Եկո՞ւր, եկուր տղաս, ճիշդ ժամանակին: Ի՞նչպէս կրնամ ես հայրիկիդ, իմ լաւագոյն բարեկամներէս մէկուն այս կոթողային գործին քովէն անտարբեր անցնիլ..., հայրիկդ՝ գրեթէ երեք ամիս մեր հիւրը եղած է Երուսաղէմի մէջ..., ի՞նչ փառայեղ մարդ էր ան, անոր այդ պզտիկ մարմնին մէջ որքա՞ն գիտական պաշար կար Աստուա՞ծ իմ...

- Շնորհակալ եմ Սրբազան հայր, շնորհակալ՝ Ձեր ազնիւ գնահատականներուն համար:

- Կեցի՛ր, կեցիր բարեկամս, այդ մենք պիտի շնորհակալ ըլլանք քեզի, որ, որպէս զաւակը մեծանուն գիտնականին, կը ջանաս ոչ միայն վառ պահել անոր յիշատակը, այլեւ անոր փառայեղ գիտական աշխատութիւններով հարստացնել մեր մշակոյթի գանձարանը:

- Հիմա ինծի մտիկ ըրէ, բարեկամս: Ես յանձն կ'առնեմ իմ ծախքովս տպագրութեան պատրաստել հայրիկիդ Մատենագիտութեան երրորդ հատորը: Քուկին ընելիքդ հարմար գինով տպարան գտնալն է:

- Բայց Սրբազան հայր, դուք պիտի կարենա՞ք երկու, երկուքուկէս ամսուան ընթացքին շարել, էջադրել գիրքը, հսկայական գործ է,- հարցրի ես:

- Դուն այդ մասին հոգ մի ընէր, ես ութը-տասն աշխատող ունիմ քոմփիւթըրի վրայ աշխատող, այ-

սօր իսկ կը կեցնէմ իրենց քով եղած գործերը եւ՝
առջեւնին կը դնեմ հայրիկիդ գիրքը..., եղա՞ւ տղաս,
հիմա հանգի՞ստ ես...

- Ես խօսք չունիմ ըսելիք Սրբազան Հայր, բացի
<<Երախտապարտ եմ>> ըսելէ: Արդէն նախապէս
Պարոն Բարխուդարեանը լաւագոյնս գնահատելով
Ձեր ծառայութիւնը Հայ Մշակոյթին եւ Հայ Եկեղեց-
ւոյ, վստահ էր, որ դուք յանձն կ'առնէք տպագրել 25
տարիէ ի վեր Մատենադարանին մէջ <<քնած>> Յա-
կոբ Անասեանի մեծարժէք աշխատութիւնը:
Սրբազան Հայր դուք գաղափար ունի՞ք արդեօք
հայրիկիս <<Արմատ հաւատոյ>> գործի մասին:

Այս հարցմանս վրայ երկու գիտնականները նկա-
տելի հայեացքներ փոխանակեցին:

Մէկ վայրկեան լռութիւն: Զգում եմ, որ Սրբազանը
պատասխան չունի տալու, մէկ նայում է Ակադեմի-
կոսին, մէկ՝ ինձ, երկու-երեք վայրկեան յետոյ.

- Ինչո՞ւ Արեւշատեանին չես հարցներ տղաս, չէ՞ որ
անոր յանձնած ես..., - փոքր ինչ դժկամութեամբ
ասաց Սրբազանը եւ հասկացնել տուեց՝ չխոսել այդ
նիւթի մասին:

- Հարցուցի, ըսաւ, որ պատուերիս համաձայն փո-
խանցած է Վազգէն Վեհափառին:

- Ըսել է Գարեգին Վեհափառին պէտք է դիմես բա-
րեկամս...:

- Լաւ, լա՞ւ Սրբազան, կը ներէք, իսկապէս անոր
քով պիտի երթալ, հաւանաբար մահէն առաջ Վազ-

գէն Վեհափառը Էջմիածնոյ մատենադարանը պահ տուած պիտի ըլլայ <<Արմատ հաւատոյ>>-ն:

- Ուրեմն անցնինք գործի բարեկամներս, այժմ ձգեցէք, որ ես ալ դադար առնեմ լսարան մտնելէ առաջ:

- Հենրիկ, կարծում եմ ամէն ինչ պարզ է քեզ համար, զիտես անելիքդ,- ասաց Բարխուդարեանը արդէն դրսում, մարդաշատ մայրին:

Այո՛, զիտէի անելիքս: Առաջին հերթին՝ հայրիկիս <<Արմատ հաւատոյ>> աշխատութեան անյայտանալու գաղտնիքը բացելն էր: Մատենադարանը տեղեակ չէր այդ գործից, նոյնը՝ Ակադեմիայի Պատմութեան ինստիտուտը: Մնում էր գնալ Էջմիածին՝ Գարեգին Երկրորդ Կաթողիկոսի մօտ:

- Հենրիկ, մաեստրօ, Պարոն Անասեան. այդ ե՞րբ ես եկել: Ուրախ եմ քեզ տեսնել Վեհարանում, յիշո՞ւմ ես մեր երիտասարդ տարիները, դու էլ մեզ դաս էիր տալիս:

- Իհա՛րկէ յիշում եմ Վեհափառ Տէր, Ձեր եղբորն էլ եմ յիշում: Ասեմ որ, Վեհափառ Տէր, երջանկայիշատակ Վազգէն Առաջինի գահակալութեան օրոք էր, որ հոգեւորականների մեծաթիւ քանակութիւն՝ զրեթէ ամբողջացրեց Հայ Եկեղեցուն ծառայող անչափ կարեւոր Հոգեւոր Հայրերի քանակը:

- Ճիշտ ես բարեկամս, Ճիշդ ես...

- Ես չհասցրի պատասխանել, նոյն վայրկեանին հոգեւոր աբեղայ-քարտուղարը ներս մտաւ եւ յայտնեց,

որ պոլսահայերի խումբը դրսում սպասում է ընդունելութեան:

Ես պատրաստում էի հրաժեշտ տալ Վեհափառին՝ վերջինս նշան արեց նստած մնալ եւ դառնալով քարտուղարին ասաց.

- Մե երկու սուրճ բեր, իսկ դրանց էլ ասա թող ներս գան:

Պոլսահայերի աւելի քան քսան հոգուց բաղկացած խմբի անդամները մէկիկ-մէկիկ մօտեցան Վեհափառի ձեռքը համբուրելու եւ օրհնութիւնն ստանալու: Շատերն էլ՝ ինձ հետ ձեռնուելու, որոնք նախապէս ինձ ծանօթ էին Պոլսից:

- Պարոն Անասեանը կը ճանչնա՞ք, մեր մաեստրոն:

- Այո՛, այո՛, կը ճանչնանք,- միաբերան ասացին շատեր,- իր փառաւոր համերգներուն ներկայ եղած ենք Պոլսոյ մէջ:

- Իմ ուսուցիչս եղած է,- ասաց Վեհափառը:

- Ի՞նչ կ'ըսէք Վեհափառ Տէր,- ճղճղան ձայնով մէջ ընկաւ մի կին:

- Եթէ բան մըն ալ սորված եմ, իրմէ՛ սորված եմ,- խնդումբէս դէմքով ասաց Վեհափառը՝ անգուսպ խնդուքի մթնոլորտ ստեղծելով իր ընդունարանում:

Պոլսահայերի մեկնելուց յետոյ դիմեցի Կաթողիկոսին.

- Վեհափառ Տէր, Ձեր օրնութիւնն ստացայ, Աստուած Ձեր ձայնը կը լսի, վստահ եմ: Ցանկանում եմ

ինձ համար մի շատ կարևոր հարցի շուրջ գրուցել Ձեզ հետ, կարելի՞ է...

- Այդ ինչ հարցում է, Անասեան, իհա՛րկէ կարող ես:

- Դուք տեղեա՞կ էք Վարդան Այգեկցու՝ հայրիկիս՝ Յակոբ Անասեանի գրած աշխատութեան մասին:

- Ինչ որ նման մի բան յիշում եմ, իսկ ի՞նչ կայ, ի՞նչ է եղել:

- Այն կայ, որ Վեհափառ Տէր, երկու ամսից Ակադեմիայի նախագահութեան հովանաւորութեամբ, մեծ շուքով նշուելու է Յակոբ Անասեանի ծննդեան 100-ամեակը:

- Ի՞նչ հրաշալի բան, վաղո՞ւց սպասուած երեւոյթ, - ասաց Վեհափառը երկու ձեռքերը օդ բարձրացնելով:

- Թոյլ տուէք շարունակել Վեհափառ: Յոբելեանի օրերին, գիտական աշխարհը կը հարստանայ Յակոբ Անասեանի կոթողային <<Հայկական Մատենագիտութեան>> երրորդ հատորով եւ՝ գիտական մեծ արժէք ներկայացնող նրա <<Նամականիով>>, որը ես եմ կազմել:

- Վստահ եմ՝ այս միջոցաւորման հեղինակը դու ես, այդպէս է չէ՞...

- Աւելի ճիշդ կը լինի ասել՝ առաջարկողը, թեւ ու թիկունք կանգնողը խոշոր գիտնական եւ Վլադիմիր Բարխուդարեանն ազնուագոյն մարդ՝ Ակադեմիայի փոխնախագահ է, ժամանակին հայրիկիս ամենամտերիւմ բարեկամներից մէկը:

- Բրաւօ, բրաւօ, ի՞նչպէս էք հասցնելու, կարծեմ ասացիր երկու ամիս յետոյ է յոբելեանը:

- Կը հասցնենք Վեհափառ Տէր, վստահ եղէք: Արդէն Համալսարանի Աստուածաբանութեան ֆակուլտետի դեկան Շահէ Արքեպիսկոպոսի մի քանի ժրաջան տիկնայք շարում են Մատենագիտութիւնը, իսկ Նամականու ընտրանին էլ՝ շարում է Պարոն Բարխուդարեանի քարտուղարուին: Տպարանների հարցն էլ է լուծուած:

Յիշեցնեմ որ, Յակոբ Անասեանի ծննդեան 100-ամեակի շքեղ տօնակատարութիւնը տեղի ունեցաւ 2004 թուականի Յունիսի 26-ին՝ Առնօ Բաբաջանեան համերգասրահում, խուռներամ հասարակութեան ներկայութեամբ: Անուանի գիտնականների էլոյթների միջից մեծ տպաւորութիւն թողեց յատկապէս Լոս Անջելէսից հրաւիրուած, ճանաչուած հայազէտ ամերիկացի հայազէտ Պիէր Խուրիի էլոյթը, որը մի քանի տարի շարունակ շփուել էր Յակոբ Անասեանի հետ Լոս Անջելէսում: Գեղարուեստական մասը ճոխացրին երգչուհի Շուշան Պետրոսեանը, երգիչ Արսէն Գրիգորեանը եւ Երեւան երգչախումբը՝ շնորհալի խմբավար, վաղամեռիկ Մարիկա Եղիգարեանի դեկավարութեամբ: Այդ օրը գիտական աշխարհն իր սեղանին ունեցաւ Յակոբ Անասեանի թէ՛ Հայակական մատենագիտութեան երրորդ հատորը, եւ թէ՛ Նամականու Ընտրանին:

- Ի՛սկապէս հերոսական գործ է ձեր կատարածը, ողջունում եմ,- Ասաց Վեհափառ Հայրապետը:

- Հիմա մնում է գտնել <<Արմատ հաւատոյ>>-ն, Վեհափառ: Խնդրանքս է՝ Ձեր մատենադարան-գրադարանի՝ Յակոբ Անասեանի արխիւում փնտռել տալ այդ աշխատութիւնը, որը ստեղծուել է Վազգէն Կաթողիկոսի պատուէրով:

- Սիրո՞ւմ Պարոն Անասեան, այժմ իսկ ես ստուգել կը տամ:

Վեհափառը կանչել տուեց մի երիտասարդ քահանայի եւ յանձնարարեց փնտռել <<Արմատ հաւատոյ>>-ն Անասեանի արխիւում: Կես ժամ անց քահանան վերադարձաւ ձեռնունայն:

- Հոգ մի արայ Հենրիկ, գուցէ մի օր կը պարգուի ամէն ինչ...,- ակնյայտ փութկոտութեամբ, նիւթը փակելու դիտաւորութեամբ՝ ասաց Վեհափառը:

<<Այստեղ մի թաքնուած գաղտնիք կայ>>,- մտածում եմ եւ ու խոնարհաբար հրաժեշտ տալով Կաթողիկոսին՝ գլխահակ դուրս եմ գալիս Վեհարանից:

- Այո՛, այո՛..., գաղտնիք, որը չեմ կարողանում բացայայտել: Ձենները մէկ արած՝ իբր ոչ մէկը չգիտի Յակոբ Անասեանի <<Արմատ հաւատոյ>> բացառիկ մի աշխատութեան որտեղ լինելը: Հնարաւոր քան է՝ ո՛չ, հնարաւոր չէ, թո՛ւրջ էր ինչ է՛, կամ թղթի մի պատառի՞կ, որ քամու հետ կորչեր անյայտութեան մէջ,- ԳԻՐԲ էր, գի՜րք՝ մեծանուն գիտնականի՛

գրեթե երկու տասնամեակի տառապալից աշխատանքի որպես արդիւնք...

Իսկ ԳԻՐՔ կոչուածը, այդ՝ արտաքուստ անշունչ, անհոգի առարկան խօսել գիտի, բղաւել, ճշալ՝ իր հանդէպ ցոյց տրուած ամէն մի անարդարութեան նկատմամբ:

Եւ նա խօսե՛ց, բողոքե՛ց՝ աւա՜ղ, բաւական ուշացումով, այդ օրերից տաս տարի յետոյ՝ 2014 թուականին՝ արդէն Լոս Անջելէսում:

Այդ մասին քիչ անց: Անցնենք միւս հարցերին:

Աներեւակայելի խղճամտութեամբ Շահէ Արքեպիսկոպոս Աճեմեանը յարգեց իր խօստումը: Գրականագէտ Դոկտոր Սուրեն Դանիելեանի խորհրդով, Կալիֆորնիայի Համալսարանի Դոկտոր Պրոֆեսոր Յակոբ Անասեանի <<Հայկական Մատենագիտութեան>> երրորդ հատորը տպագրել տուի Երեւանի <<Զանգակ-97>> տպարանում:

Նոյն տպարանում տպագրուեց նաեւ իմ գրական գործերի՝ <<Ա՛յս եմ ես>> շարքի չորրորդ հատորը, ինչպէս նաեւ իմ երաժշտական յօրինումների <<Հայրենիք եւ սէր>> մեներգերի ժողովածուն:

Իմ կազմած՝ հայրիկիս նամականու <<Ընտրանի>> 450 էջանոց աշխատութիւնը Ակադեմիկոս Վլադիմիր Բարխուդարեանի անմիջական միջնորդութեամբ լոյս տեսաւ Գիտութիւնների Ակադեմիայի <<Գիտութիւն>> հրատարակչութեան կողմից:

Երկու ամսում չորս գիրք հրատարակել՝ գրեթե անհաւատալի է: Այստեղ են ասել՝ <<Որտեղ փող՝ այնտեղ պարարտ հող>>, որի վրայ կարելի է արարել, սնել, աճեցնել ամէն ինչ:

Այժմ մնում էր լուծել Յակոբ Անասեանի լիւրի պատրաստ <<Սայաթ Նովա>> ծաւալուն աշխատութեան հարցը: Մի քանի օր Մատենադարան գնալ-գալուց յետոյ, Վլադիմիր Բարխուդարեանին յաջողուեց Սեն Արեւշատեանից ստանալ հիմնարկութեան դարակներում անուշադրութեան մատնուած հայրիկի աշխատութիւնը:

Զանգակ-97 հրատարակչատան տնօրէն Պարոն Սոկրատը յանձն առաւ տպագրել <<Սայաթ Նովա >> աշխատութիւնը: Աշխատութիւնը իրեն յանձնելուց մի քանի օր անց Սոկրատը հեռաձայնեց եւ ասաց.

- Հենրիկ, հայրիկիդ <<Սայաթ Նովա >> աշխատութիւնը, կը ներես, հնարաւոր չէ երկու ամսում տպագրել, ոչ էլ վեց ամսում:

- Ինչպէ՞ս, Պարոն Սոկրատ, չէ՞ որ դուք խօստացաք:

- Այո՛, խօստացայ, ճիշդ է..., դու գիրքը նայե՛լ ես:

- Ո՛չ, չեմ նայել, այդպէս՝ ինամքով փաթաթուած վիճակում տուել եմ քեզ:

- Դէ, ուրեմն լսիր, սա այսօրուայ-վաղուայ գործ չէ: Հայրիկիդ գրքում կան տասնեակներով օտար լեզուներով գրուած բազմաթիւ ծանօթագրութիւններ,

շատ անգամ նոյնիսկ կէս էջի սահմաններում, որոնք տպագրելու համար՝ տառատեսակներ չունենք:

- Էս օրերի՞ն, ի՞նչ դժուար է տառատեսակներ հայթայթելը: Համակարգիչը բաց՝ ցանկացած լեզուի տառ կը գտնեն:

- Բա ո՞վ է խմբագրելու, ասենք ուզեկերէն, կամ էստոներէն: Վրացերէնի եւ Ադրբեջաներէնի հարցը մի կերպ կը լուծենք՝ եթէ մասնագէտներ գտնենք: Այնպէս որ, գիրքը թող մնայ ինձ մօտ, սա ժամանակի կարօտ հարց է: Դու քո մնացեալ գործերով զբաղուիր:

Մարդը ճիշդ էր ասում. հայրիկիս <<Սայաթ Նովա>> աշխատութեան տպագրումը երկար ժամանակի կարօտ խնդիր էր, որովհետեւ, ինչպէս ինչպէս Յակոբ Անասեանն է գրում՝ ժամանակին ՀԲԸ Միութեան Ալէք Մանուկեան Հիմնադրամի Տնօրէն Դոկտոր, պրոֆեսոր Երուանդ Ազատեանին (8 Փետրւար, 1982, Լոս Անջելէս), <<Իմ աշխատութիւնն ընդգրկում է Սայաթ Նովային վերաբերող նիւթերը բոլոր լեզուներով, նոյնիսկ՝ Սովետական Միութեան բազմաթիւ մանր ժողովուրդների լեզուներով>>:

Իրականում, Հայրիկս լինելով աներեւակայելի, երբեմն էլ չափազանց պահանջկոտ իր նկատմամբ, ինչպէս ժողովուրդը կ'ասէր՝ ինքն է <<Քար զցել>> իր գործի գլխին: Ահա թէ ինչ է գրում նա հենց նոյն՝ Երուանդ Ազատեանին ուղղուած նամակում.

1963 թ. Հոկտ. 5-ին Ակադեմիայի Գրականության
ինստիտուտը որոշեց տպագրել այն, որպես յոբելեա-
նական հրատարակություն (Սայաթ Նովայի ծննդ-
եան 250- ամեակի առթիւ,- ՀԵՆ. Ա.), բայց եւ ոչ մի
կերպ չհամաձայնեցի, այն առարկութեամբ, թէ յոբելե-
անական նիւթերը դեռ շարունակուելու են լոյս
տեսնել ամբողջ տարուայ ընթացքում: Ինստիտուտի
փոխտնօրէն Բարգէն Չուքասզեանը պնդում էր, որ
եղածն էլ բաւարար է լիովի, բայց եւ մնացի անդրդո-
ւելի: ԼԻՆԵԼՈՎ ԿԵԱՆՔՈՒՄ ԱՆԳՈՐԾՆԱԿԱՆ
ՄԱՐԴ եւ առաջնորդուելով ԶՈՒՏ ԳԻՏԱԿԱՆ ՄԿԸԶ-
ԲՈՒՆՔՆԵՐՈՎ, ԵՍ ԻՆՔՍ ԽԱՆԳԱՐԵՑԻ այդ գործը,
մոռանալով, որ <<Լաւագոյնը՝ լաւի թշնամին է>>:

Եւ այսպէս, իր հոգու ծայրայեղ մաքրութեան եւ հայ
գիտութեանը անթերի, բարձրաբժէք գիտական մե-
ծարժէք աշխատանքներ նուիրելու մարմաջով տար-
ուած, Յակոբ Անասեանը զրկուեց երկու գիտական
աշխատանքները տպագրուած տեսնելու հաճոյքից,
զրկելով նաեւ հայ մշակոյթի, հայ գիտութեան զան-
ձարանը հարստացնելու առաքելութիւնից:

Թէ չէ, ի՞նչ էր եղել որ. թող մի քանի տուեալներ էլ
պակաս լինէին <<Սայաթ Նովա>> աշխատութեան
մէջ: Եթէ նա այդքան պահանջկոտ եւ բծախնդիր
չլիներ՝ մենք այսօր մեր սեղանին կունենայինք այդ
գործը:

Ինչպէս վկայում են նրա մտերիմ գիտնականները,
Անասեանը Սայաթ Նովայի կենսագրութեան եւ գոր-

ծունեութեան մէջ այնպիսի նոր յայտնագործութիւններ էր արել, որոնք ժխտում են այլ գրող-գիտնականների՝ Սայաթ Նովային վերաբերող աշխատութիւններում տեղ գտած բազմաթիւ դրոյթներ ու տուեալներ:

Կա՛յ, այսօր կա՛յ Յակոբ Անասեանի <<Սայաթ Նովա>> աշխատութիւնը, որը 13 տարի շարունակ <<չեն գտնում>> Սոկրատի տպարանի պահեստում:

Ճիշդ էր ասում Գաբրիէլ Սունդուկեանը՝ <<Գելի վիզը ընդուր ա հաստ, որովհետեւ իր գործերը իրա ձեռով ա անում>>: Մնում է, որ ինքս գնամ Սոկրատի տպարան եւ, եթէ պէտք լինի՝ օրեր, շաբաթներ շարունակ փնտռեմ, գտնեմ՝ ինչպէս Պարոն Սոկրատն է վկայում՝ տարիներ շարունակ իր պահեստում հանգչող հարիւրաւոր անտիպ գրքերի մէջ, թէ չէ, ի՞նչ իմանաս, մի օր էլ ինչ որ յայտնի, կամ անյայտ հեղինակի անունով հրապարակ կ'ելնի հայրիկիս <<Սայաթ Նովա>> աշխատութիւնը:

Հիմա գանք Յակոբ Անասեանի <<Արմատ հաւատոյ>> աշխատութեան պատմութեան վերջաբանին: 2013 թ. գարնան օրերից մի օր ինձ է հեռաձայնում անցեալ դարի 90-ականներից Լուս Անջելէտում հաստատուած, հայրիկիս ընկերներից՝ Սուրեն Քոլանձեանը, որը 1989 թ. Յակոբ Անասեանի մահից յետոյ կարգի էր բերել նրա արխիւը եւ ամբողջացրել վերոնշեալ երեք գրքերը (<<Հայկական Մատենագի-

տուրթին>> երրորդ հատոր, <<Արմատ Հաւատոյ >> եւ <<Սայաթ Նովա>>)-ն:

- Հենրիկ,- ասաց նա,- ես մի վատ լուր ունեմ քեզ յայտնելու:

- Ի՞նչ կայ, ի՞նչ է եղել, ինչ որ վատ եմ լսում, Ձեր ձայնն էլ խոպոտ է, ի՞նչ վատ լուր:

- Ասեմ, ասեմ..., ես՝ իսկապէս ինձ շատ վատ եմ զգում: Չգիտեմ ինչքան ժամանակ է ինձ մնացել ապրելու, բայց չեմ ուզում հայրիկիդ հետ կապուած մի գաղտնիք թաքցնել քեզնից:

- Դու՝ որ 2004 թ. գնացիր Երեւան եւ փառաւորապէս նշել տուիր հայրիկիդ յոբելեանը, ես կարծում էի թէ Երեւանում ասած կը լինեն այն՝ ինչ հիմա եմ ասելու: Բայց դու վերադարձիդ ինձ ոչինչ չասացիր: Ես հասկացայ, որ քեզնից թաքցրել են ամէն ինչ:

- Արդէն լուրջ անհանգստանում եմ Պարոն Քոլանճեան, շուտ արեք:

- Յակոբ Անասեանի <<Արմատ Հաւատոյ>>-ն հրատարակուած է դեռեւս 1998 թուականին՝ ուրիշ հեղինակների անունով: Տաս տարուց աւելի է, որ այն ինձ մօտ է: Ես քեզ չէի ասում, որ հոգիդ չխռովեմ: Հայրիկիդ գիրքը պարզապէս գողացել են՝ միայն թէ զրքի տիտղոսաթերթի վրայ տպել են հետեւեալ երկտողը..., կ'ուզե՞ս կարդամ:

- Իհա՛րկէ Պարոն Քոլանճեան:

- Կարդում եմ, լսի՛ր. <<ՆՈՒԻՐՈՒՄ Է ԼՈՒՍԱՀՈ-ԳԻ ՎԱԶԳԷՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԵՒ ՀԱՅԱԳԻՏՈՒ-

ԹԵԱՆ ՄԵԾ ԵՐԱԽՏԱԻՈՐ ՅԱԿՈԲ ԱՆԱՍԵԱՆԻ
ԽՆԿԵԼԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ>>:

- Լաւ, հասկացայ Պարոն Սուրեն,- չիմանալով ինչ
ասել,- ասացի ես: Հեռալարի երկու ծայրերում՝
միանգամայն հասկանալի լռութիւն է: Խօսողն ինքն է
դարձեալ:

- Հենրիկ, հասկանում եմ քեզ, մտնում եմ քո վիճա-
կի մէջ: Ես քեզ կ'ուղարկեմ այդ գիրքը..., ես չգիտեմ,
թէ վաղը միւս օր ինչ կարող է պատահել ինձ հետ...

- Ո՛չ, ոչ, ինքս կը գամ կը վերցնեմ, մի ուղարկէք:

- Չէ՜ Հենրիկ, ես փոստով կ'ուղարկեմ: Իմ բնակա-
րանը կնոջս մահից յետոյ բանի նման չէ..., մի գայ,
մի արի:

Այդժամ ես հասկացայ, թէ ինչո՞ւ էին Հայաստանի
մեր գիտնականներն ու Վեհափառը խուսափում
<<Արմատ Հաւատոյ>>-ի մասին խօսել: Նրանք իմ
հարցումներից կռահել էին, որ ես ոչինչ չգիտեմ եւ
նախընտրել էին այդ մասին լռել:

Մի քանի օր անց՝ անհուն մտաւորական, հայրի-
կիս նման բարի ու ազնիւ պատմաբան Սուրեն
Քոլանճեանը հրաժէշտ տուեց կեանքին: Դրանից մի
քանի օր առաջ ես փոստով ստացայ Վարդան Այգեկ-
ցու <<Գիրք հաստատութեան եւ Արմատ Հաւատոյ>>
գիրքը:

Գիրքը հրապարակ է ելել Երեւանի Պետական
Համալսարանի հրատարակութեամբ՝ անկասկած
ամենագոր Շահէ Արքեպիսկոպոս Աճեմեանի հոգա-

ծութեան ներքոյ: Վստահաբար, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգէն Առաջինի յանձնարարութեամբ: Մինչեւ այստեղ որեւէ արտառոց երեւոյթ չկայ, մանաւանդ, որ, ինպէս վերելում եւ նշել, տեղի տալով՝ գուցէ թէ իրաւական ճնշումներին, հայրիկս ինքնակամ հրաժարուել է <<Արմատ Հաւատոյ>>-ի հեղինակային իրաւունքից:

Ես մի քանի շաբաթ ուսումնասիրեցի այդ գիրքը (միայն 70 էջանոց ներածութիւն, մնացեալ 370 էջը Վարդան Այգեկցու բնագիրն է, բնական է՝ գրաբար լեզուով):

Սովորական, հասարակ ընթերցողի համար անհասու մի գործ է սա, որի իւրաքանչիւր գլուխ պետք էր լուսաբանուէր ներկայ աշխարհաբարով: Ներածութեան հեղինակ Յակոբ Քեոսէեանը <<Արմատ Հաւատոյ>>-ի մէջ ներառնուած հեղինակներից մի մասին է անդրադարձել միայն, սակայն չի խուսափում գրել. <<Յ. Անասեանի հաշուարկով <<Արմատ Հաւատոյ>>-ում վկայակոչուած հեղինակների ընդհանուր թիւը մօտաւորապէս հարիւր է...>>:

Ահա թէ որտեղ է թաղուած <<շան գլուխը>>:

Յակոբ Անասեանը, որպէս գիտութեանը անկաշառու ծայրայեղ բծախնդիր ազնիւ գիտնական, փորձել է լիարժէք աշխատութիւն երեւան հանել եւ ոչ թէ <<վկայակոչուած հեղինակներից>> ոմանց արժէք տալ, իսկ միւսներին անտեսել:

Ահա իր այդ բացառիկ մաքուր բնատրուրեան ու զուլալ հոգու պատճառով Յակոբ Անասեանը ինքնակամ, իր հեղինակային իրաւունքը զիջում է մէկ ուրիշի:

Ահա թէ ինչ է գրում <<Արմատ Հաւատոյ>>-ի առաջաբանում նոյն ինքը՝ Յակոբ Քեոսէեանը հայրիկիս մասին.

Հայագիտութեան բազմավաստակ երախտաւոր Յակոբ Անասեանին է ամենայն իրաւամբ պատկանում ԺԲ-ԺԴ (12-13) դարերի երեւելի մատենագիր Վարդան Այգեկցու <<Արմատ Հաւատոյ>> դաւանաբանական աշխատութեան յայտնաբերման, հեղինակային պատկանելութեան ճշտման եւ գնահատման պատիւը... Երջանկայիշատակ գիտնականը այդ ուղղութեամբ բանասիրական հետախուզումներ է կատարել տակաւին 1950-ական թուականներին եւ արդիւնքներին անդրադարձել իր մեծարժէք <<Հայկական մատենագիտութիւն>> աշխատութեան շատ էջերում: Վարդան Այգեկցու եւ նրա այդ երկասիրութեան մասին առաջին անգամ խոր եւ հիմնաւոր խօսք է ասում հայագետի <<Վարդան Այգեկցին իր նորայայտ երկերի լոկսի տակ>> աշխատութեան մէջ:

Յետագայ տարիների ընթացքում գիտնականը մասնաւոր յօդուածների մէջ բանասիրական մանրակրկիտ քննութեամբ վեր է հանում <<Արմատ Հաւատոյ>>-ի աղբիւրները...

Աղբիւրագիտական աշխատութիւններից գատ Յ. Անասեանը մի շարք յօդուածներ է նուիրել Վարդան Այգեկցու մատենագրական գործունէութեան պատմագիտական լուսաբանմանը...

Պատմաբանասիրական այս ուսումնասիրութիւնները ըստինքեան անհրաժեշտ նախապայման դարձան Վարդան Այգեկցու դաւանաբանական երկերի պսակ հանդիսացող <<Արմատ Հաւատոյ>>-ի քննական բնագրի պատրաստման համար: Ուստի, շատ չանցած, իրեն յատուկ խանդավառութեամբ գիտնականը ձեռնամուխ եղաւ այդ աշխատանքներին: Սակայն վերահաս մահուան պատճառով այդ կարելոր ձեռնարկը այնպէս էլ թերի եւ անկատար մնաց: Մայր Աթոռը Մաշտոցի անուան Մատենադարանի աշխատակից Յ. Հայրապետեանին (Տ. Շահէ քահանայ) յանձնարարեց աւարտի հասցնելով կազմել տուեալ երկի քննական բնագիրը:

Լաւ է, չէ՞... Յակոբ Անասեան...եւ, եւ՝ Քահանայ... Սա էլ արդէն՝ անլրջութեան գլուխ գործոցներց մէկը, ի՞նչ իմանաս, թերեւ Տէր Հայրը իսելացի գիտնական է: Թէեւ բնագիր կազմելը ամէն մի գիտական աշխատող էլ կարող է անել, իմչպէս կ'ասեր մայրիկըս՝ <<կտրէ փակցուր>>:

Կարելորը՝ երկի մասին գիտական խօսք ասելն է, այն արժեւորելը մեր օրերի մտայնութեամբ, լուսաբանելը գործի մութ ու լուսաւոր կողմերը՝ մի երեւոյթ, որ ես տեսայ Յակոբ Անասեանի՝ <<Արմատ

Հաւատոյ>>-ին նուիրուած իր՝ տասնեակից աւելի յօդուածները կարդալիս եւ ուսումնասիրելիս: Այդ գիտական հսկայական արժէք ներկայացնող նիւթերն ինքնին իրենց ծաւալով ներկայ հատորի կէսից աւելին են:

Գրքի Ներածութեան հետ միասին պիտի դրուէին Յակոբ Անասեանի՝ <<Արմատ Հաւատոյ>>-ին վերաբերող նիւթերը, որպէսզի ընթերցողը հասկանար ու ըմբոնէր 12-րդ դարի մեծ լուսաւորիչ, Հայ Եկեղեցու ծեսերի ու աւանդութիւնների ջերմ պաշտպան, մեր Եկեղեցու օրէնքների դէմ ամէն մի ոտնձգութեան դիմաց սուին ճոճող Վարդան Այգեկցու այդ հոյակապ կոթող միտք բանին:

Այսպէս կամ այնպէս՝ մեր կրօնի, հաւատամքի, ելեղեցական դարաւոր աւանդութների, ծեսերի, տօների, ընդհանրապէս՝ կանոնակարգի մասին Վարդան Այգեկցու գրաբարով գրուած <<Արմատ հաւատոյ>> գիրքը հասու չէ հասարակ ընթերցողին:

Հէնց այդ պատճառով էլ Յակոբ Անասեանը իր՝ <<Արմատ հաւատոյ>>-ին վերաբերող տասնեակից աւելի ծաւալուն յօդուածներում, աշխատութեան առանձին գլուխներ տարրալուծել է աշխարհաբարով, որպէսզի ամէն մի հայ ընթերցող հարստանայ Վարդան Այգեկցու՝ Հայ Եկեղեցու կանոնակարգին վերաբերող գիտելիքներով:

Այ՝ Յակոբ Անասեանի այդ մեծարժէք յօդուածներն է, որ անպայմանօրէն պիտի տեղադրուէին Վարդան Այգեկցու բնագրից առաջ:

Մեզ՝ Յակոբ Անասեանի ժառանգներին համար միակ մխիթարանքն այն է, որ <<Արմատ Հաւատոյ>>-ի ներածականի մէջ հեղինակ Յակոբ Քեոսեանը աւելի քան երեսուն անգամ յղումներ է անում Յակոբ Անասեանի գործերից:

<<Արմատ Հաւատոյ>>-ի հետ կապուած այս պատմութեան գերագոյն մեղաւորը Յակոբ Անասեանն է, որ քսան տարի քրտնաջան աշխատելով այդ գործի վրայ, այդպէս դիրութեամբ, ՄԻՐԱՅՕԺԱՐ, ինքն իրեն զրկել է հեղինակային իրաւունքից... Յաջորդ մեղաւորը՝ Շահէ Արքեպիսկոպոս Աճեմեանն է, որը դեռեւս 1981 թուականին էր հրաւիրել Յակոբ Անասեանին Երուսաղէմ՝ <<Արմատ Հաւատոյ>>-ի հետ կապուած հին ձեռագրեր ուսումնասիրելու եւ նա մօտիկից գիտէր այդ գործի բարդութիւնն ու ծաւալը:

Ո՞վ գիտէ, զուգէ խղճի խայթից ելնելով էր, որ նա 2004 թուականին ոգեւորութեամբ եւ իր անձնական դրամի հաշուին հրատարակեց Յակոբ Անասեանի <<Հայկական Մատենագիտութեան>> երրորդ հատորը՝ գրքի առաջին էջի վրայ տեղադրելով հետեւեալ մակագրութիւնը,

*Սոյն հատորի տպագրութիւնը իրականացաւ
արդեամբ եւ ծախսիւք Աստուածաբանութեան
Ֆակուլտետի դէկան՝ դոկտոր, պրոֆեսոր
Շահէ Արքեպիսկոպոս Աճեմեանի*

<<Արմատ Հաւատոյ>>-ի բոլոր մեղաւորներն այսօր
հանգչում են երկնային արքայութեան մէջ

[1700pp.]

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0485579

Մ
L103457

... Մենք գերազանցապես
մշակութային ժողովուրդ ենք
համաժխարհային մշակույթի
կողմից վկայագրված:

... Շնորհակալութիւն իմ
ժողովրդին, որից ժառանգել են
իմ ընդունակութիւնները եւ
որին, աշխատել են, որպէս
հարազատ զաւակ, անվերա-
պահօրէն նուիրել իմ ամբողջ
գիտակցական կեանքը:

Ես հոգարս են, որ հայ են:

Յ.Ս. ԱՆԱՍԵԱՆ
4 մարտ, 1984
Լոս Անջելես

Ծննդեան 80-ամեակին նուիրուած
յորելեանական երեկոյի
շնորհակալական խօսքից